

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TE M I D A

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 27, Jul 2024.

**Tema broja PODRŠKA ŽRTVAMA I PREVENCIJA VIKTIMIZACIJE:
IZAZOVI I PERSPEKTIVE**

Izdaju:

©Viktimološko društvo Srbije i Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,
11070 Novi Beograd, tel/fax: + 38111 22 88 040, e-mail: vdsrbija@gmail.com i temida.vds@gmail.com

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, Institut za uporedno pravo, Srbija; dr Slobodan Savić, Univerzitet u Beogradu, Srbija;
dr Jelena Srna, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Nevena Petrušić, Univerzitet u
Nišu, Srbija; dr Đorđe Alempijević, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Tatjana Đurić-Kuzmanović,
Visoka poslovna škola strukovnih studija, Srbija; dr Saša Mijalković, Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija;
dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija; dr Alenka Šelih, redovna profesorka
Univerziteta u Ljubljani u penziji, Slovenija; dr Gorazd Meško, Univerzitet u Mariboru, Slovenija; dr Nina Peršak,
Institut za krivičnopravnu etiku i kriminologiju, Slovenija; dr Almir Maljević, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Her-
cegovina; dr Christa Pelikan, Institute for Criminology and Sociology of Law, Austrija; dr Ivo Aertsen, Catholic
University of Leuven, Belgija; dr Stephan Parmentier, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Jan Van Dijk,
Tilburg University, Holandija; dr Antony Pemberton, Tilburg University, Holandija, Catholic University of Leuven,
Belgija; dr Joanna Shepland, University of Sheffield, Velika Britanija; dr Sandra Walklate, University of Liverpool,
Velika Britanija; dr Basia Spalek, Derby University, Velika Britanija; dr Brandon Hamber, Ulster University, Velika
Britanija; mr Ruth Jamieson, profesorka Queen's University u penziji, Velika Britanija; dr Gail Mason, University
of Sydney, Australija; dr Estela Valverde, Macquarie University, Australija; dr Michael Humphrey, University of
Sydney, Australija; dr Robert Elias, University of San Francisco, SAD; dr Robert Peacock, University of the Free
State, Južna Afrika; dr Karuppannan Jaishankar, Indija; dr Goran Bašić, Linnaeus University, Švedska; dr Vasiliki
Artinopoulou, Panteion University of Political and Social Sciences, Grčka; dr Irma Kovč Vukadin, Univerzitet u
Zagrebu, Hrvatska

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Gerd Ferdinand Kirchner (Jindal Global University, India; University of Applied Sciences, Nemačka)
i dr Marc Groenhuijsen (Tilburg University, Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Sanja Čopić, Univerzitet u Beogradu

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Mirjana Dokmanović, naučna saradnica Instituta društvenih nauka u penziji

Sekretarka redakcije: mr Ljiljana Stevković

Članovi redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija;
dr Branislava Popović-Čitić, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Zoran Pavlović, Univerzitet Privredna akademija,
Srbija; dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Slađana Jovanović,
Univerzitet Union, Srbija; dr Natalija Žunić, docentkinja Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Vida Vilić, Klinika
za stomatologiju Niš, Srbija; mr Ljiljana Stevković, Srbija; dr Oliver Bačanović, Univerzitet St. Kliment Ohridski,
Makedonija; dr Jo-Ann Wemmers, University of Montreal, Kanada; dr Sanja Milivojević, Oxford University i
Bristol University, Velika Britanija i La Trobe University, Australija.

UDK	ISSN (štampano izdanje)	ISSN (on line izdanje)
343.98	1450-6637	2406-0941

<i>Tiraž:</i>	<i>Štampa</i>
200 primeraka	„Prometej-Beograd“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija
Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani
The articles in the journal are peer reviewed

Temida je referisana u DOAJ, EBSCO i uvrštena u Emerging Sources Citation Index (ESCI)
Temida is indexed in the DOAJ, EBSCO and has been accepted for coverage
in the Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Tema broja:

Podrška žrtvama i prevencija viktimizacije: Izazovi i perspektive

Theme of the Issue:

Victim Support and Victimization Prevention: Challenges and Perspectives

Adapting Amidst Waves: Psychological Symptoms and Coping in Israeli Pandemic

Prilagođavanje tokom talasa: Psihičke posledice i
mehanizmi prevladavanja tokom pandemije u Izraelu

Mally Shechory Bitton

Avital Laufer 153

Procjena i upravljanje rizikom od nasilja u obitelji

Assessment and Management of the Risk Factors of
Domestic Violence

Ksenija Butorac

Suzana Kikić 171

Educating Older People: From Victimization to Safety on the Internet

Obrazovanje starijih: Od viktimizacije do bezbednosti
na Internetu

Jovan Miljković

Ljiljana Manić

Bojan Ljujić 201

Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

Do We Recognize Child Witnesses of Domestic
Violence as Victims?

Ivana Milosavljević-Đukić

Tanja Ignjatović 221

Analiza rada Službe VDS Info i podrška žrtvama u protekih 20 godina

Analysis of the Work of the VDS Info and Victim Support Service Over the Past 20 Years

Milica Luković Radaković 245

**OSTALE TEME
OTHER THEMES**

Klasne i rasne nejednakosti u krivičnom pravnom sistemu Sjedinjenih Američkih Država

Class and Racial Inequalities in the Criminal Justice System of the United States of America

Mila Đorđević 281

**PRIKAZI PROJEKATA
PROJECT REVIEWS**

Projekat UNIGEM: Ka rodnoj ravnopravnosti u akademskoj zajednici

UNIGEM Project: Towards Gender Equality in Academic Community

Gordana Lalić-Krstin..... 313

**PRIKAZI KNJIGA
BOOK REVIEWS**

I. Prović, M. Štrahan (ur.)

116 006: Promjena počinje pozivom – Statistički prikaz poziva i iskustava iz prakse

(116 006: Change Starts with a Phonecall: Statistical Presentation of Calls and Experiences from Practice)

Ivana Prović 329

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 2, str. 153-170

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2402153S>

Originalni naučni rad

Primljeno: 8.4.2024.

Odobreno za štampu: 20.6.2024.

Adapting Amidst Waves: Psychological Symptoms and Coping in Israeli Pandemic

MALLY SHECHORY BITTON*

AVITAL LAUFER

This paper aims to present research findings on psychological symptoms and coping strategies concerning the COVID-19 pandemic in Israel. The aim of the study was to compare distress levels and coping strategies among Israeli citizens during the first (W1) and third (W3) COVID-19 waves, hypothesizing that distress and concern about contracting the virus would decline over time, reflecting more adaptive coping strategies. A cross-sectional study using online surveys involved two groups of Israelis (n=558 in W1 and n=501 in W3). Higher levels of distress and concern about contracting the virus were found among W3 participants compared to W1. Regression analysis indicated that female sex, financial concerns, and younger age were predictors of distress. Emotion-focused coping was lower in W3 but more strongly associated with distress than in W1, while problem-focused coping increased. The findings highlight the need to support individuals before future lockdowns to reduce distress. Vulnerable groups, such as females, younger individuals, and those with financial concerns, require targeted interventions during ongoing and future public health crises.

Keywords: COVID-19, psychological symptoms, coping, prolonged exposure.

* Dr Mally Shechory Bitton is a Full Professor and the Head of the master's program in Clinical Criminology at the Ariel University, Israel. E-mail: mally@bezeqint.net; mallys@ariel.ac.il.

Dr Avital Laufer is an Associate Professor and a Vice Dean of Behavioural Sciences at the Netanya Academic College, Israel. E-mail: laufea@netanya.ac.il.

Introduction

The COVID-19 pandemic has been widely studied and found to have a negative impact on people's mental well-being (Holmes et al., 2020; Shechory Bitton, Laufer, 2021a). During the initial wave, fear was prevalent due to the uncertainty and lack of control over the threat (Rajkumar, 2020; Shechory Bitton, Laufer, 2021b). This fear encompassed worries about getting infected, the possibility of death, losing loved ones, and contact with potentially infected individuals, leading to increased psychological distress (Brooks et al., 2020). As a result, global populations experienced higher levels of anxiety, depression, and sleep disorders (Rajkumar, 2020).

As the pandemic progressed, the initial surge in psychological distress, such as anxiety and depression, observed during the early stages of lockdowns started to decrease (Fancourt et al., 2020; Shevlin et al., 2021). Fancourt and associates (2020) found a decline in generalized anxiety and depression over a period of twenty weeks of lockdown. The most significant decrease occurred during the strict lockdown period (weeks 2 to 5), with symptoms stabilizing as lockdown measures were gradually eased (weeks 16 to 20). These findings suggest improvement, particularly in the early weeks following the implementation of lockdown measures. Various factors could have contributed to this improvement, including fewer restrictions (allowing some trips outside the home), governmental measures to safeguard jobs and finances, and reduced concerns about the lockdown itself and the risk of virus transmission to individuals or their loved ones.

The gradual decrease in COVID-19-related psychological distress over time could be attributed to habituation, where individuals become less vigilant or alert to the virus (Shevlin et al., 2021). Previous research has shown that prolonged exposure to threatening and stressful situations can lead to habituation, resulting in decreased alertness and psychological distress (Galatzer-Levy et al., 2018; Stein et al. 2018). Therefore, the decline in psychological distress, such as depression and anxiety, observed in various studies may be attributed to people's adaptation to their circumstances.

Coping techniques play a crucial role in mental health outcomes (Song et al., 2020; Yu et al. 2020). Coping involves consciously investing effort to solve, master, minimize, or tolerate stress. Lazarus and Folkman's (1984) transactional theory of stress and coping (TTSC) suggests two types of

coping: problem-focused coping and emotion-focused coping. Problem-focused coping involves actively confronting a situation, while emotion-focused coping focuses on managing distress. It is commonly believed that problem-focused coping leads to positive psychological states (Rajaei et al., 2015), while emotion-focused coping is associated with increased distress. However, in our previous study during the first wave, both coping techniques were linked to higher distress (Shechory Bitton, Laufer, 2021a). This suggests that neither approach effectively reduced distress due to the uncontrollable threat of the pandemic, aligning with the “coping-panic cycle” hypothesis. This hypothesis suggests that higher distress leads to increased use of coping strategies, and vice versa (Man et al., 2020). However, one year into the pandemic, with the introduction of vaccines, it is possible that problem-focused coping may be associated with better adaptation to the situation. Accordingly, this study aimed to compare distress levels and coping strategies among two similar groups of Israeli citizens at different time points: the start of the pandemic (first wave) and one year after (third wave). The study had two hypotheses: 1) distress levels would be lower among third-wave participants compared to first-wave participants, indicating a habituation process and 2) the third-wave participants would show a higher utilization of problem-focused coping compared to the first-wave participants, and this increased use would be associated with lower levels of distress.

Research methodology

The time frame of the study

In Israel, the first wave of the pandemic began when the first confirmed case was identified on February 21, 2020, and a lockdown was imposed in March-April 2020. The second wave occurred from mid-July to the end of September 2020, prompting another lockdown. In mid-September 2020, during the holiday season, there was a significant increase in morbidity due to family gatherings and mass prayer sessions. After some time with restrictions on gatherings, reducing morbidity, the third wave began in January 2021. This wave had higher morbidity rates and lasted longer than the previous two waves. To curb rising cases, another lockdown was implemented. Concurrently, due to high morbidity rates and the availability of vaccines, the Israeli government

decided to vaccinate its citizens. The vaccine rollout began in late 2020, initially targeting high-risk groups and medical staff. By February 2021, the vaccine was made available to all individuals aged 16 and above.

Participants

The study included 1.059 Israeli citizens, with 558 participants responding during the first wave (W1) of the pandemic (March 30 to April 8, 2020) and 501 participants responding during the third wave (W3) (February 23 to March 3, 2021). The sample comprised 597 females (56.4%) and 462 males (43.6%), with no significant difference in sex distribution between the phases (Table 1). The participants in W1 were slightly older on average than those in W3, but both groups were in their late thirties. Most participants were married or in intimate relationships and had children. Approximately half of the participants identified as secular, while the remaining were evenly divided between partly religious and religious. Around two-thirds had a college/university education, and there was a higher percentage of employed participants in W3 compared to W1. Few participants reported having contracted COVID-19 themselves or having a family member contract it, although the proportion was higher among W3 participants than W1 participants.

Table 1. Distribution of background characteristics by phase (N=1059)

		Total N (%)	W1 N (%)	W3 N (%)	Difference
Gender	Male	462 (43.6)	244 (43.7)	218 (43.5)	Z=0.07 p>.05
	Female	597 (56.4)	314 (56.3)	283 (56.5)	
Age	18-81	M = 37.65 SD = 11.63	M = 39.31 SD = 10.52	M = 35.36 SD = 12.67	t(689.22) ⁽¹⁾ =4.86 ***p<.001
Marital status	Married, in a relationship	737 (69.7)	399 (71.6)	338 (67.5)	Z = 1.47 p=>.05 (for married vs. not married)
	Single	237 (22.4)	97 (17.4)	140 (27.9)	
	Divorced, widowed	84 (7.9)	61 (11.0)	23 (4.6)	
Children	Yes	712 (70.5)	409 (80.4)	303 (60.5)	Z=6.92 ***p < .001
Number of children (n=712)	1-11	M = 2.89 SD = 1.30	M = 2.93 SD = 1.31	M = 2.83 SD = 1.28	t(709)=1.03 p>.05

Religiosity	Secular	528 (53.4)	272 (55.3)	256 (51.5)	$\chi^2(2)=1.59$ $p>.05$
	Partly religious	210 (21.2)	98 (19.9)	112 (22.5)	
	Religious	251 (25.4)	122 (24.8)	129 (26.0)	
Education	High school	229 (21.7)	108 (19.4)	121 (24.2)	$\chi^2(2)=3.60$ $p>.05$
	Vocational	132 (12.5)	71 (12.7)	61 (12.2)	
	College/university	696 (65.8)	378 (67.9)	318 (63.6)	
Employed during COVID-19	Yes (full or part-time)	719 (68.1)	343 (61.8)	376 (75.0)	$Z=4.61$ $***p < .001$
Contracted COVID-19	Yes	39 (3.7)	1 (0.2)	38 (7.6)	--
A family member contracted COVID-19	Yes	169 (16.0)	6 (1.1)	163 (32.5)	--

(1) – t for unequal variances. Differences were not calculated for too small cells.

*** $p<0.001$

Instruments

Personal data were gathered regarding gender, age, marital status, number of children, religiosity, level of education, employment during COVID-19, and contracting COVID-19 (i.e., among participants and/or their family members).

Participants were asked to rate subjective exposure on a 5-point scale, from 1 (not at all) to 5 (very much), their subjective concern. Questions asked were: “How concerned are you that your health will be affected due to contracting the coronavirus?”, “How concerned are you that your family members will be affected by contracting the coronavirus?”, “How concerned are you about your financial situation due to the coronavirus crisis?” The distribution of the three types of concern did not deviate from normality (skewness=-0.46 to 0.36, SE=0.07), and they were thus regarded as normally distributed.

Coping strategies were measured by the COPE Scale (Carver et al., 1989). The scale assesses two major coping strategies: problem-focused (15 items) and emotion-focused (15 items). Participants were asked to rate the extent to which they used each coping strategy to deal with stressful situations on a 4-point scale, from 0 (not at all) to 3 (a great deal) (data were transformed into a 1-4 scale). In the current study, internal consistency was 0.84 for problem-focused and 0.74 for emotion-focused coping.

Psychological symptoms were assessed using the BSI-18 (Derogatis, 2000), which is a self-report symptom checklist consisting of 18 items taken from the 53-item Brief Symptom Inventory. Each BSI-18 item describes a symptom to be rated by respondents on a 5-point scale according to how much they were bothered by the symptom in the previous week. Scores on the 18 items are summarized on the Global Severity Index (GSI) ($\alpha=0.94$) and with regard to three symptom scales: somatization ($\alpha=0.85$), depression ($\alpha=0.86$), and anxiety ($\alpha=0.89$), each comprising six items. The total score and the subscales had rather high positive skewness values and were thus log-transformed.

Procedure

An online survey recruited 1.059 participants in two waves: 558 during the first wave/lockdown (W1, March 30 to April 8, 2020) and 501 during the third wave/lockdown (W2, February 23 to March 3, 2021). In both stages, we used a cross-sectional anonymous online questionnaire. The participants completed the questionnaires through an online survey platform, and the raw data were then transferred to a database. The online questionnaire offered the necessary assurances of anonymity to allow respondents to give accurate data surrounding sensitive issues, a matter which is particularly relevant in the field of mental health. All participants completed electronic informed consent. The study was approved as conforming to the ethical standards of Ariel University's Institutional Review Board¹.

Results

Overall, participants' concerns were approximately moderate, with concern for the family's health ($M=3.70$, $SD=1.13$) being higher than concern for one's own health ($M=2.77$, $SD=1.18$) or financial concerns ($M=2.76$, $SD=1.29$), $F(2, 2116)=353.92$, $p<.001$, $\eta^2=.251$. Utilization of problem-focused coping was approximately moderate ($M=1.45$, $SD=0.60$), and higher than emotion-focused coping ($M=0.99$, $SD=0.41$), $t(1058)=28.24$, $p<.001$. The total BSI score and the subscale scores were low ($M=0.43$, $SD=0.64$ to $M=0.95$, $SD=0.86$). Age was positively related to concern for one's own health ($r=.11$, $p<.001$), negatively related to concern for the family's health ($r=-.20$, $p<.001$), and negatively related to

¹ Ethics approval number: AU-SOC-MSB-20210218.

emotion-focused coping ($r=-.10$, $p<.001$). Further, age was negatively related to all BSI scales ($r=-.18$ to $r=-.27$, $p < .001$). Having a college/university education was negatively related to the three types of concerns ($r=-.10$ to $r=-.16$, $p < .001$) and positively related to problem-focused coping ($r=.13$, $p<.001$). Thus, differences in the research variables by phase and gender were analysed using analyses of covariance, controlling for age and level of education (1-college/university education, 0-lack of college/university education) (Table 2).

Table 2. Research variables by phase and gender (N=1059)¹

Variables	Phase		Gender		Difference		
	W1 M (SD)	W3 M(SD)	Male M (SD)	Female M (SD)	F _{phase} (1,1053) p (η^2)	F _{gender} (1,1053) p (η^2)	F _{phase X gender} (1,1053) p (η^2)
Concern for one's own health	2.63 (1.15)	2.92 (1.19)	2.69 (1.18)	2.83 (1.17)	15.64 ***p<.001 ($\eta^2=.015$)	7.64 **p<.01 ($\eta^2=.007$)	0.81 p>.05 ($\eta^2=.001$)
Concern for the family's health	3.57 (1.13)	3.85 (1.10)	3.56 (1.14)	3.82 (1.10)	11.35 ***p<.001 ($\eta^2=.011$)	15.83 ***p<.001 ($\eta^2=.015$)	2.29 p>.05 ($\eta^2=.002$)
Financial concerns	2.78 (1.28)	2.74 (1.30)	2.61 (1.26)	2.88 (1.30)	0.75 P<0.5 ($\eta^2=.001$)	17.85 ***p<.001 ($\eta^2=.017$)	0.09 p>.05 ($\eta^2=.001$)
Problem-focused coping	1.37 (0.55)	1.54 (0.64)	1.27 (0.60)	1.60 (0.56)	22.92 ***p<.001 ($\eta^2=.021$)	70.76 ***p<.001 ($\eta^2=.063$)	0.01 p>.05 ($\eta^2=.001$)
Emotion-focused coping	1.02 (0.38)	0.95 (0.44)	0.87 (0.40)	1.07 (0.40)	9.41 **p<.01 ($\eta^2=.009$)	60.88 ***p<.001 ($\eta^2=.055$)	0.24 p>.05 ($\eta^2=.001$)
BSI	0.57 (0.56)	0.90 (0.78)	0.48 (0.54)	0.91 (0.74)	53.41 ***p<.001 ($\eta^2=.049$)	136.35 ***p<.001 ($\eta^2=.115$)	3.11 p>.05 ($\eta^2=.003$)
BSI- somatic symptoms	0.31 (0.51)	0.57 (0.74)	0.24 (0.44)	0.59 (0.72)	42.10 ***p<.001 ($\eta^2=.039$)	102.79 ***p<.001 ($\eta^2=.089$)	6.01 *p<.05 ($\eta^2=.006$)
BSI- anxiety	0.80 (0.74)	1.12 (0.94)	0.66 (0.70)	1.18 (0.90)	30.62 ***p<.001 ($\eta^2=.028$)	125.50 ***p<.001 ($\eta^2=.107$)	0.13 p>.05 ($\eta^2=.001$)
BSI- depression	0.59 (0.62)	1.00 (0.91)	0.55 (0.68)	0.97 (0.84)	54.73 ***p<.001 ($\eta^2=.050$)	92.13 ***p<.001 ($\eta^2=.081$)	4.14 p>.05 $\eta^2=.004$

¹ After controlling for age and level of education

*p<0.5, **p<0.01, ***p<0,001

Results show significant phase and gender differences, yet all phase X gender interactions were non-significant (Table 2). Higher concerns about health were expressed by W3 participants than by W1 participants, as well as by women than men, with low effect sizes. Financial concerns did not differ by phase, yet they were expressed more highly by women than men, with a low effect size. Problem-focused coping was reported as used more often by W3 participants than by W1 participants, whereas emotion-focused coping was reported as used more often by W1 participants than W3 participants, with both used more often by women than men, with low to moderate effect sizes. Distress (BSI total score, somatic symptoms, anxiety, and depression) was described as higher by W3 participants than by W1 participants, and among women than among men, with moderate effect sizes.

Multiple regressions were calculated for BSI by phase, including gender, age, level of education, and employment status as control variables, and concerns (health-related and financial) and coping strategies as the research variables. In addition, contracting COVID-19 (i.e., either one's own contracting of the disease or one's family member/s contracting it) was entered into the regression analysis of W3. Results in Table 3 show that both models were significant, explaining 31% and 51% of the variance in BSI for W1 participants and W3 participants, respectively. Similar results were found per phase, showing that BSI was higher among female participants and younger participants, with higher financial concerns and higher use of emotion-focused coping. However, although the variables that were found related to BSI were similar in both phases, their respective standardized coefficients had different magnitudes, and the total explained variance differed between the models.

To assess the extent of the different relationships between the research variables and BSI by phase, another multiple regression model was calculated, using phase (W1-0, W3-1) as a moderator, the demographic variables, concerns (health-related and financial), and coping strategies, as well as the interactions between phase and the concerns and coping strategies. All continuous variables were standardized, and significant interactions were interpreted with simple slopes.

Table 3. Multiple regressions for BSI by phase (N=1059)

	W1			W3		
	B (SE)	β	P	B (SE)	β	p
Gender- male	-0.12 (0.02)	-0.20	<.001***	-0.18 (0.03)	-0.24	<.001***
Age	-0.12 (0.03)	-0.15	<.001***	-0.1 (0.03)	-0.12	<.001***
Education- college/ university	-0.01 (0.03)	-0.01	>.5	-0.01 (0.03)	-0.01	.869
Employment- yes	0.01 (0.02)	0.02	>.5	0.01 (0.03)	0.01	.794
Contracted COVID-19	--	--	--	-0.05 (0.05)	-0.04	.255
Family member con- tracted COVID-19	--	--	--	0.04 (0.03)	0.05	.095
Concern for one's own health	0.03 (0.01)	0.11	>.5	0.03 (0.01)	0.10	<.05*
Concern for the family's health	0.02 (0.01)	0.06	>.5	-0.02 (0.01)	-0.06	.147
Financial concerns	0.03 (0.01)	0.12	<.001**	0.07 (0.01)	0.23	<.001***
Problem-focused coping	0.01 (0.02)	0.00	.93	-0.05 (0.02)	-0.08	<.05*
Emotion-focused coping	0.26 (0.03)	0.33	<.001***	0.46 (0.03)	0.52	<.001***
Adj. R2, F	Adj. R2 =.31, F(9, 548)=27.80, p<.001***			Adj. R2=.51, F(11, 489)=47.80, p<.001***		

*p<0.5, **p<0.01, ***p<0,001

Two interactions were found to be significant, adding 2% to the total explained variance (p<.001). The first involved financial concerns by phase (B=0.05, SE=0.02, β =.10, p=.004) and the second involved emotion-focused coping by phase (B=0.07, SE=0.02, β =.15, p<.001). An interpretation of the significant interaction for financial concerns (Figure 1) showed that both slopes were significant, yet the relationship was stronger among W3 participants than among W1 participants (W1: coefficient=0.04, t=2.98, p=.003; W3: coefficient=0.09, t=6.90, p<.001).

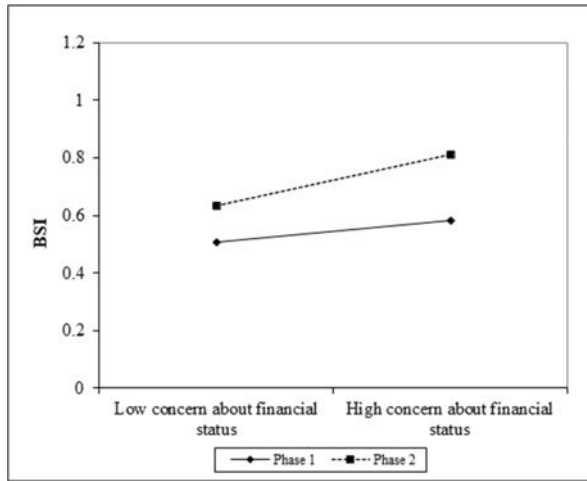

Figure 1. Relationship between financial concerns and BSI, by phase

Similarly, an interpretation of the interaction for emotion-focused coping (Figure 2) showed that both slopes were significant, yet the relationship was stronger among W3 participants than among W1 participants (W1: coefficient=0.11, $t=8.28$, $p<.001$; W3: coefficient=0.19, $t=14.82$, $p<.001$). That is, although financial concerns and emotion-focused coping did not increase between the two phases, their relationships with BSI intensified.

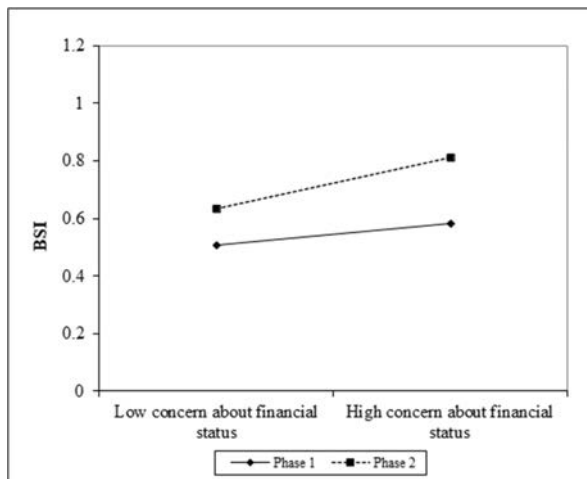

Figure 2. Relationship between emotion-focused coping and BSI, by phase

Discussion

In this study, we investigated whether there were differences in distress levels and coping strategies among Israeli women and men one year after the pandemic outbreak (i.e., the study was conducted in the very first two weeks when the population began to be vaccinated). We hypothesised that over time, as vaccines became available, there would be a decrease in distress levels and concerns about contracting the virus. We expected this decrease to be indicative of habituation and a more adaptive utilization of coping strategies. Contrary to our assumption, the study's findings revealed that individuals one year after the pandemic outbreak (W3) experienced higher levels of mental distress and concern compared to individuals during the first lockdown (W1). Wave three participants reported elevated levels of distress, including somatic symptoms, anxiety, and depression, as well as heightened concerns about contracting the virus for themselves or their family members. These results differ from previous studies that observed a higher prevalence of psychological distress during the early stages of lockdowns, which subsequently decreased over time (Fancourt et al., 2020; Shevlin et al., 2021) or remained relatively stable across measurements (McGinty et al., 2020).

The third wave in Israel emerged after a prolonged period where life seemed to regain some sense of normalcy. However, this wave exhibited higher morbidity rates compared to previous waves, with a longer duration and increased cases and deaths. Our findings revealed a significant difference in virus contraction between the first and third wave. In the first wave, only one participant and six (1.1%) family members contracted the virus, whereas in the third wave, the infection rate reached 7.6%, with approximately one-third of participants' relatives being affected. These results explain the higher health concerns during the third wave compared to the first. To address the high morbidity, a new lockdown was imposed, and a vaccination campaign was initiated. One might infer that the announcement of vaccine availability would elicit positive emotions and alleviate stress. However, the absence of such an effect in our study may be attributed to the timing of the research, conducted in the initial two weeks following the confirmation of the population's eligibility for vaccination. During this period, vaccine hesitancy was prevalent due to limited knowledge about potential side effects and uncertainties surrounding the vaccination process. It is important to note that in the

current study, we did not assess the participants' attitudes towards the vaccine. However, in subsequent follow-up studies, exploring participants' perceptions of the vaccine would be valuable.

Furthermore, the prolonged financial hardship caused by the imposition of restrictions and lockdowns led to individuals who were already grappling with coping during the previous lockdown facing further obstacles during the third wave. This could account for their heightened distress following the year-long ordeal, which includes a decline in financial means due to the continuous restrictions and lockdowns endured throughout the past year. While the current findings challenge the conventional notion of habituation to prolonged stress (Galatzer-Levy et al., 2018; Stein et al., 2018), they align with research suggesting that continuous exposure can result in greater vulnerability, leading to more severe psychological distress (Seery et al., 2010). The uncertainty and cumulative pressures experienced over the course of a year seem to have contributed to higher levels of distress compared to the initial phase of the pandemic. Several studies have noted that the duration of quarantine is associated with persistent distress symptoms even after the quarantines have ended (Lima et al. 2020). Shevlin and associates (2021) observed that there can be multiple profiles of longitudinal change in mental health, with different patterns of change following exposure to the pandemic. They found both an increase and decrease in psychological distress during the pandemic, suggesting that while some individuals may take several months to adjust and adapt, others may experience deterioration after months of increased caregiving responsibilities, juggling work and home life, and the anticipated end of furloughs.

In line with previous research, the regression analysis revealed that female sex, financial concerns, and younger age were significant predictors of distress, with female sex being the strongest predictor. These findings are consistent with our previous study (Shechory Bitton, Laufer, 2021b) and other studies conducted by different researchers (Kowal et al., 2020; Shevlin et al., 2021). These groups share the common characteristic of having fewer social resources, making them less resilient to enduring long-lasting threats. This finding aligns with Hobfoll's Conservation of Resources (COR) theory (Hobfoll, 1989), which suggests that stressors have a stronger impact on individuals with fewer resources. Specifically, the loss of resources following trauma or crisis impairs an individual's adaptive abilities, and this effect is particularly pronounced in those with fewer initial resources (Hobfoll, Lilly, 1993).

Confirming the second hypothesis, the study results indicated that participants in the third wave (W3) exhibited a higher use of problem-focused coping and a lower use of emotion-focused coping compared to participants in the first wave (W1). As expected, emotion-focused coping was associated with distress, but no association was found between problem-focused coping and distress. These findings support the notion that a greater reliance on emotion-focused coping is correlated with higher levels of psychological distress (Carever, Scheier, 1989; Weinberg et al., 2014). Interestingly, although the use of emotion-focused coping was lower among W3 participants compared to W1 participants, the association between emotion-focused coping and distress was stronger among W3 participants. This finding suggests that, given the introduction of vaccines in the third wave, the continued use of emotion-focused coping may have been maladaptive. It is possible that the high association between distress and emotion-focused coping is due to the fact that highly distressed individuals look for ways to be “emotionally sedated” and may therefore tend to use more emotion-focused coping strategies.

Limitations and Recommendations for Follow-up Studies:

This study has several limitations that merit consideration. Firstly, it relies on a cross-sectional online survey conducted among two similar yet distinct groups of Israeli citizens. This introduces the potential for sample bias since the survey only reaches individuals who are online and willing to participate, and not all invited individuals will necessarily respond. Conducted in Hebrew and necessitating internet access, the survey likely excludes non-Hebrew speakers and those without internet access, such as many ultra-Orthodox individuals. Consequently, the generalizability of our findings to these populations is limited.

Additionally, the study did not address the psychological impacts associated with vaccination, such as fear of side effects, which is crucial for public health responses. Furthermore, although adults over 18 participated, the study did not include teenagers, thus not addressing the impact on school-age youth. To address these limitations, future research should aim to incorporate multilingual questionnaires and alternative data collection methods to more accurately represent excluded populations, including non-Hebrew speakers and teenagers. Moreover, exploring the psychological impacts

of vaccination, particularly regarding fears of side effects, would provide valuable insights for informing public health strategies.

Non-probability surveys have been criticized for potentially over- or under-including individuals experiencing psychological distress (Chauvenet et al., 2020), and self-reported levels of distress may not always align with professional assessments by mental health experts (Wang et al., 2020). However, this research design generally provides reliable information about people's experiences, including their exposure to stressful events like the ongoing pandemic (Shevlin et al., 2021), and there is evidence that this type of design yields high-quality data (Blom et al., 2015). Furthermore, the online completion of surveys reduces the influence of social desirability bias compared to face-to-face settings (Zhang et al., 2017). Nonetheless, due to the cross-sectional nature of the survey, further research is needed to understand the long-term impact of prolonged pandemic exposure. Incorporating multiple informants and conducting longitudinal studies could enhance the understanding of these effects.

Despite the limitations, the findings of this study hold significant importance as they shed light on the substantial toll the ongoing pandemic has taken on vulnerable social groups. It is noteworthy that the research variables accounted for 51% of the variance in distress (BSI) among participants in the third wave, compared to 30% in the first wave. This suggests that as the pandemic persists, vulnerable groups such as women, young adults and those with lack of financial resources, are at a higher risk of experiencing elevated distress levels. This finding highlights the need for targeted support and interventions to mitigate the impact on these vulnerable groups during prolonged periods of crisis.

Conclusion

The findings of this study have the potential to challenge the commonly held notion of habituation processes. They reveal that the response to the ongoing pandemic is not uniform across the population. The results highlight the need for tailored and differentiated support measures for various segments of the population that may be more susceptible to trauma and stress. It is evident that a one-size-fits-all approach may not be effective in addressing the diverse psychological impacts of the pandemic.

These findings underscore the importance of proactively supporting individuals as they face future lockdowns or similar crises. By providing appropriate resources, guidance, and interventions, it is possible to mitigate distress and foster resilience in the face of ongoing challenges. Recognizing the heterogeneity of responses to the pandemic and understanding the unique needs of different population segments can guide the development of targeted strategies that address specific vulnerabilities and promote well-being.

Moving forward, it is crucial to prioritize mental health and well-being in crisis response planning. This includes early identification of at-risk individuals, ensuring accessible mental health services, and implementing preventive measures to alleviate distress. By adopting a comprehensive and compassionate approach, we can better support individuals and communities in navigating the uncertainties and adversities associated with events like the COVID-19 pandemic.

References

- Blom, A. G., Gathmann, C., Krieger, U. (2015) Setting Up an Online Panel Representative of the General Population: The German Internet Panel. *Field Methods*, 4, pp. 391-408. <https://doi.org/10.1177/1525822X15574494>
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., Rubin, G. J. (2020) The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of the Evidence. *Lancet*, 395, pp. 912-920. [https://doi:10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi:10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Carver, C. S., Scheier, M. F., Weintraub, K. (1989) Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, pp. 267-283.
- Chauvenet, A., Buckley, R., Hague, L., Fleming, C., Brough, P. (2020) Panel Sampling in Health Research. *The Lancet Psychiatry*, 10, pp. 840-841. [https://doi:10.1016/S2215-0366\(20\)30358-8](https://doi:10.1016/S2215-0366(20)30358-8)
- Derogatis, L. R. (2000) *BSI-18: Brief Symptom Inventory 18 - Administration, Scoring and Procedures Manual*. Bloomington: NCS Pearson INC.
- Fancourt, D., Steptoe, A., Bu, F. (2020) Trajectories of Anxiety and Depressive Symptoms During Enforced Isolation due to COVID-19: Longitudinal Analyses of 36,520 Adults in England. *Lancet Psychiatry*, 2, pp. 141-149. <https://doi:10.1101/2020.06.03.20120923>

Galatzer-Levy, I. R., Huang, S. H., Bonanno, G. A. (2018) Trajectories of Resilience and Dysfunction Following Potential Trauma: A Review and Statistical Evaluation. *Clinical Psychology Review*, 63, pp. 41-55. <https://doi:10.1016/j.cpr.2018.05.008>

Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., Ballard, C., Christensen, H., Silver, R. C., Everall, I., Ford, T., John, A., Kabir, T., King, K., Madan, I., Michie, S., Przybylski, A. K., Shafran, R., Sweeney, A., Worthman, C. M., Yardley, L., Cowan, K., Cope, C., Hotopf, M., Bullmore, E. (2020) Multidisciplinary Research Priorities for the COVID-19 Pandemic: A Call for Action for Mental Health Science. *The Lancet Psychiatry*, 6, pp. 547-560.

Hobfoll, S. E. (1989) Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist*, 3, pp. 513-524. <https://doi:10.1037/0003-066X.44.3.513>

Hobfoll, S. E., Lilly, R. S. (1993) Resource Conservation as a Strategy for Community Psychology. *Journal of Community Psychology*, 2, pp. 128-148. [https://doi:10.1002/1520-6629\(199304\)21](https://doi:10.1002/1520-6629(199304)21)

Kowal, M., Coll-Martín, T., Ikizer, G., Rasmussen, J., Eichel, K., Studzińska, A., Koszalkowska, K., Karwowski, M., Najmussqib, A., Pankowski, D., Lieberoth, Ahmed, O. (2020) Who is the Most Stressed During the COVID-19 Pandemic? Data from 26 Countries and Areas. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 4, pp. 946-966.

Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984) *Stress, Appraisal, and Coping*. Berlin/Heidelberg: Springer.

Lima, C. K. T., Carvalho, P. M. de M., Lima, I. de A. A. S., Nunes, J. V. A., de O., Saraiva, J. S., de Souza, R. I., da Silva, C. G. L., Neto, M. L. R. (2020) The Emotional Impact of Coronavirus 2019-nCoV (New Coronavirus Disease). *Psychiatry Research*, 287, 112915. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112915>

Man, M. A., Toma, C., Motoc, N. S., Motoc, S., Necrelescu, O. L., Bondor, C. I., Chris, A. F., Lesan, A., Pop, C. M., Todea, D. A. Dantes, E., Puiu, R., Rajnoveanu, R. M. (2020) Disease Perception and Coping with Emotional Distress During COVID-19 Pandemic: A Survey Among Medical Staff. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13, 4899. <https://doi:10.3390/ijerph17134899>

McGinty, E. E., Presskreischer, R., Anderson, K. E., Han, H., Barry, C. L. (2020) Psychological Distress and COVID-19-Related Stressors Reported in a Longitudinal Cohort of US Adults in April and July 2020. *JAMA*, 24, pp. 2555-2557. <https://doi:10.1001/jama.2020.21231>

Rajaei, A. R., Khoyneshad, G. R., Javanmard, J., Abdollahpour, M. (2015) The Relation Between Positive Psychological States and Coping Styles. *Journal of Fundamental Mental Health*, 1, pp. 57-63.

- Rajkumar, R. P. (2020) COVID-19 and Mental Health: A Review of the Existing Literature. *Asian Journal of Psychiatry*, 52, 102066. <https://doi:10.1016/j.ajp.2020.102066>
- Seery, M. D., Holman, E. A., Silver, R. C. (2010) Whatever Does Not Kill Us: Cumulative Lifetime Adversity, Vulnerability, and Resilience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, pp. 1025-1041. <https://doi:10.1037/a0021344>
- Shechory Bitton, M., Laufer, A. (2021a) Fear of the Unknown: Does Fear of Terrorism Differ from Fear of Contracting COVID-19? *Frontiers in Psychology*, 12, 2196.
- Shechory Bitton, M., Laufer, A. (2021b) Mental Health and Coping in the Shadow of the COVID-19 Pandemic: The Israeli Case. *Frontiers in Public Health*, 8, 1016. <https://doi:10.3389/fpubh.2020.568016>
- Shevlin, M., Butter, S., McBride, O., Murphy, J., Gibson-Miller, J., Hartman T- K., Levita, L., Mason, L., Martinez, A. P., McKay, R., Stocks, T. V. A., Bennett, K., Hyland, P., Bentall, R. P. (2021) Refuting the Myth of a 'Tsunami' of Mental Ill-Health in Populations Affected by COVID-19: Evidence that Response to the Pandemic is Heterogeneous, Not Homogeneous. *Psychological Medicine*, pp. 1-9. <https://doi:10.1017/S0033291721001665>
- Song, L., Wang, Y., Li, Z., Yang, Y., Li, H. (2020) Mental Health and Work Attitudes Among People Resuming Work During the COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14, 5059. <https://doi:10.3390/ijerph17145059>
- Stein, J. Y., Levin, Y., Gelkopf, M., Tangir, G., Solomon, Z. (2018) Traumatization or Habituation? A Four-Wave Investigation of Exposure to Continuous Traumatic Stress in Israel. *International Journal of Stress Management*, 25, pp. 137-153. <https://doi:10.1037/str0000084>
- Weinberg, M., Gil, S., Gilbar, O. (2014) Forgiveness, Coping, and Terrorism: Do Tendency to Forgive and Coping Strategies Associate with the Level of Posttraumatic Symptoms of Injured Victims of Terror Attacks? *Journal of Clinical Psychology*, 7, pp. 693-703. <https://doi:10.1002/jclp.22056>
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., Ho, R. C. (2020) Immediate Psychological Responses and Associated Factors During the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 5, 1729. <https://doi:10.3390/ijerph17051729>
- Yu, H., Li, M., Li, Z., Xiang, W., Yuan, Y., Liu, Y., Li, Z., Xiong, Z. (2020) Coping Style, Social Support and Psychological Distress in the General Chinese Population in the Early Stages of the COVID-19 Epidemic. *BMC Psychiatry*, 1, pp. 1-11. <https://doi:10.1186/s12888-020-02826-3>

MALLY SHECHORY BITTON*

AVITAL LAUFER

Prilagođavanje tokom talasa: Psihičke posledice i mehanizmi prevladavanja tokom pandemije u Izraelu

Cilj ovog rada je predstavljanje rezultata istraživanja o psihičkim posledicama i mehanizmima prevladavanja tokom pandemije COVID-19 u Izraelu. Istraživanje je imalo za cilj da se uporede nivoi psihičkih problema i strategije prevladavanja izraelskih građana tokom prvog talasa (W1) i trećeg talasa (W3) COVID-19 epidemije. Pošlo se od pretpostavke da će akutni oblik stresa i zabrinutost zbog mogućeg inficiranja virusom opasti tokom vremena, što bi ukazivalo na prilagodljivije strategije prevladavanja. Sprovedeno je kros-sekcionalno istraživanje upotrebom online upitnika na uzorku od dve grupe građana Izraela (n=558 u prvom talasu epidemije i n=501 u trećem talasu). Kod ispitanika iz uzorka u trećem talasu u odnosu na ispitanike iz uzorka u prvom talasu epidemije utvrđeni su viši nivoi akutnog oblika stresa i zabrinutosti zbog mogućeg inficiranja koronavirusom. Regresionom analizom je utvrđeno da su prediktori razvoja stanja akutnog stresa ženski pol, zabrinutost zbog finansijskih teškoća i mlađi uzrast. Emotivno-fokusirane strategije prevladavanja su bile niže u trećem talasu epidemije, ali sa mnogo jačom statistički značajnom vezom sa nivoom akutnog stresa nego u prvom talasu, dok su strategije prevladavanja fokusirane na problem bile u porastu. Ovi rezultati ukazuju na neophodnost razvoja podrške građanima u cilju smanjivanja akutnih oblika stresa pre nego što se ponovi slična situacija koja će zahtevati lockdown. Pri tome, neophodno su ciljane intervencije tokom postojećih i budućih zdravstvenih kriza namenjene ranjivim grupa stanovništva, poput osoba ženskog pola, osoba mlađeg uzrasta i onih koji imaju finansijskih problema.

Ključne reči: COVID-19, psihološki simptomi, prevladavanje, produžena izloženost.

* Dr Mally Shechory Bitton je redovna profesorka i rukovoditeljka master programa Klinička kriminologija na Univerzitetu Ariel, Israel. E-mail: mally@bezeqint.net; mallys@ariel.ac.il.

Dr Avital Laufer je vanredna profesorka i prodekanka za oblast bihejvioralnih nauka na Koledžu Netanya, Israel. E-mail: laufea@netanya.ac.il.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 2, str. 171-200

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2402171B>

Originalni naučni rad

Primitljeno: 29.2.2024.

Odobreno za štampu: 26.6.2024.

Procjena i upravljanje rizikom od nasilja u obitelji¹

KSENIJA BUTORAC*

SUZANA KIKIĆ

Cilj ovog rada je kratak pregled rezultata analize obiteljskog nasilja prijavljenog policiji u Hrvatskoj i Sisačko-moslavačkoj županiji u razdoblju 2018-2022. godina, sa osvrtom na socio-demografska obilježja počinitelja i žrtava i najčešće faktore rizika za ponavljanje ovih kažnjivih radnji u urbanom i ruralnom području Policijske uprave (PU) sisačko-moslavačke za jednogodišnje razdoblje, odnosno šest mjeseci prije i šest mjeseci poslije obaveznog uvođenja Obrasca procjene rizika od ponavljanja nasilničkog ponašanja u obitelji (1.5.2022-30.4.2023). Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da od modaliteta nasilja dominira psihičko nasilje i u nešto manjoj mjeri zastupljeno je tjelesno nasilje. Značajan kriminogeni čimbenik je prekomjerna upotreba alkohola. Indikativno je da je nasilje sve više usmjereno prema djeci, starijim i osobama sa invaliditetom. Analiza faktora rizika za ponavljanje nasilja u obitelji ukazuje kako indikatori rizika pretežno nisu ustanovljeni ili su označeni kao nepoznati, a ako su i utvrđeni, oni se odnose isključivo na rizik koji proistječe od ponavljanja tjelesnog nasilja pretežno u urbanoj sredini. Odgovarajuću pozornost treba pridati činjenici da su rizici za spolno zlostavljanje gotovo u cijelosti izostali ili je utvrđeno da oni ne postoje.

ključne riječi: obiteljsko nasilje, etiološki i rizični faktori, recidivizam, procjena rizika, analiza rizičnih faktora.

¹ Ovaj rad je rezultat projekta *Utvrđivanje i taksonomija faktora rizika u sprječavanju recidivizma nasilja u obitelji i zaštiti žrtava na području sisačko-moslavačke županije*, a prezentiran je na XIII međunarodnoj godišnjoj konferenciji Viktimološkog društva Srbije: Podrška žrtvama i prevencija viktimizacije: Izazovi i perspektive, Beograd, 23. i 24.11.2023.

* Dr Ksenija Butorac je redovna profesorica Veleučilišta kriminalistike i javne sigurnosti, voditeljica Katedre za kriminalistiku i forenziku, Policijska akademija „Prvi hrvatski redarstvenik“ MUP RH, Zagreb, Hrvatska. E-mail: kburorac@fkz.hr.

Suzana Kikić je viša predavačica Veleučilišta kriminalistike i javne sigurnosti, Policijska akademija „Prvi hrvatski redarstvenik“, MUP RH, Zagreb, Hrvatska. E-mail: skikic@mup.hr.

Uvod

Pregled literature tijekom posljednja tri desetljeća istraživanja obiteljskog nasilja doprinijela su razumijevanju višerazinskih rizičnih faktora ili pokretača za sve vrste nasilja, a posebno tjelesnog i spolnog nasilja muškaraca prema ženama. Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization, 2024) posebno ističe kako je nasilje u obitelji izrazito rodno pitanje i da su žrtve nasilja pretežno žene i djeca. Dobro je poznato da ne postoji jedinstveni uzrok ili rizični faktor koji dovodi do obiteljskog nasilja. Gibbs i suradnici (2020) navode međudjelovanje tri strukturalna faktora u vidu etioloških konstrukata koji pružaju širi okvir za razumijevanje geneze i pokretača obiteljskog nasilja: nejednakost društvenog statusa muškaraca i žena, koja je opredmećena u patrijarhalnim povlasticama muškaraca i diskriminaciji, odnosno obespravljivanju žena, normalizaciji i prihvatljivosti nasilja u društvenim odnosima, i duboko siromaštvo (Jewkes, 2002; Jewkes, Morrel, 2018). Prema tome, normativna upotreba nasilja i hijerarhijska konfiguracija rodnog poretka koja preferira hegemonsku muškost (Connel, Messerschmidt, 2005) dobivaju svoju moć pristankom podređenih žena i manje moćnih muškaraca. Nakon takve, najčešće pasivno prihvaćene privole, rodni režim u društvu postaje duboko ukorijenjen, toliko da otvorena upotreba sile za uspostavljanje i održavanje kontrole često nije ni potrebna. Ovi latentni društveni konstrukti ne mogu se mjeriti, a odnose se na ideale muškosti koji se ukrštaju i značajno utječu na pojavnost nasilja, najčešće usmjerenog prema ženama i djeci (Heise, 1998). Identificirani su brojni rizični faktori kod počinitelja obiteljskog nasilja koji uključuju dob, nisko akademsko postignuće, niske prihode ili isključenost sa tržišta rada, problem društvene prilagodbe i socijalne izolacije, kao i izloženost ili uključenost u agresivno ili delinkventno ponašanje tijekom adolescencije (Flood, Fergus, 2008; Women's Policy, 2008). Među ženama koje su doživjele nasilje od strane intimnog partnera najčešće se prijavljuju određeni aspekti ponašanja muškog počinitelja (a time i faktori rizika za nasilje), kao što su habituacija vezana uz prekomjerno pijenje alkohola, opća razina agresije i kontrola života žrtve (Mouzos, Makkai, 2004; Marcus, Braaf, 2007). Stoga, rizici za obiteljsko nasilje izravno ovise o ulozi normativnih društvenih stavova prema nasilju, situacijskim faktorima, ranoj izloženosti obiteljskom nasilju u djetinjstvu, ali i nemogućnosti pristupa uslugama podrške, što rezultira povećanjem rizika za incidenciju obiteljskog nasilja. Razni situacijski faktori, iako nisu izravni

uzroci, mogu povećati rizik od obiteljskog nasilja. Neki od tih faktora uključuju probleme u obitelji ili interpersonalnim odnosima, financijske probleme ili nezaposlenost, nedavne stresne događaje ili okolnosti poput smrti člana obitelji (Memmott i dr., 2001). Zabilježene su veće stope obiteljskog nasilja u obiteljima u kojima su prisutna djeca (Romans i dr., 2007). Prema istraživanju o osobnoj sigurnosti Australskog ureda za statistiku (ABS, 2006), 49% muškaraca i žena koji su izjavili da su doživjeli nasilje od strane sadašnjeg partnera imalo je djecu, a približno 27 % izjavilo je da su ta djeca svjedočila nasilju. 61% žrtava nasilja od strane prethodnog partnera također je izjavilo da su imale djecu pod svojom skrbi tijekom veze, a 36 % je izjavilo da su ta djeca svjedočila nasilju. Ovi nalazi su zabrinjavajući jer je izloženost obiteljskom nasilju povezana sa većom vjerojatnošću pojave brojnih problema među mladima: teškoće povezane sa kognitivnim, emocionalnim i socijalnim funkcioniranjem i razvojem, koje mogu dovesti do poremećaja u ponašanju i akademskog neuspjeha; visoki rizik poremećenog mentalnog zdravlja uključujući depresiju i anksiozne poremećaje; zbog otežanog obrazovanja smanjeni su izgledi mlade osobe za zapošljavanje; sklonost opravdavanju upotrebe nasilja nad ženama; uključenost u nasilne odnose sa vršnjacima i sukobe sa odraslima i drugim autoritetima; povećani rizik da i sami postanu počinitelji ili žrtve nasilja. Najzad, štetan je utjecaj na njihove buduće roditeljske sposobnosti (VicHealth, 2006).

Procjena rizika za ponavljanje nasilja u obitelji koje koriste policija, pravosuđe i zdravstvene ustanove u praksi u svijetu ostaju primarno usredotočeni na žrtve (Messing, Thaller, 2013; Penti i dr., 2018), ostavivši tako počinitelje nerijetko nevidljivima. Istraživanja o muškarcima počiniteljima nasilja u obitelji naglašavaju složene, isprepletene probleme koje oni često manifestiraju uključujući mentalne poremećaje, zloupotrebu alkohola i drugih psihoaktivnih sredstava, rizik povezan sa njihovom neadekvatnom ulogom roditelja ili neko drugo delinkventno ponašanje (Spangaro, 2017; Verbruggen i dr., 2020).

Cilj ovog rada je kratak pregled rezultata analize obiteljskog nasilja prijavljenog policiji u Hrvatskoj i Sisačko-moslavačkoj županiji u razdoblju 2018-2022. godine, sa osvrtom na socio-demografska obilježja počinitelja i žrtava i najčešće faktore rizika za ponavljanje ovih kažnjivih radnji u urbanom i ruralnom području Policijske uprave (PU) sisačko-moslavačke za jednogodišnje razdoblje, odnosno šest mjeseci prije i šest mjeseci poslije obaveznog uvođenja Obrasca procjene rizika od ponavljanja nasilničkog ponašanja u obitelji (1.5.2022-30.4.2023). U prvom dijelu rada prikazane su do sada primjenjivane

metode procjene rizika obiteljskog nasilja u Hrvatskoj i inozemstvu, kao i normativni okvir postupanja hrvatske policije u slučajevima obiteljskog nasilja. U drugom dijelu rada prikazana je metodologija i rezultati pomenutog istraživanja, na temelju kojih su doneseni zaključci u okviru kojih su dani prijedlozi za unaprijeđenje policijskog postupanja u ovom području.

Metode procjene rizika obiteljskog nasilja u svijetu i Hrvatskoj

Tijekom posljednjih desetljeća u kaznenom pravosuđu su razvijeni specijalizirani instrumenti koji pomažu u donošenju odluka o procjeni rizika (Storey i dr., 2011). Koriste se nestrukturirane profesionalne prosudbe, aktuarski alati i strukturirane profesionalne prosudbe (SPP). Dok se nestrukturirane profesionalne prosudbe oslanjaju na profesionalnu kliničku slobodnu procjenu, kvalifikacije i iskustvo u procjeni rizika, aktuarski alati ovise o karakteristikama koje su statističkim metodama identificirane kao prediktori za određeni ishod. Procjene rizika kaznenih djela sa elementima nasilja, pa tako i obiteljskog nasilja, dugo su se oslanjale uglavnom na nestrukturirane profesionalne prosudbe. Nekoliko studija, međutim, pokazalo je da su procjene rizika temeljene na nestrukturiranim stručnim prosudbama imale manju prediktivnu pouzdanost od aktuarskih alata i SPP-a pristupa (Taxman i dr., 2020; Petherick i dr., 2021). Kao rezultat toga, fokus u istraživanju i praksi pomerio se od nestrukturirane profesionalne prosudbe prema aktuarskim alatima i strukturiranim profesionalnim pristupima. Štoviše, Van der Put i suradnici (2019) su pokazali da su aktuarski alati nadmašili SPP pristupe pri predviđanju obiteljskog nasilja. Primjer aktuarskog alata za takvu procjenu je *Ontario Domestic Assault Risk Assessment* (Hilton i dr., 2004). Razvijen je za policijske službenike u svrhu procjene rizika od ponavljanja obiteljskog nasilja. Drugi aktuarski instrumenti često se usredotočuju na specifične ishode kao što je nasilje u obitelji (Messing, Thaller, 2013; Van der Put i dr., 2019; Svalin, Levander, 2020) i, posredno, predviđaju reviktimizaciju jer su usredotočeni na počinitelja.

Kriminalitet obiteljskog nasilja je u Hrvatskoj na normativnoj razini uređen na dvojak način: kao prekršaj i kao kazneno djelo. Radnje činjenja sa obilježjima niže razine društvene opasnosti, odnosno blaži oblici nasilja u obitelji, kažnjive su kao prekršaj prema Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji (ZZNO) (čl.

10 i 22)². Nasilje jačeg intenziteta i/ili radnje nasilja sa obilježjima kontinuiteta predstavljaju kazneno djelo nasilje u obitelji³ ili se njima ostvaruju obilježja kvalifikatornih oblika čitavog niza postojećih kaznenih djela kada su počinjena prema članu obitelji, odnosno bliskoj osobi⁴.

Poseban iskorak u zaštiti žrtava obiteljskog nasilja napravljen je donošenjem Istanbulske konvencije⁵, koju je ratificirala i Republika Hrvatska, a koja u članu 51 propisuje obvezu država članica da poduzmu potrebne zakonodavne i druge mjere radi provođenja procjene rizika od smrtnosti, stupnja težine situacije i rizika od ponovljenog nasilja kao preduvjet za poduzimanje mjera upravljanja rizicima radi pružanja sveobuhvatne zaštite žrtvama nasilja u obitelji. Odredbe Istanbulske konvencije usklađene su sa odredbama Direktive 2012/29/EU⁶, koja je već ranije naglašavala potrebu individualiziranog pristupa svim žrtvama, pa je u svojim odredbama obvezala države članice na procjenu rizika i, u odnosu na njih, procjenu potreba žrtava za mjerama zaštite.

Implementacijom međunarodnih standarda zaštite žrtava u hrvatsko kazneno procesno zakonodavstvo, uvedena je obveza nadležnih tijela (policije, državnog odvjetništva i sudova) provođenja postupaka procjene rizika

² Narodne novine RH, br. 70/17, 126/19, 84/21, 114/22, 36/24.

³ Radi se o blanketnom kaznenom djelu čije obilježje čini grubo, učestalo ili na drugi način kršenje Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, pri čemu se kod člana obitelji ili bliske osobe izazove strah za sigurnost nje ili njoj bliskih osoba ili ju se dovede u ponižavajući položaj, a da pritom nije počinjeno teže kazneno djelo, čl. 179a, Kazneni zakon (KZ) (Narodne novine RH, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24).

⁴ Kaznenim zakonom iz 2011. godine obuhvaćeno je više modaliteta činjenja nasilja u obitelji kroz prizmu različitih kaznenih djela od tjelesne ozljede do ubojstva: tjelesna ozljeda (čl. 117, st. 2), teška tjelesna ozljeda (čl. 118, st. 2), osobito teška tjelesna ozljeda (čl. 119, st. 2), protupravno oduzimanje slobode (čl. 136, st. 3), otmica (čl. 137, st. 2), prisila (čl. 138, st. 2), prijetnja (čl. 139, st. 3), teška kaznena djela protiv spolne slobode (čl. 154, st. 1), spolno uznemiravanje (čl. 156, st. 2), teška kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta (čl. 166, st. 1 i 2), teško ubojstvo (čl. 111, st. 3), a prema izmjenama i dopunama Kaznenog zakona iz 2024. godine, (Narodne novine RH, br. 36/24), i novog kaznenog djela teško ubojstvo ženske osobe (čl. 111a, st. 2).

⁵ Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf>, stranici pristupljeno 27.2.2024.

⁶ Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela i zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>, stranici pristupljeno 27.2.2024.

i pojedinačne procjene potreba žrtava za posebnim mjerama zaštite⁷, koje se primjenjuju i u prekršajnom postupku, kod prekršaja nasilja u obitelji⁸. Od pravnih dokumenata na nacionalnoj razini, uz zakone kojima se osigurava zaštita žrtvama nasilja u obitelji, važno je izdvojiti Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji⁹ kojim se nalaže provođenje procjene rizika i pojedinačne procjene potreba žrtve, te se upućuje na nužnost međuresorne suradnje i razmijene podataka (Opća načela, točka 13). Procjena rizika od ponavljanja nasilničkog ponašanja provodi se pomoću taksativno navedenog popisa rizika pod nazivom *Obrazac procjene rizika od ponavljanja nasilničkog ponašanja* (u nastavku: *Obrazac*), koji su policijski službenici od 1.11.2022. godine dužni ispuniti u svim slučajevima nasilničkih ponašanja na štetu bliskih osoba/ članova obitelji, bez obzira radi li se o kaznenom djelu ili prekršaju¹⁰. Naime, iako su policijski službenici i prije uvođenja obveznog obrasca provodili vlastite (subjektivne) procjene rizika i u odnosu na njih samostalno poduzimali i/ili predlagali pravosudnim tijelima zakonom propisane mjere zaštite žrtava nasilja u obitelji¹¹, temeljem praćenja pojavnosti i analiziranjem spisa predmeta obiteljskog nasilja¹², Ravnateljstvo policije je u cilju sprečavanja teških posljedica za život i zdravlje žrtava i poduzimanja adekvatnih mjera njihove zaštite, naložilo obavezno korištenje Obrasca¹³.

⁷ Čl. 43a, Zakon o kaznenom postupku (ZKP), Narodne novine RH, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24.

⁸ Čl. 3 ZZNO.

⁹ Dostupno na: https://mup.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Protokol_o_postupanju_u_slucaju_nasilja_u_obitelji-usvojila_Vlada_19_6_2019.pdf, stranici pristupljeno 20.9.2023.

¹⁰ Obavezu ispunjavanja ovog Obrasca i dostavljanja nadležnim pravosudnim tijelima naložilo je Ravnateljstvo policije svim policijskim upravama dopisom od 13.9.2022., čija primjena je obavezna od 1.11.2022. godine (MUP RH – Ravnateljstvo policije, 2022).

¹¹ Pod mjerama zaštite podrazumijevaju se mjere spriječavanja počinitelja u činjenju novih prekršaja, poput uhićenja, mjera opreza koje policija može samostalno izreći naredbom počiniteljima prekršaja ili predložiti sudu izricanje takve mjere bez obzira radi li se o prekršaju ili kaznenom djelu čl. 130-132 Prekršajnog zakona (Narodne novine RH, br. 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17, 118/18, 114/22); čl. 98-101 KZ, ili predlaganja zaštitnih mjera (čl. 13-19 ZZNO).

¹² Obrazac je rezultat trinaestogodišnjeg praćenja ubojstava bliskih osoba i žena u Republici Hrvatskoj. Nastao je na temelju proučavanja spisa, znanstvene literature, analize obrazaca procjene rizika koje koriste policije drugih država (Spousal Assault Risk Appraisal – SARA; Domestic Abuse, Stalking and Harassment and Honour Based Violence - DASH i Danger Assessment Scale) (Matijević, 2011), provedenog istraživanja Uprave kriminalističke policije i Policijske akademije (Pavliček i dr., 2014), kao i analize svih slučajeva ubojstava žena koje Uprava kriminalističke policije provodi od 2016. godine, a sastavni dio analize je i ispunjavanje upitnika za istraživanje koje se provodi od 2016. godine (Statistički prikaz rezultata istraživanja ubojstava žena u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016-2020. godine - Femicid Watch).

¹³ Ovaj obrazac je kreiran 2010. godine od kada je korišten za edukacije policijskih službenika, ali do 2022. godine nije bio u službenoj upotrebi kao pomoćni alat za procjenu rizika.

Obrazac sadrži podatke o odnosu žrtve i nasilnika, povijesti nasilja, obilježjima djela, doživljaju opasnosti od strane žrtve, psihičkim problemima ili ovisnostima kod nasilnika, te je ostavljen prostor za dodatna opažanja policijskog službenika na mjestu događaja. Rezultati se svrstavaju u kategorije nizak rizik, postojeći rizik, visok rizik i alarmantno visok rizik. Ispunjavanje Obrasca olakšava procjenu rizika policijskim službenicima, čime se smanjuje mogućnost neutvrđivanja nekih bitnih činjenica i okolnosti za donošenje procjene, i odlučivanja o daljnjem tijeku postupanja prema počinitelju (Martinjak i dr., 2016).

Kod procjene rizika potrebno je posebno uzeti u obzir rizične faktore na strani žrtve, rizične faktore na strani počinitelja, povijest nasilja, oblike nasilja, rizike vezane uz oružje, uz neke značajnije događaje i druge okolnosti koje mogu imati utjecaja na donošenje procjene. Obrazac je poželjno popunjavati u suradnji sa žrtvom, ukoliko to njezino psihofizičko stanje dozvoljava, nakon čega ga treba dostaviti uz prekršajne ili kaznene prijavne akte sudu, odnosno, državnom odvjetništvu.

Metodološki okvir istraživanja

Ciljevi istraživanja

Ciljevi ovog preliminarnog istraživanja su sljedeći:

- dati kratak presjek stanja i dinamike prekršajnih i kaznenih djela nasilja u obitelji na području policijskih postaja (PP) Sisak i Glina, koje pripadaju Policijskoj upravi sisačko-moslavačkoj za razdoblje 2018-2022. godina;
- analizirati policijsko postupanje u detekciji rizičnih faktora za prekršaje i kaznena djela za ponavljanje nasilja u obitelji na osnovu socio-demografskih obilježja počinitelja i žrtava, obilježja prekršaja i kaznenih djela s elementima nasilja u obitelji na području policijskih postaja Sisak i Glina u kontinuitetu od 1.5.2022. do 30.4.2023. godine, sa osvrtom na razdoblje od šest mjeseci prije i šest mjeseci nakon uvođenja obaveznog Obrasca;
- izdvojiti najvažnije preporuke za policijsku praksu na osnovu dobivenih rezultata istraživanja.

Uzorak

Za istraživanje je odabrana Sisačko-moslavačka županija jer su njeni građani najteže i dugotrajno pogođeni razornim potresima i pandemijom COVID-19 tijekom 2020. i 2021. godine, što je posljedično dovelo do iseljavanja gotovo četvrtine stanovništva sa tog područja Hrvatske. Nametnute restriktivne mjere ometale su svakodnevnu rutinu u privatnom i javnom životu, više ili manje su paralizirale društveni prostor i pojedince induciranjem osjećaja nesigurnosti, stresa, tjeskobe, depresije i bespomoćnosti zbog gubitka bliskih osoba ili obiteljskog doma (Butorac, Solomun 2021).

Istraživanje je provedeno na uzorku od 121 policijskog predmeta, od toga 67 prekršajnih i 54 kaznenih predmeta nasilja u obitelji, prijavljenih, odnosno počinjenih na štetu člana obitelji ili druge bliske osobe u posmatranom jednogodišnjem razdoblju na području policijskih postaja Glina i Sisak. Predmeti policijskih postaja Sisak i Glina su odabrani radi utvrđivanja mogućih razlika u obilježjima obiteljskog nasilja, kao i razlika u postupanju policije prilikom identificiranja rizičnih faktora za ponavljanje ovih kažnjivih radnji u odnosu na urbano i ruralno područje PU sisačko-moslavačke¹⁴.

Postupak

Na temelju prikupljenih podataka provedena je analiza kvantitativnih (frekvencijskih) i kvalitativnih podataka dobivenih iz cjelokupne dokumentacije iz policijskih spisa, uključujući i ispunjene obrasce koji sadrže navedeni popis faktora rizika za ponavljanje nasilja u obitelji. Naime, strukturirane informacije se, u pravilu, klasificiraju kao kvantitativni podaci jer se uklapaju u unaprijed definiranu strukturu podataka, visoko su organizirane i iskazuju frekvenciju i

¹⁴ Sisak je središte Sisačko-moslavačke županije, gospodarskih i kulturnih aktivnosti, jedno je od najvažnijih prometnih čvorišta u Hrvatskoj, ima 40185 stanovnika (Policijska uprava sisačko-moslavačka, 2023), a sa 34 okolna sela na tom području živi oko 48396 stanovnika. Glavne gospodarske djelatnosti na području Siska su industrija, poduzetništvo, trgovina, graditeljstvo i uslužne djelatnosti, ali se bilježi pad zaposlenosti i istovremeni porast dnevnih migracija stanovništva u okolne županije (Grad Sisak, 2021). Glina ima 3116 stanovnika i dominantno ruralne specifičnosti (72 sela sa ukupno 66,5% ruralnog stanovništva koje se bavi pretežno poljoprivredom, šumarstvom i ribarstvom). Na činjenicu da je riječ o ruralnoj sredini (za gradsko naselje u ovom se radu određuje veličinski prag od 10000 stanovnika) upućuje Zakon o lokalnoj i područnoj samoupravi (Narodne novine RH, br. 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 19/13), strateški razvojni dokument (Grad Glina, 2016) i podaci Državnog zavoda za statistiku (2011).

obujam izrečenog sadržaja (Tkalac Verčić i dr., 2010). Sa druge strane, nestrukturirani kvalitativni podaci (bez unaprijed definiranog formata) u spisima predstavljaju bogat izvor informacija za analizu prekršajnih i kaznenih djela. Stoga je proveden i zahtjevan proces izdvajanja i prikupljanja relevantnih, smislenih informacija iz nestrukturiranog skupa (Grimmer, Stewart, 2013).

Formalna analiza dokumentacije odnosila se na provjeru prisutnosti potrebnih podataka, a sadržajna analiza obuhvatila je kvalitativnu analizu svih prijavnih akata sa priložima, poput zapisnika o zaprimanju kaznenih prijava i zapisnika o provedenim dokaznim radnjama ispitivanja osumnjičenika i svjedoka, pretraga, očevida, pribavljene medicinske i druge dokumentacije. Kvantitativni podaci obrađeni su deskriptivnom statističkom analizom. Prilikom provođenja istraživanja poštovana su etička pravila istraživanja¹⁵.

Istraživački instrument

Kao instrument je za potrebe provođenja istraživanja izrađen i korišten strukturirani upitnik sa 28 kumulativno zadanih pitanja u Obrascu, koji je *de facto* sadržavao ukupno 96 varijabli raspoređenih u pet cjelina: 1) podaci o kažnjivom djelu (9 varijabli), 2) socio-demografski podaci o žrtvi (11 varijabli), 3) socio-demografski podaci o počinitelju (8 varijabli), 4) faktori rizika (59 varijabli) i 5) poduzete mjere (9 varijabli)¹⁶. Za potrebe ovog rada iz prve cjeline obrađene su tri varijable, iz druge cjeline sedam varijabli, iz treće cjeline četiri varijable, a iz pete cjeline pet varijabli. Između 59 varijabli iz četvrte cjeline, koje se odnose na procjenu rizika, izdvojeno je njih 18, koji, prema nalazima usporednih istraživanja, čine primarne, odnosno visokorizične faktore za ponavljanje i postupno pojačavanje nasilja u obitelji.

¹⁵ Vezano uz odobrenje za provođenje projekta „Rizični faktori za pojavu nasilja u obitelji“, Etičko povjerenstvo je temeljem čl. 23 Etičkog kodeksa Veleučilišta kriminalistike i javne sigurnosti donijelo pozitivno mišljenje za provođenje predloženog istraživanja, Klasa: 602-01/23-01/1, Urbroj: 511-01-121-23-18.

¹⁶ Budući da su u službenom Obrascu, odnosno njegovim pojedinim pitanjima, grupirani rizični faktori, u navedenom strukturiranom upitniku rizični faktori su razdvojeni, radi detaljnijeg uvida.

Rezultati istraživanja

Kratki presjek osnovnih pokazatelja stanja i kretanja kriminaliteta obiteljskog nasilja na području Sisačko-moslavačke županije

U razdoblju od 2018. do 2022. godine na području Policijske uprave sisačko-moslavačke (PU SM) godišnje je počinjeno prosječno 420 prekršaja nasilja u obitelji, pri čemu se iz godine u godinu bilježi trend kontinuiranog pada broja prijavljenih prekršaja za prosječno 8%, što je karakteristično i za čitavo područje Hrvatske, gdje je prosječno godišnje evidentiran 8031 istovrsni prekršaj uz trend prosječnog godišnjeg pada za 6,7%¹⁷.

U referentnom razdoblju na području PU sisačko-moslavačke prosječno je godišnje zabilježeno 260 kaznenih djela počinjenih na štetu djece, obitelji i bliskih osoba, pri čemu je izražen trend porasta kaznenih djela sa elementima nasilja u obitelji za prosječno 23% godišnje, među kojima je počinjeno najviše kaznenih djela nasilje u obitelji, prijetnja, tjelesna ozljeda, teška tjelesna ozljeda i povreda djetetovih prava, a ta je tendencija prisutna i na području Hrvatske, gdje je prosječno godišnje evidentirano 7754 kaznenih djela počinjenih na štetu djece, obitelji i bliskih osoba, pri čemu se bilježi prosječno godišnje povećanje prijavljenih kaznenih djela od 14,4%¹⁸. Iz navedenih podataka može se konstatirati kako incidencija obiteljskog nasilja u ovoj županiji drastično premašuje učestalost ovih kaznenih djela na razini države. Posebno je izražen nagli uzlazni trend u 2020. i 2021. godini zbog mjera ograničenja kretanja uzrokovanih pandemijom bolesti COVID-19 za 63,5%, na području policijske postaje Sisak za 26%, a na području policijske postaje Glina za 79%, dok je na razini Hrvatske taj porast bio znatno manji i iznosio je 11,1%.

Socio-demografske karakteristike počinitelja prekršaja i kaznenih djela nasilja u obitelji

Analizom uzorka utvrđeno je da su u promatranom razdoblju (1.5.2022-30.4.2023.) 121 kažnjivom radnjom nasilja u obitelji oštećene ukupno 104

¹⁷ Izvori: Statistika MUP-a i Bilteni o sigurnosti cestovnog prometa. Dostupno na: <https://mup.gov.hr/pristup-informacijama-16/statistika-228/statistika-mup-a-i-bilteni-o-sigurnosti-cestovnog-prometa/283233>, stranici pristupljeno 28.9.2023.

Policijska uprava Sisačko-moslavačka. Statistički pregled prekršaja nasilja u obitelji i kaznenih djela počinjenih prema bliskim osobama za vremensko razdoblje 2018-2023.

¹⁸ Izvori: Statistika MUP-a i Bilteni o sigurnosti cestovnog prometa.

žrtve (67 žrtava prekršaja i 37 žrtava kaznenih djela), od strane ukupno 95 počinitelja (32 njih su istovremeno počinili dvije ili više kažnjivih radnji), od kojih je više od polovine njih sa područja PP Sisak. Najveći udio čine počinitelji muškog spola (85,3%), u dobnom rasponu od 31-50 godine (49,5%) i 51-65 godina (26,3%). Međutim, od ukupnog broja počiniteljica ženskog spola (14,7%), njih gotovo četiri puta više evidentirano je za počinjenje nasilja u obitelji u ruralnoj sredini (PP Glina 11,6%) od onih u urbanoj sredini (PP Sisak 3,1%). Od ukupnog broja prijavljenih počinitelja nasilja u obitelji, više od polovine je bez stručne spreme ili sa završenom osnovnom školom (54,7%), potom slijede počinitelji završene srednje stručne spreme (37,9%), dok je mali udio počinitelja stekao visokoškolsko obrazovanje (4,2%). Analizom podataka o obrazovnom statusu počinitelja, utvrđeno je da su počinitelji obiteljskog nasilja u ruralnoj sredini relativno nižeg obrazovanja od počinitelja u urbanoj sredini. Naime, udio počinitelja bez stručne spreme i niže stručne spreme sa područja Gline u odnosu na ukupan broj počinitelja unutar pojedine PP gotovo je trostruko veći od počinitelja sa područja Siska (PP Glina 83,7%, PP Sisak 26,9%). Također, udio počinitelja sa završenom srednjom spremom višestruko je veći u urbanoj nego u ruralnoj sredini (PP Glina 2,3%, PP Sisak 67,3%). Oko polovine počinitelja nije bilo zaposleno u trenutku počinjenja nasilja u obitelji (47,4%), ili je bilo stalno zaposleno (44,2%), dok je mali broj počinitelja bio povremeno zaposlen (8,4%). Međutim, gotovo dvostruko više stalno zaposlenih počinitelja evidentirano je u urbanoj u odnosu na ruralnu sredinu (PP Sisak - 51,9%, PP Glina - 34,9%).

Socio-demografske karakteristike žrtava prekršaja i kaznenih djela nasilja u obitelji

Žrtve obiteljskog nasilja (50 sa područja Gline i 54 sa područja Siska) najčešće su bile osobe ženskog spola (74%), u dobi od 31 do 50 godine života (34,6%), srednje stručne spreme (48,1%), a u najvećem broju u vrijeme počinjenja nasilja nisu bile zaposlene ili su povremeno radile (68,3%), dok je samo trećina njih bila stalno zaposlena (31,7%). Više od polovine njih je u vrijeme počinjenja nasilja bilo u braku ili izvanbračnoj zajednici (58,7%), četvrtina (25,9%) je bila neoženjena/neudana, dok je manji broj žrtava bio rastavljen (8,7%) ili su bili udovci/udovice (6,7%). U najvećem broju (46,1%) žrtve su bile izložene nasilju od strane svojih bračnih (25%), izvanbračnih (19,2%) i intimnih

partnera (1,9%), potom bivših bračnih, izvanbračnih i intimnih partnera (8,6%), roditelja (17,3%), i odrasle djece (19,2%), a u nešto manjem broju od strane drugih članova obitelji (8,7%). Relativno najveći broj žrtava je u vrijeme počinjenja nasilja imao jedno dijete (32,7%), četvrtina je bila bez djece (26,0%), dok je dvoje ili više djece imalo ukupno 30 žrtava (28,8%). Gotovo petina ukupno prijavljenih prekršaja nasilja u obitelji na području PP Sisak i PP Glina počinjeno je u nazočnosti djece (17,9%). Kada govorimo o djeci žrtvama, u ruralnoj sredini (Glina) 20% žrtava bila su djeca, dok je broj djece žrtava u urbanoj sredini (Sisak) 2,5 puta manji (7,4%) (Kikić i dr., 2023: 50-51).

Iako su se tijekom istraživanja pokušali utvrditi zdravstveni statusi žrtava i počinitelja, kao i prisutnost sociopatoloških pojava u obiteljima, uvidom u policijske spise nije bilo moguće pronaći relevantne podatke, izuzev činjenice da je djelo počinjeno pod utjecajem alkohola u oko 50% slučajeva, što može biti i jednokratni čin. Stoga, u pogledu prikupljanja ovih podataka veća pozornost je posvećena rizicima za ponavljanje kažnjive radnje nasilja u obitelji.

Oblici nasilja u obitelji prema pravnoj kvalifikaciji i modalitetu počinjenja nasilja

Analiza ukupnog uzorka obuhvaćenih slučajeva obiteljskog nasilja na području PP Glina i PP Sisak (Tablica 1) pokazala je da je, s obzirom na pravnu kvalifikaciju, u promatranom razdoblju, prijavljen gotovo podjednak broj prekršaja (55,4%) i kaznenih djela (44,6%). Međutim, udio prekršaja u ukupnom kriminalitetu obiteljskog nasilja nešto je veći u ruralnom području (55,2%), za razliku od urbanog područja, gdje su policijski službenici u većem broju slučajeva radnju obiteljskog nasilja kvalificirali kao kazneno djelo (61,1%).

Tablica 1. Broj slučajeva nasilja u obitelji na području PP Sisak i PP Glina, u odnosu na pravnu kvalifikaciju (1.5.2022-30.4 2023.)

	PP Glina	PP Sisak	Ukupno PP Glina i PP Sisak
Ukupan broj slučajeva	58	63	121
Broj prekršaja	37	30	67
Broj kaznenih djela	21	33	54

Najzastupljenija kaznena djela za koje su počinitelji prijavljeni su: nasilje u obitelji iz čl. 179a KZ-a (37%), tjelesna ozljeda iz čl. 117 st. 2. KZ-a (31,5%) i prijetnja

iz čl. 139 st. 3 KZ-a (24,1%), a u nešto manjem opsegu slijede: povreda djetetovih prava iz čl. 177 KZ-a (5,6%) i teška tjelesna ozljeda iz čl. 118 st. 2 KZ-a (1,9%)¹⁹.

Analizom prikupljenih podataka o prisutnim oblicima obiteljskog nasilja predočenih u Tablici 2 utvrđeno je kako je gotovo polovina žrtava obiteljskog nasilja, kako u ruralnom, tako i u urbanom području PU sisačko-moslavačke, u promatranom razdoblju bila predominantno izložena psihičkom nasilju, a više od trećine njih i tjelesnom nasilju, dok je gotovo četvrtina žrtava u urbanom i desetina u ruralnom području trpjela istovremeno psihičko i tjelesno nasilje.

Tablica 2. *Prikaz zastupljenosti pojedinih oblika prekršajno i kazneno prijavljenog obiteljskog nasilja na području PP Sisak i PP Glina (1.5.2022-30.4.2023.)*²⁰

Vrsta kažnjive radnje Prekršaj i kazneno djelo Broj		PP Sisak		PP Glina	
		%	Broj	%	
Oblik nasilja	Tjelesno nasilje	17	27	22	37,9
	Psihičko nasilje	27	42,9	27	46,6
	Ekonomsko nasilje	4	6,3	3	5,2
	Spolno nasilje	0	0	0	0
	Tjelesno i psihičko nasilje	15	23,8	6	10,3
Ukupno		63	100	58	100,0

Gotovo neznatna zastupljenost ekonomskog nasilja i potpuni izostanak podataka o spolnom nasilju mogu ukazivati na činjenicu da ih je teže detektirati kao modalitete nasilja ukoliko se ne uspostavi povjerenje žrtava kako bi se ohrabrile samoinicijativno iskazivati okolnosti koje imaju obilježja kaznenog djela.

¹⁹ Tijekom istraživanja obuhvaćena su statistički najčešća kaznena djela nasilja u obitelji počinjenja prema bliskim osobama i to: nasilje u obitelji (čl. 179a), tjelesna ozljeda (čl. 117 st. 2), teška tjelesna ozljeda (čl. 118 st. 2), prijetnja (čl. 139 st. 3) i povreda djetetovih prava (čl. 177) Kaznenog zakona. Iako je spolno nasilje među bliskim osobama u referentnom razdoblju prema važećem Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji (čl. 10 st. 4) moglo biti prijavljeno kao prekršaj u smislu spolnog uznemiravanja, ali i kao čitav niz kaznenih djela protiv spolne slobode i spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, budući da u navedenom razdoblju takvih prekršaja i kaznenih djela nije bilo evidentirano među bliskim osobama na području PP Sisak i PP Glina, taj oblik kažnjivih ponašanja ovdje nije analiziran. Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji (Narodne novine RH, br. 36/24) i Kaznenog zakona (Narodne novine RH, br. 36/24) spolno uznemiravanje počinjeno prema bliskim osobama više ne postoji kao prekršaj, već je postalo kvalificirani oblik kaznenog djela spolno uznemiravanje iz čl. 156 st. 2 Kaznenog zakona.

²⁰ U Tablici 2 prikazani su modaliteti počinjenja od strane policije prijavljenih prekršaja iz čl. 10 Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, kaznenih djela nasilje u obitelji (čl. 179a KZ), tjelesna ozljeda (čl. 117 st. 2 KZ), teška tjelesna ozljeda (čl. 118 st. 2 KZ), prijetnja (čl. 139 st. 3 KZ) i povreda djetetovih prava (čl. 177).

Imajući u vidu pravnu kvalifikaciju prekršaja²¹, gotovo dvije trećine prekršaja obiteljskog nasilja u promatranom razdoblju počinili su primarni delinkventi²² prema odraslim osobama, djeci²³, osobama sa invaliditetom i osobama starije životne dobi²⁴ (67,2%), dok je u trećini slučajeva (32,8%) počinitelj bio povratnik. Također, gotovo četvrtina ukupnog broja evidentiranih prekršaja nasilja u obitelji počinjena je u nazočnosti djeteta, osobe sa invaliditetom ili osobi starije životne dobi (23,9%), a u 4,5% slučajeva je isti počinitelj ponovio nasilje prema ovim, posebno vulnerabilnim skupinama žrtava.

Faktori rizika

Uvidom u policijske spise analizirani su faktori rizika za ponavljanje nasilničkog ponašanja kroz 59 varijabli (faktora rizika) grupisanih u 11 skupina rizičnih faktora: uspostava kontrole/psihičko nasilje nad žrtvom; tjelesno nasilje; spolno nasilje; recidivizam počinitelja u činjenju prekršaja/kaznenih djela i u kršenju mjera; mentalni poremećaji počinitelja; specifičnosti njihove supkulture; dezorganizacija i ekonomska deprivacija obitelji; prethodna viktimizacija žrtve i žrtva u ulozi počinitelja. Od 59 faktora rizika, za potrebe ovog rada, izdvojeno je 18 faktora koji, prema dosadašnjim nalazima istraživanja i spoznajama iz prakse, čine primarne, odnosno visokorizične faktore za ponavljanje istih i počinjenje drugih, težih oblika nasilja u obitelji²⁵. Navedeni faktori rizika su klasificirani u četiri grupe faktora rizika: utvrđivanje psihološkog, tjelesnog i spolnog nasilja te ranijeg nasilničkog ponašanja počinitelja, koji su analizirani u nastavku teksta.

a) Rizici koji proistječu iz psihičkog nasilja

²¹ Zakonom o zaštiti od nasilja u obitelji propisane su teže kazne za počinitelje prekršaja koji počine nasilje u prisutnosti ranjivih kategorija žrtava poput djece, osoba sa invaliditetom i osoba starije životne dobi, kao i na njihovu štetu, a najtežim kaznama mogu se kazniti počinitelji koji ponove nasilje u prisutnosti ili na štetu upravo ovih kategorija žrtava (čl. 22).

²² Pod primarnim delinkventima smatraju se počinitelji koji su prvi puta prijavljeni za prekršaj obiteljskog nasilja.

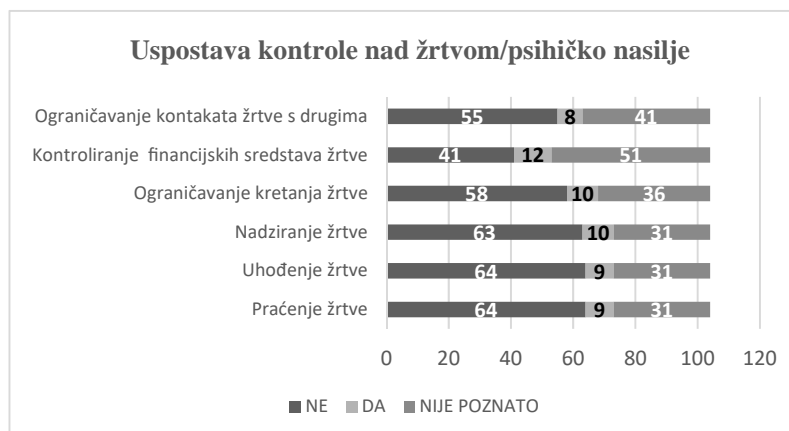
²³ Djetetom se u Hrvatskoj smatra osoba do navršениh 18 godina života - čl. 15 st. 6, Zakon o socijalnoj skrbi (ZSS), Narodne novine RH, br. 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/23.

²⁴ Osobama starije životne dobi se u Hrvatskoj smatraju osobe u dobi od 65 godina života i više (čl. 15 st. 9 ZSS)

²⁵ Na primjer, Primary, Secondary and Victim-Focused Domestic Violence Risk Factors. Dostupno na: <https://www.makeitourbusiness.ca/warning-signs/primary-secondary-and-victim-focused-domestic-violence-risk-factors.html>, stranici pristupljeno 9.10.2023.

U odnosu na rizike za ponavljanje nasilja u obitelji koji proizlaze iz specifičnih ponašanja počinitelja kojima je, prije ili za vrijeme počinjenja prekršaja/kaznenog djela, nastojao zastrašiti žrtvu prijetnjama da će usmrtniti nju ili njoj blisku osobu, od 12 faktora rizika iz ove skupine izdvojeni su primarni rizični faktori karakteristični za nasilje u obitelji koji su izravno povezani s višim stupnjem individualne/društvene opasnosti od ponavljanja i progresije kažnjive radnje (prekršaj i kazneno djelo), a koji su prikazani u Grafikonu 1.

Grafikon 1. Prikaz primarnih rizičnih faktora koji proistječu iz psihičkog nasilja nad žrtvom uspostavom kontrole na području PP Sisak i PP Glina (1.5.2022-30.4. 2023.)

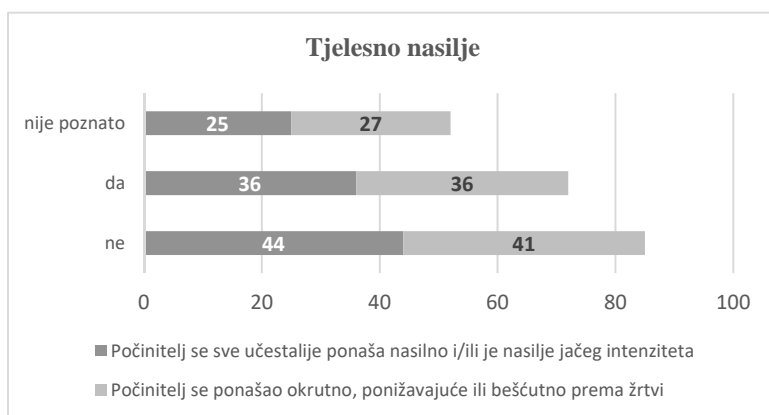

Policijski službenici koji su provodili procjenu rizika od ponavljanja prekršaja/kaznenog djela nasilja u obitelji na području PP Sisak i PP Glina u više od polovine slučajeva (56,5%) nisu utvrdili postojanje rizika koji proistječu iz psihičkog nasilja počinitelja. U 9,4% slučajeva policijski službenici su utvrdili postojanje rizika iz ove grupacije, dok u trećini svih analiziranih slučajeva iz spisa predmeta (prije i poslije uvođenja Obrasca), nije poznato jesu li utvrđivani rizici koji ukazuju na moguću uspostavu kontrole počinitelja nad žrtvom (34,1%). U predmetima nasilja u obitelji u PP Sisak policijski službenici su relativno pouzdanije identificirali rizične faktore koji proistječu iz psihičkog nasilja (15,6%), za razliku od policijskih službenika u PP Glina (3% slučajeva), čime je i udio izostanka otkrivanja rizičnih faktora značajno manji u PP Sisak (19,1%), nego u PP Glina (49,7%).

b) Rizici koji proistječu iz tjelesnog nasilja

Vežano uz rizike za ponavljanje nasilja u obitelji koji proistječu iz počinjenog tjelesnog nasilja nad žrtvom od strane počinitelja, od pet faktora rizika dobiveni su ključni rizični faktori koji upućuju na okrutnost i bezosjećajnost počinitelja prema žrtvama, i progresiju nasilja prema intenzitetu i kontinuitetu nasilja, a koji su prikazani u Grafikonu 2.

Grafikon 2. Prikaz primanih rizičnih faktora koji proistječu iz tjelesnog nasilja na području PP Sisak i PP Glina (1.5.2022-30.4.2023.)

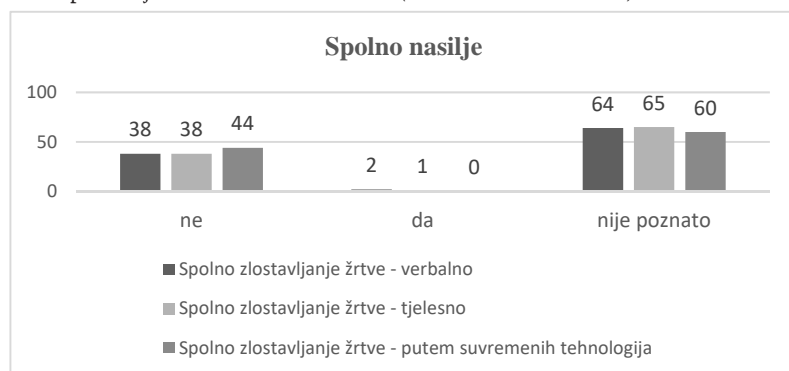
Uspoređujući utvrđene rizike koji proizlaze iz tjelesnog nasilja u urbanoj i ruralnoj sredini, na području PP Sisak (urbana sredina) utvrđeno je njihovo postojanje u nešto manje od polovine slučajeva (43,3%), dok su policijski službenici PP Glina (ruralna sredina) ove rizike utvrdili u svega 14% slučajeva. Izostanak podataka o navedenim rizicima je deset puta veći u ruralnoj sredini (47%), nego u urbanoj sredini (4,7%).

c) Rizici koji proistječu iz spolnog nasilja

S obzirom na specifičnost rizičnih faktora koji proizlaze iz spolnog nasilja, odnosno povrede spolnog integriteta žrtava, istraživanjem su obuhvaćeni svi faktori rizika spolnog zlostavljanja, bez obzira je li počinjeno verbalno, tjelesno ili putem suvremenih tehnologija. Iz Grafikona 3 se može vidjeti da su policijski službenici u obje policijske postaje obuhvaćene istraživanjem tek u

1% slučajeva utvrdili postojanje rizika koji ukazuju na prisutnost spolnog zlostavljanja žrtava, dok su u više od trećine slučajeva utvrdili da takvi rizici ne postoje (38,5%).

Grafikon 3. Prikaz primanih rizičnih faktora koji proistječu iz spolnog nasilja na području PP Sisak i PP Glina (1.5.2022-30.4.2023.)

Policijski službenici PP Glina nisu utvrdili rizike koji proistječu iz spolnog zlostavljanja žrtava u gotovo polovini slučajeva (48%), dok su policijski službenici PP Sisak utvrdili da ovi rizici ne postoje u trećini slučajeva (29,6%). Iako je u obje policijske postaje broj identificiranih rizičnih faktora bio zanemarivo mali (PP Sisak - 0,6%; PP Glina - 1,3% slučajeva), evidentan je izostanak podataka o utvrđivanju ove skupine rizičnih faktora u obje policijske postaje (PP Glina u 48% slučajeva; PP Sisak u 69,8% slučajeva).

d) Rizici koji proistječu iz recidivizma počinitelja

Od ukupno devet rizičnih faktora za ponavljanje nasilja koji proistječu iz ranijeg nasilnog ponašanja počinitelja izdvojeno je sedam rizičnih faktora koji upućuju na nasilno ponašanje počinitelja, bez obzira prema kome je počinjeno i je li ranije bilo prijavljivano ili nije²⁶. Utvrđeno je kako policijski službenici u više od polovine prekršaja/kaznenih djela nasilja u obitelji nisu utvrdili

²⁶ Kao što je objašnjeno u poglavlju *Metodološki okvir istraživanja*, obuhvaćeno je isključivo policijsko postupanje. U ovom istraživanju pod pojmom recidivizma u smislu rizičnog faktora podrazumijeva se ranije prijavljeno i ranije postojeće, ali neprijavljeno nasilje. Kvalificirani povrat u kaznenopravnom smislu (ranija sudska osuda počinitelja) se ne razmatra u ovom radu, budući da policija raspolaže podacima o pravomoćnim presudama samo u slučajevima prekršaja, ne i kaznenih djela.

saznanja o ranije neprijavljenom nasilnom ponašanju počinitelja (51,9%), dok su kod manje od četvrtine slučajeva kao rizik identificirali upravo ranije nasilničko ponašanje počinitelja koje do tada nije bilo prijavljeno (17,3% slučajeva). Međutim, u gotovo trećini slučajeva izostao je podatak o ranije neprijavljenom nasilju počinitelja (30,8% slučajeva), što može ukazivati na postojanje tamne brojke ranije počinjenog nasilja unutar promatranih obitelji, a samim time i propusta u procjeni potreba žrtve za mjerama zaštite. Od ukupno 17,3% utvrđenih ovih rizičnih faktora, gotovo trećina je identificirana na području PP Sisak, dok su policijski službenici u PP Glina isti rizični faktor evidentirali u tek 6% slučajeva. Također, policijski službenici PP Sisak su u većem broju slučajeva utvrdili da ne postoje rizici ranijeg neprijavljenog nasilja počinitelja (66%) u odnosu na PP Glina (45%). Međutim, podaci o ranije postojećem, ali neprijavljenom nasilju počinitelja u PP Sisak izostali su u 13%, a u PP Glina u 49% slučajeva.

Iz Tablice 3 vidljivo je da je od ukupno 95 počinitelja nasilja u obitelji, 36,8% ranije bilo prijavljeno za počinjenje prekršaja nasilja prema istoj žrtvi, 30,5% prema drugim bliskim osobama, a 26,3% prema drugim osobama izvan obitelji. Zbog osnovane sumnje da su počinili kaznena djela sa elementima nasilja prema istoj žrtvi ranije prijavljeno je 16,8% počinitelja, prema drugoj bliskoj osobi 20%, a 14,7% njih ranije je bilo prijavljeno zbog kaznenog djela i prekršaja sa elementima nasilja izvan obitelji.

Tablica 3. *Prikaz podataka o ranijem prijavljivanju počinitelja za prekršaje i kaznena djela sa elementima nasilja na području PP Sisak i PP Glina (1.5.2022-30.4.2023.)*

Recidivizam počinitelja u činjenju prekršaja/kaznenih djela	PP Sisak %	PP Glina %	Ukupno PP Sisak i PP Glina %
Počinitelj je ranije evidentiran kao počinitelj prekršaja sa elementima nasilja prema istoj žrtvi	25	50	36,8
Počinitelj je ranije evidentiran kao počinitelj prekršaja sa elementima nasilja prema drugoj bliskoj osobi	19,2	44,2	30,5
Počinitelj je ranije evidentiran kao počinitelj prekršaja sa elementima nasilja izvan obitelji	19,2	36,5	26,3
Počinitelj je ranije evidentiran kao počinitelj kaznenog djela sa elementima nasilja prema istoj žrtvi	17,3	17,3	16,8
Počinitelj je ranije evidentiran kao počinitelj kaznenog djela sa elementima nasilja prema drugoj bliskoj osobi	13,5	26,9	20
Počinitelj je ranije evidentiran kao počinitelj kaznenog djela sa elementima nasilja izvan obitelji	13,5	17,3	14,7

Generalno, iz podataka se može videti da počinitelji koji žive u ruralnoj sredini znatno učestalije recidiviraju kao nasilnici prema članovima obitelji i osobama izvan nje. Također, ako usporedimo podatke o utvrđenom ranijem prijavljivanju počinitelja nasilja (36,8%) sa podacima o utvrđenim saznanjima o ranijem neprijavljenom nasilju (17,3%), ukupno gledano, može se zaključiti da su u više od polovine evidentiranih slučajeva policijski službenici raspolagali saznanjima o postojanju ranijeg nasilja u obitelji. Međutim, policijski službenici s područja PP Sisak podnijeli su više od petine kaznenih prijava protiv počinitelja (22,2%), pretežno za kazneno djelo nasilje u obitelji, dok su policijski službenici PP Glina u većem broju slučajeva kvalificirali radnju nasilja kao blažu kažnjivu radnju - prekršaj. Ovi podaci ukazuju da tijekom procjene rizika policijski službenici PP Glina nisu u dovoljnoj mjeri detektirali i uzimali u obzir rizične faktore koji proistječu iz recidivizma počinitelja, posebno u pogledu neprijavljenog nasilja, budući da je jedan od elemenata kaznenog djela nasilje u obitelji njegov kontinuitet.

e) Utvrđivanje i procjena rizika prije i nakon uvođenja obaveznog Obrasca

Sa ciljem utvrđivanja efikasnosti primjene obaveznog Obrasca (1.11.2022-30.4.2023) u odnosu na prethodno razdoblje u kojem nije bio predviđen (1.5.2022-31.10.2022.), kao indikatori su uzete mjere zaštite žrtava koje je policija samostalno poduzimala ili predlagala tijelima pravosuđa u prekršajnim i kaznenim predmetima u odnosu na utvrđene faktore rizika. Analiza policijskih postupanja prikazanih u Tablici 4 pokazala je da su policijski službenici u razdoblju obavezne primjene Obrasca procjene rizika u većoj mjeri primjenjivali mjere zaštite žrtava i u predmetima prekršaja i kaznenih djela.

Tablica 4. Poduzete/predložene mjere zaštite žrtava kaznenih djela sa elementima nasilja na području PP Sisak i PP Glina (1.5.2022-30.4.2023.) prije i nakon uvođenja obaveznog Obrasca procjene rizika

Poduzete/predložene mjere zaštite žrtve u odnosu na počinitelja	Vremensko razdoblje	
	1.5.2022-31.10.2022.	1.11.2022-30.4.2023.
Prekršaj - Broj počinitelja	27	29
uhićenje počinitelja	56%	73,3%
predlaganje zadržavanja počinitelja	4%	6,7%
predlaganje izricanja zaštitnih mjera počinitelju	8%	50%

izricanje mjere opreza (samostalno policija)	12%	13,3%
predlaganje produženja/izricanja mjera opreza sudu	8%	10%
Kazneno djelo - broj počinitelja	21	18
uhićenje počinitelja	63,2%	70,6%
predlaganje određivanja istražnog zatvora	63,2%	70,6%
predlaganje izricanja mjera opreza državnom odvjetniku	36,8%	35,3%

U pogledu samostalne primjene mjera zaštite žrtava²⁷, policijski službenici su u razdoblju primjene Obrasca u oko 20% slučajeva više uhićivali počinitelje obje vrste kažnjivih ponašanja, najčešće iz razloga bojazni od ponavljanja djela ili utjecaja na svjedoke, dok je broj izrečenih mjera opreza počiniteljima prekršaja tek neznatno veći (1,3%). Međutim, kod predlaganja mjera zaštite žrtava koje mogu izreći samo pravosudna tijela²⁸, zamjetan je višestruki porast broja prijedloga zaštitnih mjera za počinitelje prekršaja obiteljskog nasilja u razdoblju obavezne primjene Obrasca (sa 8% u prethodnom razdoblju na 50% u razdoblju nakon uvođenja obaveznog Obrasca).

Rasprava

Cilj ovog istraživanja bio je dati kratak prikaz prekršajnih i kaznenih djela obiteljskog nasilja u razdoblju od 2018. do 2022. godine, kao i nekih sociodemografskih obilježja počinitelja, sa posebnim osvrtom na analizu najčešćih rizičnih faktora za ponavljanje ovih kažnjivih radnji u urbanom i ruralnom području Sisačko-moslavačke županije u razdoblju od 1.5.2022- 30.4.2023. godine. Specifična razlika ove u odnosu na ostale županije u Hrvatskoj ogledala se u činjenici da su žitelji ove županije pretrpjeli dugotrajne i razorne posljedice

²⁷ Osim uhićenja počinitelja (čl. 134 Prekršajnog zakona, čl. 107 ZKP), policija u Hrvatskoj može (kao ovlašteni tužitelj) samostalno naredbom počinitelju prekršaja obiteljskog nasilja izreći mjere opreza u trajanju do 8 dana i predlagati produženje izrečenih mjera prekršajnom sudu, dok sud može samostalno ili na prijedlog policije izreći mjere opreza (čl. 130 Prekršajnog zakona).

²⁸ U Hrvatskoj policija može prekršajnom sudu predložiti zadržavanje uhićenog i privedenog počinitelja prekršaja dok za to postoje opravdani razlozi (č. 135, Prekršajni zakon), izricanje ili produljenje mjera opreza (čl. 130 Prekršajni zakon), kao i izricanje zaštitnih mjera (čl. 50 Prekršajni zakon; čl. 12-14 ZZNO), dok za počinitelje kaznenih djela može predložiti određivanje istražnog zatvora (čl. 118 i 123, ZKP) i izricanje mjera opreza kada postoje okolnosti za određivanje istražnog zatvora, a državni odvjetnik, uzimajući u obzir rezultate pojedinačne procjene potreba žrtve za zaštitom, procjeni da bi se mjerama opreza postigla ista svrha (čl. 98 ZKP)

potresa u kombinaciji sa pandemijom bolesti COVID-19, koji su u promatranom razdoblju nesumnjivo destruktivno utjecali i na dinamiku obiteljskih odnosa, eskalaciju učestalosti i težinu tijeka nasilja, o čemu svjedoče i srodni nalazi istraživanja u inozemstvu (Arenas-Arroyo i dr., 2021; Boxall, Morgan, 2021; Bourgault i dr., 2021). Uzorak čini gotovo polovina žrtava oštećenih prekršajima i kaznenim djelima nasilja u obitelji u šestomjesečnom razdoblju prije i nakon uvođenja Obrasca u promatranj županiji. Analiza podataka ukazuje na silazni trend prekršaja i porast kaznenih djela sa elementima nasilja u obitelji, koji gotovo šesterostruko premašuje incidenciju ovih kaznenih djela na razini Hrvatske. Iako su, u pravilu, muškarci u vitalnoj životnoj dobi glavni akteri obiteljskog nasilja, primjećuje se kako su u ženskom poduzorku relativno češće zastupljene počiniteljice koje žive u ruralnoj sredini. Izraženo je, također, manjkavo obrazovanje i nezaposlenost počinitelja, osobito onih sa sela. Potres je nesumnjivo utjecao na pojavu dodatnog stresa zbog ekonomske deprivacije i egzistencijalne nesigurnosti i financijskog stresa stanovnika cijele županije, koji je zasigurno pridonio većoj učestalosti nasilja u obitelji, o čemu izvještavaju i drugi autori (Benson i dr., 2003; Roberts i dr., 2011; Weatherburn, 2011). Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da od modaliteta nasilja dominira psihičko nasilje i u nešto manjoj mjeri zastupljeno je tjelesno nasilje. Značajan kriminogeni čimbenik je prekomjerna upotreba alkohola koji nerijetko oslobađa agresivne ili psihopatske karakteristike ličnosti koje dolaze do izražaja kada je počinitelj intoksiciran (Emery, Laumann-Billings prema Čudina-Obradović, Obradović, 2006). U takvim obiteljima često dolazi do narušene komunikacije i zlostavljanja što posljedično dovodi i do lošeg ekonomskog statusa obitelji (Ivandić Zimić, 2011).

Indikativan je pokazatelj ovog istraživanja da je nasilje sve više usmjereno prema djeci, osobama starije životne dobi i osobama sa invaliditetom. Općenito uzevši, analiza faktora recidiva nasilja u obitelji ukazuje da indikatori rizika u promatranim slučajevima pretežno nisu ustanovljeni ili su označeni kao nepoznati, a ako su i utvrđeni, oni se odnose isključivo na rizik ponavljanja tjelesnog nasilja i to u urbanoj sredini. Zabrinjavajuća je činjenica da su rizici za spolno zlostavljanje gotovo u cijelosti izostali ili je izričito utvrđeno da oni ne postoje. Ovo saznanje o manjkavoj i nedosljednoj primjeni alata za probir i procjenu rizika otkrili su u svom istraživanju predmetnih rizičnih faktora i drugi autori uz napomenu da su identificirani i različiti stupnjevi prediktivne valjanosti vezani uz nedosljednu primjenu instrumenta za procjenu rizika (Messing, Thaller, 2013; Kebell, 2019). Uz navedeno, policijski službenici

nisu utvrdili saznanja o ranije neprijavljenom nasilnom ponašanju počinitelja iako je trećina počinitelja otprije prijavljena za nasilničko ponašanje prema bližjoj ili nepoznatoj osobi, pri čemu znatno češće počinitelji u ruralnoj sredini. Stoga se preporuke i prijedlozi za poboljšanje procjene rizika mogu vezati uz potrebu daljnje empirijske provjere sljedećih pretpostavki: policijski službenici nisu u dovoljnoj mjeri educirani za obavljanje razgovora s počiniteljem ili senzibilizirani za razgovor sa žrtvom obiteljskog nasilja; policija ne raspolaže dostatnim kadrovskim ili organizacijskim ljudskim resursima koji bi mogli odgovoriti potrebama, odnosno prevalenciji obiteljskog nasilja u određenoj populaciji i na određenom prostoru.

Analiza efikasnosti primjene Obrasca za procjenu rizika od ponavljanja nasilja u obitelji pokazala je da su u razdoblju primjene Obrasca (1.11.2022-30.4.2023.), u odnosu na prethodno razdoblje (1.5.2022-31.10.2022.), policijski službenici samostalno određivali i predlagali pravosudnim tijelima više mjera kojima je cilj sprječavanje počinitelja u ponavljanju nasilja i njegovoj progresiji, i sprječavanje počiniteljevog utjecaja na svjedoke. Povećanje predlaganja zaštitnih mjera počiniteljima prekršaja, ali i uhićenja počinitelja i njihovog dovođenja tijelima pravosuđa, može ukazivati na kvalitetnije detektiranje rizičnih faktora primjenom strukturiranog obrasca. Ipak, treba naglasiti kako odabir uzorka iz ovog istraživanja predstavlja ograničenje jer se podaci ne mogu generalizirati za sve kažnjive radnje obiteljskog nasilja na razini Hrvatske. Pored toga, prekratko je razdoblje primjene Obrasca procjene rizika od šest mjeseci da bi se dobila pouzdana slika o pozitivnim ili negativnim ishodima njegove primjene u policijskoj praksi za što su potrebni daljnje praćenje i evaluacija.

Zaključak

Specifičnost nasilja u obitelji kao kažnjive radnje ogleda se u složenosti položaja obitelji u društvu, ali i složenosti interpersonalnih odnosa unutar same obitelji. Njegov opseg, modaliteti i posljedice najčešće ovise o brojnim uzrocima, odnosno rizičnim faktorima koji doprinose njegovoj pojavi, a koji se pronalaze u obilježjima pojedinca, obitelji i šire društvene okoline. Stoga je za uspješnu društvenu reakciju u smislu prevencije i suzbijanja ove vrste nasilja, kao i pružanja odgovarajuće zaštite žrtvama, nužno sveobuhvatno pristupiti problemu.

Policija je jedna od značajnih kontaktnih točaka za žrtve obiteljskog nasilja koje traže pomoć ili zaštitu (Boxall, Morgan 2021). Detektiranje uzroka, odnosno, rizičnih faktora za pojavu i ponavljanje nasilja u obitelji jedna je od prioritetnih zadaća policije i tijela pravosuđa u svakom pojedinačnom slučaju, kako bi se upravljanjem rizicima mogla postići učinkovita zaštita žrtava. Policijski službenici prvi reaguju na dojavu o obiteljskom nasilju i moraju promptno odlučiti kako na zakonit i primjeren način osigurati sigurnost žrtava i spriječiti počinitelje u možebitnom daljnjem zlostavljanju žrtve. Ključno je donošenje ispravnih odluka radi kojih moraju posvetiti značajno vrijeme i resurse u postupanju u slučajevima obiteljskog nasilja. Sve se više oslanjaju na strukturirani pristup u procjeni rizika od obiteljskog nasilja kako bi se standardiziralo, dokumentiralo i poboljšalo donošenje odgovarajućih mjera i radnji (Dowling i dr., 2018; Mazerolle i dr., 2018; Keibell, 2019). U Hrvatskoj, kao i u svijetu, procjenjuje se vjerojatnost daljnjeg obiteljskog nasilja kako bi se mogli iznaći učinkoviti odgovori i prema njima dodijeliti ljudski i tehnički resursi. Takav instrument pruža širok odabir rizičnih faktora koji posreduju povećanu vjerojatnost daljnjeg nasilja u obitelji, uz klasificiranje indikatora u rizične kategorije. Međutim, mnogi takvi aktuarski alati za procjenu rizika od nasilja u obitelji koji se sada koriste uključuju i procjenu žrtava, kako bi se ona pouzdanije kontekstualizirala i, po potrebi, sadržavala upozorenje koje može biti ekvivalent srednjeg ili višeg stupnja rizika recidiva. Istraživanja su pokazala da, iako same po sebi nisu dovoljne za pouzdanu procjenu rizika, te procjene mogu biti ključne za informiranje policije i drugih pratećih ustanova za pomoć i podršku žrtvama, osobito kada je riječ o počiniteljima prisilno kontrolirajućeg ponašanja prema njima i drugim, manje očitim, težim oblicima zlostavljanja (Backhouse, Toivonen 2018; Myhill, Hohl, 2019).

Na temelju pregleda relevantne literature o rizičnim faktorima za pojavu nasilja u obitelji i analize podataka prikupljenih provedenim istraživanjem može se zaključiti kako u Hrvatskoj ima mnogo prostora za unapređivanje kompetencija prepoznavanja i upravljanja rizicima od strane policijskih službenika prilikom izvida i kriminalističkih istraživanja prekršaja i kaznenih djela s elementima nasilja u obitelji.

Literatura

Australian Bureau of Statistics (ABS) (2006) *Personal Safety Survey - Australia 2005*. Canberra: ABS.

Backhouse, C., Toivonen, C. (2018) *National Risk Assessment Principles for Domestic and Family Violence: Companion Resource. A Summary of the Evidence-Base Supporting the Development and Implementation of the National Risk Assessment Principles for Domestic and Family Violence*. Insights no. 9. Sydney: Australia's National Research Organisation for Women's Safety.

Benson, M. L., Fox, G. L., DeMaris, A., Wyk, J. V. (2003) Neighborhood Disadvantage, Individual Economic Distress and Violence against Women in Intimate Relationships. *Journal of Quantitative Criminology*, 19(3), str. 207–235. <https://doi.org/10.1023/A:1024930208331>

Butorac, K., Solomun, D. (2021) Kriminalitet u ozračju pandemije bolesti COVID-10 u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 59(3), str. 511-533. <https://doi.org/10.5673.3.9>

Connell, R., Messerschmidt, J. (2005) Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19(6), str. 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>

Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.

Grimmer, J., Stewart, B. M. (2013) Text as Data: The Promise and Pitfalls of Automatic Content Analysis Methods for Political Texts. *Political Analysis*, 3, str. 267-297. <https://doi.org/10.1093/pan/mps028>

Heise, L. L. (1998) Violence against Women: An Integrated, Ecological Framework. *Violence against Women*, 4(3), str. 262–290. <https://doi.org/10.1177/1077801298004003002>

Hilton, N. Z., Harris, G. T., Rice, M. E., Lang, C., Cormier, C. A., Lines, K. J. (2004) A Brief Actuarial Assessment for the Prediction of Wife Assault Recidivism: The Ontario Domestic Assault Risk Assessment. *Psychological Assessment*, 16(3), str. 267–275. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1040-3590.16.3.267>

Ivandić Zimić, J. (2011) Rizični čimbenici za pojavu ovisnosti o drogama s naglaskom na čimbenike u obiteljskom životu. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(1), str. 65-80. <https://doi.org/10.31299/ksi>

Jewkes, R., Morrell, R. (2018) Hegemonic Masculinity, Violence, and Gender Equality: Using Latent Class Analysis to Investigate the Origins and Correlates

of Differences between Men. *Men Masculinity*, 21(4), str. 547–571. <https://doi.org/10.1177/1097184X17696171>

Jewkes, R. (2002) Intimate Partner Violence: Causes and Prevention. *Lancet*, 359(9315), str. 1423-1439. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)08357-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)08357-5)

Kazneni zakon, Narodne novine RH, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24.

Keibell, M. R. (2019) Risk Assessment for Intimate Partner Violence: How can the Police Assess Risk? *Psychology, Crime & Law*, 8, str. 829–846. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2019.1597087>

Kikić, S., Butorac, K., Nikić-Ibrahmov, D. (2023). Neka obilježja obiteljskog nasilja s osvrtom na faktore rizika. U: Z. Karas, A. Orlović (ur.). *Zbornik radova s Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Istraživački dani kriminalistike i javne sigurnosti „Izazovi i prilike za uspješne koncepte policijskog rada“*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1(1), str. 38-58.

Matijević, A. (2011) Komparativni prikaz procjena rizika kod počinitelja nasilja u obitelji. *Policija i sigurnost*, 20(2), str. 223-229. <https://doi.org/10.59245/ps>

Martinjak, D., Matijević, A., Odeljan, R. (2016) Obrazac za procjenu rizika od ponavljanja nasilničkog ponašanja u obitelji. U: J. Vukosav, K. Butorac, J. Sindik (ur.), *Zbornik radova sa pete međunarodne znanstveno-stručne konferencije – Istraživački dani Visoke policijske škole, Unaprjeđivanje sigurnosne uloge policije primjenom novih tehnologija i metoda*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, str. 150-163.

Messing, J. T., Thaller, J. (2013) The Average Predictive Validity of Intimate Partner Violence Risk Assessment Instruments. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(7), str. 1537–1558. <https://doi.org/10.1177/0886260512468250>

Ministarstvo unutarnjih poslova. Ravnateljstvo policije (2022) *Postupanje policije u kriminalističkim istraživanjima kažnjivih djela počinjenih na štetu bliskih osoba*. Klasa: 214-02/22-13/748, Urbroj: 511-01-87-22-2-1-4, od 13. rujna 2022.

Mouzos, J., Makkai, T. (2004) *Women's Experiences of Male Violence: Findings from the Australian Component of the International Violence against Women Survey (IVAWS)*. Research and Public Policy series no. 56. Canberra: Australian Institute of Criminology.

Myhill, A., Hohl, K. (2019) The “Golden Thread”: Coercive Control and Risk Assessment for Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(21-22), str. 4477–4497. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0886260516675464>

Pavliček, J., Kondor Langer, M., Milivojević, L., Odeljan, R., Matijević, A., Modrić, I., Damjanović, N. (2014) *Ubojstva u obitelji*. Zagreb: Međunarodno kriminalističko udruženje.

Penti, B., Timmons, J., Adams, D. (2018) The Role of the Physician When a Patient Discloses Intimate Partner Violence Perpetration: A Literature Review. *Clinical Review* 31(4), str. 635–644. <https://doi.org/10.3122/jabfm.2018.04.170440>

Petherick, W., Kannan, A., Brooks, N. (2021) Victim Precipitation: An Outdated Construct or an Important Forensic Consideration? *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, 21(3), str. 214–229. <https://doi.org/10.1080/24732850.2020.1850087>

Policijska uprava sisačko-moslavačka. Statistički pregled prekršaja nasilja u obitelji i kaznenih djela počinjenih prema bliskim osobama za vremensko razdoblje 2018-2023.

Prekršajni zakon, Narodne novine RH, br. 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17, 118/18, 114/22.

Roberts, A. L., McLaughlin, K. A., Conron, K. J., Koenen, K. C. (2011) Adulthood Stressors, History of Childhood Adversity, and Risk of Perpetration of Intimate Partner Violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 40(2), str. 128–138. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2010.10.016>

Romans, S., Forte, T., Cohen, M. M., Du Month, J., Hyman, I. (2007) Who is Most at Risk for Intimate Partner Violence? A Canadian Population-Based Study. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(12), str. 1495–1514. <https://doi.org/10.1177/0886260507306566>

Spangaro, J. (2017) What is the Role of Health Systems in Responding to Domestic Violence? An Evidence Review. *Australian Health Review*, 41(6), str. 639–645. <https://doi.org/10.1071/AH16155>

Storey, J. E., Gibas, A. L., Reeves, K. A., Hart, S. D. (2011) Evaluation of a Violence Risk (Threat) Assessment Training Program for Police and Other Criminal Justice Professionals. *Criminal Justice and Behavior*, 38(6), str. 554–564. <https://doi.org/10.1177/0093854811403123>

Svalin, K., Levander, S. (2020) The Predictive Validity of Intimate Partner Violence Risk Assessments Conducted by Practitioners in Different Settings - A Review of the Literature. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 35(2), str. 115–130. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s11896-019-09343-4>

Taxman, F. S., Smith, L., Mason, G. (2020) Risk-Need-Responsivity (RNR) Classification Models: Still Evolving. *Aggression and Violent Behavior*, 101459. Advanced online publication. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101459>

Tkalac Verčić, A., Sinčić Ćorić, D., Pološki Vokić, N. (2010). *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: Kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. Zagreb: M. E. P. d.o.o.

Van der Put, C. E., Gubbels, J., Assink, M. (2019) Predicting Domestic Violence: A Meta-Analysis on the Predictive Validity of Risk Assessment Tools. *Aggression and Violent Behavior* 47, str. 100–116. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.avb.2019.03.008>

Verbruggen, J., Blokland, A., Robinson, A. L., Maxwell, C. D. (2020) The Relationship between Criminal Behaviour Over the Life Course and Intimate Partner Violence Perpetration in Later Life. *European Journal of Criminology*, 17(6), str. 784–805. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1477370818825344>

VicHealth (2009) *National Survey on Community Attitudes to Violence against Women 2009: Changing Cultures, Changing Attitudes - Preventing Violence against Women*. Melbourne: Victorian Health Promotion Foundation.

Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, Narodne novine RH, br. 36/24.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja, Narodne novine RH, br. 36/24.

Zakon o kaznenom postupku, Narodne novine RH, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24.

Zakon o lokalnoj i područnoj samoupravi, Narodne novine RH, br. 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 19/13.

Zakon o socijalnoj skrbi, Narodne novine RH, br. 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/23.

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine RH, br. 70/17, 126/19, 84/21, 114/22, 36/24.

Internet izvori

Arenas-Arroyo, E., Fernandez-Kranz, D., Nollenberger, N. (2021) Intimate Partner Violence under Forced Cohabitation and Economic Stress: Evidence from the COVID-19 Pandemic. *Journal of Public Economics*. Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047272720302140>, stranici pristupljeno 2.9.2023.

Bourgault, S., Peterman, A., O'Donnell, M. (2021) *Violence against Women and Children during COVID-19 - One Year on and 100 Papers in a Fourth Research Round-Up*. Center For Global Development. Dostupno na: <https://www.cgdev.org/publication/>

violence-against-women-and-children-during-covid-19-one-year-and-100-papers-fourth_stranici pristupljeno 2.9.2023.

Boxall, H., Morgan, A. (2021) Who is Most at Risk of Physical and Sexual Partner Violence and Coercive Control During the COVID-19 Pandemic? *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, 618. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/349476693>, stranici pristupljeno 2.9.2023.

Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP. Dostupno na:

<https://eurlex.europa.eu/legalcontent/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>, stranici pristupljeno 5.2.2024.

Dowling, C., Morgan, A., Boyd, C., Voce, I. (2018) *Policing Domestic Violence: A Review of the Evidence*. Research Report no. 13. Canberra: Australian Institute of Criminology. Dostupno na: https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/rr_policing_domestic_violence_211118.pdf, stranici pristupljeno 9.9.2023.

Flood, M., Fergus, L. (2008) *An Assault on Our Future: The Impact of Violence on Young People and their Relationships*. Sydney: White Ribbon Foundation. Dostupno na: <http://www.whiteribbonday.org.au/media/documents/AssaultonourFutureFinal>, stranici pristupljeno 9.9.2023

Gibbs, A., Dunkle, K., Ramsomaar, L., Willan, S., Shai, N. J., Chatterji, S., Naved, R., Jewkes, R. (2020) New Learnings on Drivers of Men's Physical and/or Sexual Violence against their Female Partners, and Women's Experiences of This, and the Implications for Prevention Interventions, *Global Health Action*, 13(1). Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7144308/>, stranici pristupljeno 9.9.2023.

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf>, stranici pristupljeno 27.2.2024.

Marcus, G., Braaf, R. (2007) *Domestic and Family Violence Studies, Surveys and Statistics: Pointers to Policy and Practice*. Sydney: Australian Domestic & Family Violence Clearinghouse. Dostupno na: <http://www.austdvclearinghouse.unsw.edu.au/PDF%20files/Stakeholderpaper>, stranici pristupljeno 7.9.2023.

Mazerolle, L., Eggins, E., Sydes, M., Hine, L., McEwan, J., Norrie, G., Somerville A. (2018) *Criminal Justice Responses to Domestic and Family Violence: A Rapid Review of the Evaluation Literature: Final Report*. Brisbane: University of Queensland. Dostupno na: <https://espace.library.uq.edu.au/view/UQ:b915230>, stranici pristupljeno 9.9.2023.

Memmott, P., Stacy, R., Chambers, C., Keys, C. (2001) *Violence in Indigenous communities*. Canberra: National Crime Prevention, Attorney-General's Department. Dostupno na: <https://www.nintione.com.au/?p=5228>, stranici pristupljeno 9.9.2023.

Državni zavod za statistiku RH (2011) *Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u RH*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. Dostupno na: https://podaci.dzs.hr/media/st2d33m1/metod_67.pdf, stranici pristupljeno 9.5.2024.

Policijska uprava sisačko-moslavačka. Policijske postaje. Dostupno na: <https://sisacko-moslavacka-policija.gov.hr/policijske-postaje/30873>, stranici pristupljeno 9.10.2023.

Primary, Secondary and Victim-Focused Domestic Violence Risk Factors. Dostupno na: <https://www.makeitourbusiness.ca/warning-signs/primary-secondary-and-victim-focused-domestic-violence-risk-factors.html>, stranici pristupljeno 9.10.2023.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji. Dostupno na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Protokol_o_postupanju_u_slucaju_nasilja_u_obitelji-usvojila_Vlada_19_6_2019.pdf, stranici pristupljeno 9.10.2023.

Provedbeni program grada Siska za razdoblje 2021-2025. godine. Dostupno na: <https://sisak.hr/wp-content/uploads/2015/10/Provedbeni-program-Grada-Siska-za-razdoblje-2021.-2025.-godine.pdf>, stranici pristupljeno 30.4.2024.

Statistički prikaz rezultata istraživanja ubojstava žena u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016- 2020. godine – Femicid Watch. Dostupno na: <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/2023/11/STATISTICKI%20PRIKAZ%20REZULTATA%20ISTRAZIVANJA%20UBOJSTAVA%20ZENA%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ%20U%20RAZDOBLJU%20OD%202016.-%202020.%20GODINE%20%E2%80%93%20F.pdf>, stranici pristupljeno 2.5.2024.

Statistika MUP-a i Bilteni o sigurnosti cestovnog prometa. Dostupno na: <https://mup.gov.hr/pristup-informacijama-16/statistika-228/statistika-mup-a-i-bilteni-o-sigurnosti-cestovnog-prometa/283233>, stranici pristupljeno 28.9.2023.

Strateški plan gospodarskog razvoja grada Gline od 2016. do 2023. godine. Dostupno na: <https://www.grad-glina.hr/strateski-plan-gospodarskog-razvoja-grada-gline-2016-2023/>, stranici pristupljeno 9.5.2024.

Weatherburn, D. (2011) Personal Stress, Financial Stress and Violence against Women. *Contemporary Issues in Crime and Justice*. Dostupno na: https://www.bocsar.nsw.gov.au/Pages/bocsar_publication/Pub_Summary/CJB/cjb151-Personal-stress-financial-stress-and-violence-against-women.aspx, stranici pristupljeno 9.10.2023.

Women's Policy (2008) *Discussion Paper on NSW Domestic and Family Violence Strategic Framework*. Sydney: NSW Government Department of Premier and

Cabinet. Dostupno na: http://www.women.nsw.gov.au/discussion_paper.pdf, stranici pristupljeno 9.10.2023.

World Health Organization (2024) *Violence against Women*. Dostupno na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>, stranici pristupljeno 7.04.2024.

KSENIJA BUTORAC*

SUZANA KIKIĆ

Assessment and Management of the Risk Factors of Domestic Violence

This paper aims to provide a brief overview of the results of the analysis of domestic violence reported to the police in Croatia and the Sisak-Moslavina County for the period 2018-2022, with emphasis on the socio-demographic characteristics of perpetrators and victims, and with special reference to the analysis of the most common risk factors for the repetition of these punishable acts in the urban and rural areas of the Sisak-Moslavina Police Directorate for one year, i.e. six months before and six months after the mandatory application of the Family violence risk assessment tool for repeated violence (from May 1, 2022, to April 30, 2023). Research findings show that psychological violence prevails, and to a slightly lesser extent, physical violence is represented. A significant criminogenic factor is the excessive use of alcohol. Violence is increasingly directed towards children, the elderly and people with disability. The risk factors analysis for repeated domestic violence indicates that the risk indicators in the observed cases are not established or are marked as unknown in the majority of cases. If they are established, they refer exclusively to the risk of repeating physical violence mostly in the urban area. Adequate attention should be given to the fact that risks for sexual abuse are almost completely absent or found to be non-existent.

Keywords: domestic violence, etiological and risk factors, recidivism, risk assessment, risk factors analysis

* Dr Ksenija Butorac is a Full Professor at the University of Applied Science in Criminal Investigation and Public Security, and a Chair of the Department of Criminal Investigation and Forensics, Police Academy 'The first Croatian Police Officer', Ministry of the Interior, Zagreb, Croatia. E-mail: kbutorac@fkz.hr.

Suzana Kikić is a Senior Lecturer at the University of Applied Science in Criminal Investigation and Public Security, Police Academy 'The first Croatian Police Officer', Ministry of the Interior, Zagreb, Croatia. E-mail: skikic@mup.hr.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 1, str. 201-219

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2402201M>

Originalni naučni rad

Primljeno: 12.1.2024.

Odobreno za štampu: 19.6.2024.

Educating Older People: From Victimisation to Safety on the Internet¹

JOVAN MILJKOVIĆ*

LJILJANA MANIĆ

BOJAN LJUJIĆ

This paper examines older people's vulnerability to cybercrime and education as a societal intervention to boost their safety and mitigate victimisation. The study presents the findings of the empirical research conducted with the aim of exploring the connection between certain bio-socio-educational features of older people, their perceptions, habits and experiences in the domain of Internet safety. This descriptive research focuses on the sample drawn from older adults in the Republic of Serbia. Findings show that the respondents access the Internet daily on multiple occasions, thereby facing potential risks in the virtual realm where they lack knowledge regarding safe online practices. Some rely on antivirus programmes for protection, while others have no protection. The research reveals that primary threats to older people's safety are unauthorised retrieval of personal data and disruption of device functionality due to computer virus infiltration.

Keywords: *older people, education, Internet, safety, victimisation of older people.*

¹ The realization of this research was financially supported by the Ministry of Science, Technological Development, and Innovation of the Republic of Serbia, as a part of the funding of scientific research work at the University of Belgrade - Faculty of Philosophy (Contract number 451-03-47/2023-01/ 200163). Some parts of this paper were presented in the form of oral presentation at the XI Gerontology Congress in Belgrade, October 2022.

* Dr Jovan Miljković is an Associate Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia. E-mail: jovan.miljkovic@f.bg.ac.rs.

Dr Ljiljana Manić is a Full Professor at the Faculty of Contemporary Art in Belgrade, Serbia. E-mail: ljiljana.manic1@gmail.com.

Dr Bojan Ljujić is an Assistant Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia. E-mail: bojangljujic@gmail.com.

Introduction

Modern times have brought, among other things, two huge developments unimaginable a century ago: comprehensive digitalisation and an enormous increase in older people's participation in the total world population. Until recently, it was unthinkable to find these two phenomena in the same sentence, but today we are aware of their interdependence and the necessity of changing stereotypes in their relationship. To be specific, the share of older people (65+) in the total population of Serbia in 2022 was 22% (The Statistical Office of the RS, 2023: 2) and according to the same source 59.2% of men and 51.5% of women aged over 55 uses the Internet (The Statistical Office of the RS, 2022: 22). These tendencies are not present in Serbia alone. With an increased age decreases the likelihood of using information technology (IT) and the Internet. The global digital population aged 65+ represents approximately 5.5% of all Internet users worldwide (Statista, 2021). On the other hand, as Krug and associates state (according to Sjeničić, Vesić, 2018: 346) the increasing level of support provided to elderly people places a heavy burden on the family and society. This burden can transform into carelessness towards older people and even abuse or some other form of ageism. According to Alexandrova (2008: 835), "Ageism refers to the stereotyping of and discrimination against individuals or groups because of their age. (...) Butler defined ageism as a combination of three connected elements: prejudicial attitudes towards older people, old age, and the ageing process: discriminatory practices against older people: and institutional practices and policies that perpetuate stereotypes about older people". Bearing all this in mind, it is obvious that we are justified in considering older citizens as a category at risk of general but also digital exclusion and other forms of victimisation in the contemporary world. Digital exclusion in the modern world is increasingly becoming synonymous with the victimisation of people who are offline. Conversely, people who use the Internet could also become victims through numerous unwanted results of digital activities, e.g., phishing, malware, spyware, Trojans, Nigerian fraud, etc. Like other Internet users, older people are often victims of cyberbullying. However, the research indicates that compared to other age groups they are less likely to report such incidents (Vogels et al., 2021: 24). Clearly, internet users may become victims in virtual space, however, people who are not online may also be considered victims. Older

people who are not online could be considered victimised because they are deprived of numerous important information and opportunities to carry out some of their duties from home: transfer money or pay bills via online banking, schedule a medical examination or vaccination with the help of eHealth or communicate with the public administration by registering as an e-citizen. Given the social isolation that often plagues older people and their reduced mobility due to chronic diseases on the one hand and the general digitalisation of many segments of human existence on the other, the Internet may be the *only way* for this population to exercise their rights. It is important to emphasise that when we talk about digitalisation and older people, we do not talk only about their rights and obligations but also about their quality of life - the possibility of communication, entertainment and learning, as well as the preservation of physical and mental health. The research conducted in 2016 by Kaspersky², the manufacturer of antivirus programs, tells us about the fears of Internet users aged 55+: "We find it curious that a quarter of older Internet users tend to avoid popular websites such as Google and Facebook, citing fear of sharing their private data. In that respect, they are twice as cautious as people 16 to 24 years old (of those, 12% share that fear). Only half of the older people we surveyed assess the potential risks of making online transactions". Therefore, the question is not why older people should use digital technologies and the Internet, but how to increase the number of safe users among this population. One of the key ways to do this is the education of older people, in which digital safety and reduced victimisation are important components: it is an integral part of the educational curriculum, but it can also be a significant barrier to the use of digital technologies.

The main objective of this paper is to present and discuss the research findings on the education of older people as a determinant of Internet safety. The paper consists of five different parts: introduction, digital safety of older people as a prerequisite for mastering digital technologies, research methodology framework, research result analysis and interpretation, and conclusions.

² See: <https://www.kaspersky.com/blog/older-people-internet/13133/>, page accessed 1.6.2024.

Digital safety of older people as a prerequisite for mastering digital technologies

To be protected in the digital world, a high degree of safety culture must be developed, which “can be defined as a set of adopted attitudes, knowledge, skills and rules in the field of security (in this case, information security), manifested as behaviour and process, about the need, ways and means of personal, corporate, state, national and international protection values from all sources, forms and carriers of threats to information security, regardless of the place or time of their manifestation” (Stajić, Radivojević, 2024: 63). Unfortunately, in researching the phenomenon of IT security culture, older people are generally not in the research focus. Uchendu and associates (2021) identified and analysed 58 research articles published between 2010 and 2020 in the area of security culture and found that none of them was focused on developing the safety culture of older people. It is a civilizational heritage that if certain aspects of any phenomenon are socially important and significant, these must find their place in the policies by which we try to manage the specific phenomenon. In this sense, the digital safety of older people should not be an exception.

Digitalisation policies aimed at improving the position of older people are present in both European and Serbian educational policy agendas for older people. However, it is interesting to note that these two categories are often separate within the European policies. An analysis of European legislation indicates that digitalisation, both as a teaching subject and a teaching tool, is satisfactorily represented and shows a tendency for further accelerated growth, as well as digital security. Nevertheless, these encouraging results are overshadowed by the fact that the direct connection between digital education and the older population is scant compared to other target groups. An analysis of numerous strategic and legislative documents of the Republic of Serbia reveals that Serbian policies, not surprisingly, largely converge with EU policies, specifically digitalisation is given a high priority in the official Serbian adult education policy. However, the focus is entirely on employment and employability, competitiveness, and increasing GDP i.e. economic goals. The policies do not address older people’s digital literacy or their digital safety and victimisation (Manić, Miljković, 2022).

Unfortunately, social prejudices about the possibility of learning in later life are not past issues. Despite this, the dilemmas of whether older people

can develop digital competencies have been dismissed both in science and practice. Older people's decades-long life experience and their established behaviour and problem-solving patterns can act as a proactive inhibition for learning new forms of behaviour, especially content related to digital media, which are often completely foreign to older people. This is evidenced by the efforts of Serbian first lifelong learning centre "Braća Stamenković" to attract older students to computer courses at the beginning of its activity. Commonly received responses from the majority of older people who refused even to try to achieve computer literacy were: "that is for young people", that they "do not need it anymore" and that they "have lived their whole lives without a computer, so they can go on like that in the future" (Jakovljević, 2005: 49).

Some theories of adult learning, such as the theory of valence, the theory of instrumental and expressive learning, and the theory of developmental acts, can be useful when considering digital literacy for older adults. According to Rubens' theory of valence, people who do not see learning as a means to improve their well-being and/or who do not believe in their ability to learn are unlikely to participate in educational activities. "If any of these two components (expectation of learning success and perceived benefits of learning) has a value of 0, the overall motivational strength is assumed to be 0" (as cited in Savićević, 2007: 131). In the context of digital literacy, this means that older people must recognize the benefits they can gain from becoming digitally literate, believe in their ability to master digital competencies and be convinced that security issues will not cause more harm than good. This mindset is essential for them to even start the activity of their own digital progress.

According to the theory of instrumental and expressive learning, learning is an instrument for changing the situation in which the learner finds themselves; therefore, its goal is beyond education and learning (Savićević, 2004). Digital opportunities must be attractive to older people in that they improve some aspect of their situation, with social exclusion and intellectual deprivation being in the foreground. The question is to what extent the digital world dangers reduce the appeal of the wide range of digital opportunities offered to older people.

In the theory of developmental tasks, learning is a tool for dealing with changes that life brings to an adult and the developmental task leads to a suitable moment for learning (Savićević, 2004: 148). Life brings older people challenges and problems, which constantly multiply and the use of digital technolo-

gies can be part of the solution, but at the same time it is also an inseparable part of the problem - the violation of digital security can bring problems to older people in all segments of their existence. For example, during the COVID-19 pandemic, many people around the world had to be in quarantine, regardless of whether it was a restriction due to age or due to coronavirus infection. Some scammers found a way to profit from older people who needed help with groceries and prescriptions - they offered to buy groceries, but never returned with either goods or money (Greisman, Herndon according to Vilić, 2022).

When considering adult education barriers, the classification given by Cross (as cited in Kulić, Despotović, 2005) must be mentioned; it divides them into institutional, situational and dispositional barriers. Although the first two groups of barriers to older people learning digital content are self-evident, we strongly believe that dispositional barriers are the biggest problem when introducing older people to the digital world. Within these three categories, we can identify the barriers that are the most pronounced obstacles for older people's digital education: a) fear of the unknown (new technology creates resistance, and it is greater among older people than among the young who are more open to novelties); b) 'technostalgia' – affirmative memory of or longing/craving for outdated technologies; c) the 'incomprehensibility' of the Internet - older people do not have enough safety awareness so they choose not to take risks of having their data, images, privacy stolen or corrupted; d) lack of support - older people need more time to acquire skills, and many of them give up because they are not shown enough patience and support along the way; e) financial reasons - use of information technology is the lowest among those with lower incomes; f) once acquired digital competencies need to be constantly updated, which can be discouraging (Manić, Miljković, 2022).

Nevertheless, strong motivation can overcome any barrier, even in learning digital content. Jakovljević (2005) noted that computer literacy or computer training, had been included in the University's provision of older adult courses from the very beginning, however, there had been very little interest in this programme and the promotional efforts had been largely ineffective. In the early 1990s, Serbia went through a deep social crisis that led many young people to emigrate. Consequently, their parents, mostly older people, became interested in Internet training as a means to communicate with their children quickly, easily, and affordably. Finding the meaning and function of digital literacy, "pensioners fully accepted the Internet as a new form of

communication, and there were no difficulties in mastering necessary skills and knowledge" (Jakovljević, 2005: 47).

It is indisputable that older people are aware of some potential digitalisation benefits, but it is an open question whether they are also aware of the security problems that digitalisation brings along. According to The Statistical Office of RS (2021: 56) data, the majority of older citizens are still not aware of the security risks that Internet use entails: 78.4% of respondents aged 65+ did nothing to protect their data on the Internet, and only 14.5% read the privacy policy statement before providing personal data. According to Manić and Miljković (2022), older people are victimised because they are insufficiently informed about data collection by so-called 'cookies', the need to verify data veracity, 'sharenting' (sharing personal data of household members) and various other aspects of cybercrime. The abovementioned research conducted by Kaspersky³ showed only one-third of respondents aged 55+ had ever heard that someone could spy on them via a webcam, most of the respondents knew that their PCs needed to be protected, they used antivirus products for Windows, but neglected to protect other devices and thought that Apple computers and mobile devices did not require protection. Additionally, the research showed that Internet users aged 55+ use passwords to protect their primary devices, but are not consistent in protecting their other connected devices, and only three in ten users in this age group choose rigorous privacy settings on social networks and browsers. It is very interesting that most of the respondents knew about different online scams, but only 14% believed something like that could happen to them.

The aforementioned data led us to question whether (a lack of) knowledge about digital security is a genuine barrier for older people to using digital technologies and whether this (lack of) knowledge makes them victims in both real and virtual spaces, as acknowledged in some previous research (Phelan et al., 2018). Older people's children and relatives' concerns regarding their online activities should not be overlooked. According to Kaspersky's research findings, "younger family members also acknowledge that their older relatives face serious risks. More than half of younger users are concerned about their parents' online lives, and nearly two-thirds are concerned about their grandparents. The representatives of the older generation are less aware of cyber threats, and they are generally more trusting and thus more

³ See: <https://www.kaspersky.com/blog/older-people-internet/13133/>, page accessed 1.6.2024

vulnerable. In many cases, they cannot make the most of their devices, install the software they need, or apply appropriate security settings⁴.

We tried to get answers to this question through empirical research, the methodological settings of which we described below.

Research methodology

The subject of empirical research conducted by the authors was the education of older people as a determinant of Internet safety. The main research aim was to examine the relationship between certain bio-socio-educational features of older people (gender, age, place of residence, highest level of education obtained, occupation) and their perceptions, habits and experiences in the domain of Internet safe use (frequency of computer and Internet use, perception of computer and Internet use quality, problems during Internet use, ways of dealing with problems in Internet use, the desire, the way and the domain of educational improvement for Internet use). In this research, the term 'Internet use' is not associated with the device from which the Internet is accessed, but is considered generic. The primary focus was on the general population of older people in the Republic of Serbia, from which a representative research sample was drawn from people aged 65+. The final sample included 56 respondents in total - 28 respondents were Internet users and 28 respondents were Internet non-users. The sample was convenient, and the low number of respondents greatly limits the possibility of generalising the obtained results. Data were collected from October to December 2023 using a questionnaire as a research instrument. In Table 1 the structure of the sample is shown according to gender, place of residence, education, and profession.

Table 1: Socio-demographic characteristics of respondents

Demographic characteristics		Frequency	%
Gender	Male	26	46.4
	Female	30	53.6
Place of residence	Respondents from urban areas	44	78.6
	Respondents from other areas	12	21.4

⁴ See: <https://www.kaspersky.com/blog/older-people-internet/13133/>.

Level of education	Completed postgraduate studies	2	3.6
	Completed higher education	21	37.5
	Completed secondary education	17	30.4
	Vocational education	10	17.9
	Completed primary education	4	7.1
	Uncompleted primary education	2	3.6
Professions	Economist	4	7.2
	Various professional occupations, none of which is repeated twice	47	83.9
	Without professional occupation	5	8.9

Respondents' answers are divided into two groups: respondents aged 65+ Internet users (active Internet users) and respondents aged 65+ Internet non-users. As the answers of these two groups of respondents were analysed separately, the selection and application of statistical techniques and data processing procedures was quite limited. Calculations of frequencies and arithmetic means were used in data processing by analysing the distributions of respondents' answers; we came to certain results that shed light on our intention to incorporate into the defined research subject and goal.

Research results and discussion

Research results are presented in two tables: Table 2 shows responses from respondents active Internet users aged 65+, while Table 3 shows responses from respondents Internet non-users aged 65+.

Table 2. Characteristics of older people active Internet users

Characteristics		Frequency	%
Gender	Male	15	53.6
	Female	13	46.4
Place of residence	Respondents from urban areas	26	92.9
	Respondents from other areas	2	7.1
Level of education	Completed postgraduate studies	1	3.6
	Completed higher education	17	60.7
	Completed secondary education	7	25.0
	Vocational education	3	10.7
	Completed primary education	/	/
	Uncompleted primary education	/	/

Jovan Miljković, Ljiljana Manić, Bojan Ljujić Educating Older People: From Victimisation to Safety on the Internet

Professions	Economist	4	14.3
	Various professional occupations, none of which is repeated twice	24	85.7
	Without professional occupation	/	/
Self-assessed Computer Literacy	Excellent computer literacy	4	14.3
	Very good computer literacy	5	17.9
	Fair computer literacy	14	50.0
	Poor computer literacy	2	7.1
	Absence of computer literacy	3	10.7
Frequency of Internet use	Several times every day	18	64.3
	Once a day	4	14.3
	Several times a week	5	17.9
	Once a week	1	3.6
Safety issues faced by active Internet users	No safety issues	17	60.7
	Unauthorised downloading of personal data by other people	3	10.7
	The intrusion of computer viruses	8	28.6
Forms of protection against online threats	Antivirus programmes	7	25.0
	Absence of online protection	15	53.6
	Misconceptions about online protection	6	21.4
Self-assessed familiarity with safe internet use	Extensive familiarity	2	7.1
	Fair familiarity	2	7.1
	Insufficient familiarity	12	42.9
	No familiarity	12	42.9
Preferred way to increase Internet safety knowledge	Assistance by a person who would provide "live" instruction	8	28.6
	By relying on printed materials	3	10.7
	Through the course within educational institution	6	21.4
	Through Internet-mediated training	4	14.3
	Absence of will to increase Internet safety knowledge	7	25.0

According to data presented in Table 1, 53.6% of men and 46.4% of women use the Internet. Data from the Statistical Office of the Republic of Serbia also confirm the prevalence of men among older Internet users in Serbia. Unlike the age group of 16 to 24, where both genders use the Internet at a rate of 100%, among individuals aged 55 to 74 years, 59.2% of men use the Internet compared to 51.5% of women (The Statistical Office of the RS, 2022: 17).

As for the share of active Internet users aged 65+ by place of residence, our research shows that the majority of them live in urban areas (as much as 92.9%), which is in line with the trend of official data from 2022, according to which 87.6% of urban households have an Internet connection, compared to 75.8% of households from other areas (The Statistical Office of the RS, 2022:

13). However, the difference is disproportionate and cannot be explained only by a technical deficiency, i.e. lack of Internet connection.

According to the results, the largest number of Internet users aged 65+ have a higher or postgraduate education (64.3%), while the number of Internet users with secondary and vocational education is significantly lower (25% and 10.7%). It is interesting to note that not a single respondent internet user completed only primary school or did not complete it. When we observe the total population in Serbia, the situation is different: the majority of Internet users have a secondary education (58.7%), followed by those with a lower than secondary education (21.2%), and those with higher education (20.1%) are in third place (The Statistical Office of the RS, 2022: 20). All above mentioned indicates that Internet use by older population still has an educational-elitist character - it is dominated by highly educated people. Regarding the share of Internet users by professional occupation, varied answers were received, economists came first at 14.3% as the only profession distinguished in this way. Presumably, economists were among the first professionals who used computers in their work, and accordingly, the number of those who use the Internet is far higher than in other professional fields.

Judging by older respondents' self-assessment, their computer literacy is apparently very high. Namely, only 7.1% of respondents internet users say that their computer literacy is insufficient (poor) or non-existent, which allows them to fall victim to cybercrime. Presumably, they needed a measure of competence. Those who can satisfy their needs by using the computer, consider that their computer literacy is sufficient, although these may be modest needs and equally modest literacy.

The results on the frequency of internet use among older population internet users show that it has become a new lifestyle for most of them, as 64.3% of respondents use it several times a day, and 14.3% once a day. However, this is far behind the general population in Serbia, where as many as 92% of the population use the Internet several times a day, and 5.6% every day or almost every day (The Statistical Office of the RS, 2022: 21). The majority of respondents (60.7%) have not had any security problems related to internet use so far, and those who have had them cite intrusion of computer viruses into their devices (28.6%) and unauthorized downloading of personal data by other people (10.7%). These results are very disturbing since only one misuse could result in losing complete sets of important personal data, los-

ing money or precious memories in the form of photographs or videos. The situation becomes more complex if we take into account data delivered by Warburton (as cited in Vilić, 2022), according to which the majority of stolen data and passwords are used within four hours after the victim is deceived so the possibility of timely reaction in terms of preventing the consequences is severely reduced.

Unfortunately, the majority of our respondents do not protect themselves from online threats at all (53.6%), antivirus programs are used by a quarter of our respondents, while 21.4% of respondents are under the misconception that they are protecting themselves from online threats. As ways of protecting themselves from cyber threats, some of the respondents mentioned: "I ask someone to turn off ads for me", "I press 'x' mostly", "I don't enter into dubious relationships over the Internet", "I only use verified offers", "I delete unwanted content", "I don't respond to spam messages, I delete them immediately, I only go to sites that my children have saved as applications on my phone".

Nevertheless, the respondents are aware that they are misguided since almost half of them said that they had no knowledge of internet safety (42.9%) or that their knowledge was insufficient (42.9%). Therefore, the result according to which only a quarter of respondents do not want to increase their knowledge about Internet safety, while others are aware not only of the need but also of the preferred way to acquire knowledge of Internet safety, seems rather optimistic in terms of adult education interventions. Thus, 28.6% of respondents would prefer assistance from a person who would provide "live" instruction about Internet safety, 10.7% would like to acquire knowledge independently by using relevant printed materials, 21.4% would like to attend a course within an educational institution, while 14.3% would like to acquire this knowledge through an Internet-mediated training. These data can be valuable for further research, but also for educational policy-makers.

The data collected about people who are internet non-users are presented in Table 4, and they are equally useful and interesting to us as the data about internet users because these people are potentially marginalised and victimised by the actual lack of relevant competence.

Table 3: *Characteristics of older people who are internet non-users*

Characteristics		Frequency (N=28)	%
Gender	Male	11	39.3
	Female	17	60.7
Place of residence	Respondents from urban areas	18	64.3
	Respondents from other areas	10	35.7
Level of education	Completed postgraduate studies	1	3.6
	Completed higher education	4	14.3
	Completed secondary education	10	35.7
	Vocational education	7	25.0
	Completed primary education	4	14.3
	Uncompleted primary education	2	7.1
Professions	Without professional occupation	5	17.9
	Various professional occupations, none of which is repeated twice	23	82.1
Self-assessed computer literacy	Absence of computer literacy	25	89.3
	Poor computer literacy	3	10.7
Reasons for not using the Internet*	Lack of Internet use knowledge	23	82.1
	No digital equipment	11	39.3
	Internet use is expensive	6	21.4
	Absence of need for Internet use	16	57.1
	Internet use is dangerous	4	14.3
	Health reasons	/	/
Perception of Internet use threats	Completely harmless	3	10.7
	Can be dangerous	21	75.0
	Dangerous	3	10.7
	Extremely dangerous	1	3.6

*Multiple answers

Among those who do not use the Internet, there were twice as many females (60.7%) as males (39.3%). This could be culturally determined and could change completely over time. The reason for the aforementioned optimism is given by the already presented data that even 100% of young people of both genders between 16 and 24 years old are Internet users (The Statistical Office of the RS, 2022: 17).

Within the share of respondents who are internet non-users referring to the place of residence, more people come from urban areas (64.3%), compared to respondents from other areas (35.7%). This can be explained by the unequal distribution of the research sample, which included only 10 respondents not from the urban area.

In contrast to internet users, all levels of education were identified among internet non-users. It seems that education level can be a determinant of Internet use, but not a determinant of non-use. These results resemble Herzberg's two-factor theory of motivation: absence of a certain education level (literacy) will be a predictor of internet non-use, but its existence will not be a determinant of internet use (Alibabić, Miljković, 2020). As for professions in the category of older people internet non-users, diverse occupations were found, while 17.9% of the respondents were without occupations. This is in direct connection with the previous data on the education level and the assumptions that have been made.

Although the Internet can be accessed not only from a computer but from various devices, the majority of the respondents Internet non-users are also computer non-users (89.3%) or assess their level of computer literacy as poor (10.7%). In fact, it is impossible to find a person who rates their computer literacy as excellent and is an Internet non-user.

To find out the reasons why older people in our research sample do not use the Internet, we asked a multiple-choice question, assuming that the reasons could be multiple. The first reason, which was to be expected, is the lack of knowledge needed for internet use (82.1%). This is the evidence of marginalisation and potential victimisation of older people – they may be willing to use the Internet but do not possess relevant competencies. In the second place, at 57.1% of responses, the absence of the need to use the Internet is cited. This was the expected answer because the respondents were 'digital immigrants' (Prensky, according to Ljujić, 2017: 179), who have learned to solve problems in other ways and have a lifestyle in which digitalisation is insignificant. However, it is also possible that they are not informed of the possibilities that the Internet offers. The third reason is not having a digital device (39.3%). This may be related to the previous finding - "I do not need the Internet, so I do not have a digital device", but it may also be related to the difficult economic situation of the majority of the older population. The next reason for not using the Internet is proof of it - it is too expensive for 21.4% of our respondents, which can be an interesting finding for policymakers, who could easily remove this barrier. Lastly, 14.3% of respondents believe that it is dangerous to use the Internet, not a negligible barrier for older people and the one which is addressed in this research.

The research shows that older people internet non-users largely believe the Internet to be dangerous or possibly dangerous - 75% believe it may be dangerous, 10.7% that it is dangerous and 3.6% that it is extremely dangerous. Conversely, 10.7% of respondents believe that internet use is harmless. Therefore, even though they do not use the Internet, participants have an idea of the security threats that come with being online. Only seven out of 28 of the respondents could not name any potential threats of Internet use, while the majority mentioned the possibility of fraud and unauthorised downloading of personal data. Considering the importance of these answers in terms of the topic of our research, we presented them in Table 4.

Table 4: *Perception of internet use threats by older people who are internet non-users*

They can steal from me, they can bug me, my grandchildren can be on the phone all day, and it affects them adversely
Kidnapping my grandchildren, sexual exploitation
Child abuse and various frauds
Fire
Strangers can creep into my life
Impersonation, misuse of data
Device radiation
Various Internet scams
A habit can be created - an addiction
Possible manipulation (two respondents gave this answer)
Internet frauds related to selling goods and others
Hate spread, false information, danger to children
Data theft (two respondents gave this answer)
I have a fear of the unknown
Using data, taking money from the account, fraud
They can take money from my account, they know where I am and what I'm doing, they know all my diseases better than I do, they smother me with advertisements
They misuse the data
I think, for example, that children can be pestered by people who do not have good intentions (for example, paedophiles). As far as I'm concerned, maybe some inconveniences related to finances
Downloading personal data, tracking

Based on the analysis of the responses received from internet non-users, we can conclude that they are largely aware of the dangers that internet use entails. Almost all answers (except for the danger of fire) indicate that older people are afraid of the possibility of an unauthorised download of personal data and their misuse, theft of money, manipulation and fraud and that they fear not only for their safety but also for the safety of their grandchildren. In comparison with the Internet user group who misguidedly believe to be protected from cyber threats, it seems that internet non-users are better informed about digital dangers. Their knowledge about potentially compromised safety is one of the barriers to internet use, and gaining knowledge about how to protect themselves from the aforementioned threats can be the way to introduce them to internet use.

Conclusion

The research presented in this paper was carried out on a small sample, so the obtained results cannot be generalised to the entire older population. Nevertheless, the obtained data are consistent with the data from previous studies and indicate that older adults are a digitally vulnerable group, regardless of whether they use the Internet or not. Older Internet users often do not have sufficient knowledge about the threats and ways to protect themselves which makes them potential victims, while Internet non-users are often aware of cybercrime but do not know how to protect themselves, thus depriving themselves of the opportunity to improve their life-quality which, in turn, puts them in a victim situation.

The results point out the relevance of fostering an educational practice through which older people, be they active Internet users or not, could become more aware of the growing need for Internet use in this day and age and, consequently, acquire or improve their knowledge and skills in the domain of safe internet use. Additionally, results point out the need to formulate clear policies in which older people and digital safety are to be found in the same document, for education and learning are the only links that can promote harmony between the two phenomena.

References

- Alexandrova, N. (2008) The Inclusive Education and the Psychological Problems of Old People. In: A. Sipitanou, N. Galevska Angeloska (eds.) *12th International Conference on Inclusive Education in the Balkan Countries: Policy and Practice*. Thessaloniki: BASOPED, pp. 833-836.
- Alibabić, Š. Miljković, J. (2020) *Obrazovni menadžment i liderstvo: Ka kompetentnom rukovodiocu* [Educational Management and Leadership: Towards a Competent Manager]. Sarajevo: DVV International.
- Jakovljević, Lj. (2005) Iz trećeg doba u novo doba [From the Third Age to the New Age]. U: S. Živanić (ur.) *Univerzitet za treće doba*. Beograd: Univerzitet za treće doba, Narodni univerzitet „Braća Stamenković” i Društvo za obrazovanje odraslih, str. 47-49.
- Kulić, R., Despotović, M. (2005) *Uvod u andragogiju* [Introduction to Andragogy]. Beograd: Svet knjige.
- Manić, Lj. Miljković, J. (2022) Bezbednost starijih na internetu [The Safety of the Elderly on the Internet]. *Bezbednost*, 3, pp. 120–139. <https://doi.org/10.5937/bezbednost2203120M>
- Phelan, A., Downes, C., Fealy, G., O'Donnell, D. (2018) The Elder Abuse Suspicion Index: Results of A Pilot Study. *Temida*, 3, pp. 325-344. <https://doi.org/10.2298/TEM1803325P>
- Republički zavod za statistiku (2021) *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji* [The Use of Information-Communication Technology in the Republic of Serbia]. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2022) *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji* [The Use of Information-Communication Technology in the Republic of Serbia]. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Savićević, D. (2004) *Učenje i starenje* [Learning and Ageing]. Beograd: IPA.
- Savićević, D. (2007) *Osobnosti učenja odraslih* [Characteristics of Adult Learning]. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Sjeničić, M., Vesić, Z. (2018) Zlostavljanje starijih: Istraživanja i prevencija [Elderly Abuse: Research and Prevention]. *Temida*, 3, pp. 345-362. <https://doi.org/10.2298/TEM1803345S>
- Stajić, Lj., Radivojević, N. (2024) Bezbednosna kultura kao faktor prevencije viktimizacije korisnika informacionih tehnologija [Security Culture as a Factor in Preventing Victimization of Information Technology Users]. *Temida*, 1, pp. 53-69. <https://doi.org/10.2298/TEM2401053S>

Jovan Miljković, Ljiljana Manić, Bojan Ljujić Educating Older People: From Victimisation to Safety on the Internet

Vilić, V. (2022) Fišing kao oblik prevare i krađe identiteta u zdravstvu: Viktimizacija za vreme trajanja pandemije COVID-19 [Fishing as a Form of Fraud and Identity Theft in Healthcare: Victimization during COVID-19 Pandemic]. *Temida*, 1, pp. 53-78. <https://doi.org/10.2298/TEM2201053V>

Vogels, E., Anderson, M., Nolan, H., Beveridge, K. (2021) *The State of Online Harassment*. Washington DC: Pew Research Center.

Uchendu, B., Nurse, J., Bada, M., Steven Furnell, S. (2021) Developing a Cyber Security Culture: Current Practices and Future Needs. *Computers & Security Journal*, 109, pp. 1-23. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102387>

Internet sources

Kaspersky Daily. Online Behaviours of 55+ Internet Users. Available at: <https://www.kaspersky.com/blog/older-people-internet/13133/>, page accessed 1.6.2024.

Ljujić, B. (2017) *Obrazovanje kao činilac upotrebe Interneta u slobodnom vremenu odraslih* [Education as a factor of the Internet Use in Leisure Time of Adults]. Doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet. Available at: <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8785>, page accessed 10.1.2024.

Republički zavod za statistiku (2023) *Procenjen broj stanovnika 2022. Stanoništvo – Procene stanovništva*, Saopštenje od 3.7.2023. [Estimated Population 2022. Population – Population Estimates. Release of July 3, 2023] Available at: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Html/G20231179.html>, page accessed 10.1.2024.

Statista. Distribution of Internet Users Worldwide as of 2021, by Age Group. Available at: <https://www.statista.com/statistics/272365/age-distribution-of-internet-users-worldwide/>, page accessed 10.1.2024.

JOVAN MILJKOVIĆ*

LJILJANA MANIĆ

BOJAN LJUJIĆ

Obrazovanje starijih: Od viktimizacije do bezbednosti na Internetu⁵

Ovaj rad bavi se starijima kao žrtvama internet kriminaliteta i obrazovanjem kao vidom društvene reakcije koja ima za cilj povećanje bezbednosti i sprečavanje viktimizacije. U radu su prikazani rezultati realizovanog empirijskog istraživanja koje je imalo za predmet ispitivanje odnosa između određenih obeležja ispitanika i njihovih percepcija, navika i iskustava iz domena bezbedne upotrebe interneta. U ovom deskriptivnom istraživanju fokus je bio na populaciju starijih u Republici Srbiji, iz koje je selektovan prigodan uzorak. Rezultati pokazuju da ispitanici uglavnom pristupaju internetu svakodnevno i više puta dnevno, što ih čini potencijalno ranjivim za različite zloupotrebe u virtuelnom prostoru. Ispitanici koji aktivno koriste internet nemaju dovoljno ili uopšte nemaju znanja o bezbednom korišćenju interneta, a od pretnji se štite antivirus programima, ili se uopšte ne štite. Istraživanje pokazuje da su najčešći vidovi ugrožavanja bezbednosti starijih nedozvoljeno preuzimanje ličnih podataka i remećenje rada uređaja usled prodora kompjuterskih virusa.

Gljučne reči: starije osobe, obrazovanje, internet, bezbednost, viktimizacija starih.

* Dr Jovan Miljković je vanredni profesor na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Beogradu. E-mail: jovan.miljkovic@f.bg.ac.rs.

Dr Ljiljana Manić je redovna profesorka na Fakultetu savremenih umetnosti u Beogradu. E-mail: ljiljana.manic1@gmail.com.

Dr Bojan Ljujić je docent na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Beogradu. E-mail: bojangljujic@gmail.com.

⁵ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (Ugovor br. 451-03-47/2023-01/ 200163).

Deo rada je u vidu usmenog saopštenja izložen na XI Gerontološkom kongresu, u Beogradu, oktobra 2022. godine, ali nije objavljen nigde.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 1, str. 221-244

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2402221M>

Pregledni rad

Primljeno: 9.6.2024.

Odobreno za štampu: 29.8.2024.

Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

IVANA MILOSAVLJEVIĆ-ĐUKIĆ*

TANJA IGNJATOVIĆ

*O*drastanje u bezbednoj sredini osnovno je pravo svakog deteta. Iako Konvencija o pravima deteta vidi porodicu kao prirodno mesto za rast i razvoj dece, postoje porodice u kojima su bezbednost i sigurnost dece ugroženi. U tim porodicama deca mogu biti izložena različitim vrstama nasilja ili mogu da svedoče nasilju u porodici. Savremena saznanja potvrđuju da izloženost nasilju u porodici negativno utiče na različite sfere razvoja deteta (neposredno ili odloženo, kratkoročno ili dugoročno). Predmet ovog rada je predstavljanje položaja dece svedoka porodičnog nasilja u porodičnopravnoj zaštiti dece, pregledom ključnih međunarodnih i domaćih standarda (zakona i politika), istraživanja i analiza prakse. Cilj rada je da ukaže profesionalcima/profesionalkama u sistemu zaštite dece na značaj prepoznavanja dece svedoka porodičnog nasilja kao žrtava, kako bi sistem mogao da obezbedi potrebnu zaštitu, neophodnu pomoć i podršku, odnosno uslove za rast i razvoj u bezbednoj sredini, na šta se država Srbija obavezala potvrđenim međunarodnim ugovorima.

Ključne reči: porodično nasilje, deca svedoci, žrtve, zaštita i podrška.

* Dr Ivana Milosavljević-Đukić je rukovoditeljka Prihvatišta za urgentnu zaštitu zlostavljane i zanemarene dece, Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine Beograd i docentkinja Akademije za humani razvoj. E-mail: imdjukic@gmail.com.

Dr Tanja Ignjatović je koordinatorica programa za edukaciju i istraživanja, analize javnih politika i javno zagovaranje Autonomnog ženskog centra, Beograd. E-mail: tanja@azc.org.rs.

Uvod

Poslednjih decenija sve veća pažnja naučne i stručne javnosti usmerava se na zaštitu dece koja su izložena porodičnom nasilju, bilo da su žrtve direktnog ili indirektnog nasilja. Ova značajna promena interesovanja dovela je do pomeranja fokusa, od deteta kao subjekta zaštite do nosioca prava. Težište pravne intervencije pomera se od zaštite dece ka zaštiti dečjih prava na odrastanje u bezbednoj sredini. Krajem 20. veka povećan je broj istraživanja o fenomenu zlostavljanja i zanemarivanja u Srbiji, razvija se institucionalna zaštita i podrška u vidu SOS telefona, savetovališta, centara za pomoć i podršku deci (Pejović-Milovančević, Mitković-Vončina, 2019). Međutim, i dalje veliki broj profesionalaca i profesionalki u sistemu zaštite dece ne prepoznaje decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve.

Istorijski gledano, položaj dece se menjao i bio je uslovljen društveno-ekonomskim odnosima, kulturom, religijom, oblikom porodice i običajima. Prema najstarijim sačuvanim zakonskim i religioznim tekstovima, postojala je razlika između žena i dece, sa jedne strane, i muškaraca, sa druge strane, u pogledu uživanja prava i pružanja pravne zaštite. Sve do sredine 20. veka, nasilje nad ženama i decom u okviru porodične sredine tretirano je kao privatna stvar porodice i bilo je van fokusa pravosudnih i socijalnih službi (Milosavljević-Đukić, 2015). Tek pojavom feminističkog pokreta drugog talasa došlo je do otkrivanja nasilja u porodici, njegove široke rasprostranjenosti i pogubnosti za odrastanje dece (Išpanović-Radojković, 2011). Priznanje rodne i uzrasne jednakosti omogućava da se na svet više ne gleda kao realnost koja je inherentna samo odraslima i samo muškarcima (Burdije, 2001).

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta¹ polazi od osnovne pretpostavke sadržane u njenoj preambuli a to je da je porodica prirodno okruženje za rast i blagostanje svih njenih članova, a posebno dece, čime se priznaje da porodica ima najveći potencijal da štiti decu i da im obezbeđuje fizičku i emocionalnu bezbednost. Ipak, mnoge porodice za decu su izvor njihove najintenzivnije ugroženosti.

Krajem 20. veka najviše pažnje istraživača i istraživačica u Srbiji (Milosavljević, 1998; Žegarac 2004; Žegarac, Brkić 1998; Hanak i dr., 2013; Milosavljević-Đukić 2015) bilo je usmereno na decu direktne žrtve porodičnog nasilja, posledice za njihov razvoj, kao i odgovor države. Svetska zdravstvena

¹ Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90.

organizacija (SZO) navodi da je prevalencija nasilja nad decom u evropskim zemljama 29,1% za emocionalno zlostavljanje, 22,9% za fizičko, 9% za seksualno, a 16,3% za fizičko zanemarivanje i 18,4% za emocionalno zanemarivanje (Sethi i dr., 2013). Nasilje nad decom u porodici često se odvija u kontekstu disciplinovanja deteta i to u obliku fizičkog ili ponižavajućeg kažnjavanja. Prema rezultatima Balkanske epidemiološke studije o zlostavljanju i zanemarivanju, u Srbiji je celoživotna prevalencija izloženosti dece psihološkom nasilju najniža (68,4%), dok je celoživotna prevalencija fizičkog nasilja prema deci među najvišim (69,2%) u odnosu na druge balkanske zemlje (Nikolaidis i dr., 2018). Savet Evrope ističe da telesno kažnjavanje dece koje se koristi u cilju korekcije i kontrole detetovog ponašanja predstavlja nasilje prema deci, jer se na taj način demonstrira moć i dominacija, ponižava dete i često vodi fizičkim povredama i narušavanju zdravlja (Stevanović, Srna, 2010).

Dugo godina su profesionalci koji se bave zaštitom dece razumevali nasilje kao direktnu, pretežno fizičku (somatsku) štetu. Nažalost, veoma često se deca svedoci porodičnog nasilja ne prepoznaju kao žrtve, ni kao potencijalne žrtve u budućnosti, niti kao karika koja nosi rizik transgeneracijskog nastavljanja lanca nasilja (Minčić, 2019). Istraživanja pokazuju da se u 30–60% porodica u kojima je nasilan jedan roditelj ili oba roditelja vrši i zlostavljanje dece (Appel, Holden, 1998; Pulido, Gupta, 2002; Margolin, Gordis, 2003), a u porodicama u kojima je žena zbog nasilja morala da potraži pomoć policije ili da napusti dom, deca su bila žrtve nasilja čak u 75–100% slučajeva (Davidson, 1995; Emery, Laumann-Billings, 1998). U toku jedne godine oko 257 miliona dece su svedoci porodičnog nasilja, pokazuju studije prevalencije, dok studije u Evropi potvrđuju da se 12-15% žena nalazi u vezama u kojima se dešava nasilje (Minčić, 2019). U Srbiji, nasilje u porodici češće se dešava u porodici sa malom decom, a više od polovine žena žrtava nasilja u porodici živi u domaćinstvu sa decom mlađom od 12 godina (Minčić, 2019). Mnoga deca su tokom dugog vremena (čak u 55% slučajeva duže od deset godina) odrastala u okolnostima nasilja (Ignjatović, 2013). Veći broj istraživanja ukazuje da više od 80% dece svedoči događajima nasilja prema majkama, što potvrđuju i izjave tri četvrtine žena koje imaju iskustvo nasilja (Lapierre, 2008), a slično je i u domaćem kontekstu (Ignjatović, 2013). U istraživanju dečje uključenosti u zlostavljanje, 52% majki je izjavilo kako su za vreme nasilja njihova deca vikala iz druge prostorije, 53% je vikalo iz iste prostorije, 21% je zvalo u pomoć, 23% se uključilo u incident (Edleson i dr., 2003).

Predmet ovog rada je predstavljanje položaja dece svedoka nasilja u porodici u porodičnopravnoj zaštiti pregledom ključnih međunarodnih i domaćih standarda (zakona i politika), istraživanja i analiza prakse. Cilj rada je da ukaže profesionalcima/profesionalkama u sistemu zaštite dece na značaj prepoznavanja dece svedoka porodičnog nasilja kao žrtava, kako bi sistem mogao da obezbedi potrebnu zaštitu, neophodnu pomoć i podršku, odnosno uslove za rast i razvoj u bezbednoj sredini, na šta se država Srbija obavezala potvrđenim međunarodnim ugovorima. Na početku su izloženi podaci o posledicama za razvoj dece koja svedoče nasilju u porodici, a zatim i informacije o zakonodavnom okviru (međunarodnim standardima, domaćim zakonima i politikama) zaštite dece od izloženosti nasilju u porodici. Nakon analiza prepreka u organizovanju sveobuhvatne zaštite i podrške za decu koja svedoče nasilju u porodici u Srbiji, izvedeni su zaključci i preporuke za unapređenje stanja, saglasni preporukama koje Srbija godinama u nazad dobija od međunarodnih mehanizama za praćenje prava deteta i zaštitu od nasilja prema ženama i u porodici.

Posledice za razvoj dece koja svedoče nasilju u porodici

Izloženost i svedočenje nasilju u porodici može biti na isti način traumatično kao i kada je dete direktna žrtva nasilja, a posledice mogu biti teže i dugotrajne, mada podaci o tome nisu jednoznačni. Deca još u prenatalnom periodu mogu biti izložena nasilju, kada je majka tokom trudnoće izložena nasilju u porodici, što predstavlja ozbiljan rizik za zdravlje i život i majke i deteta. Deca su žrtve nasilja kada direktno posmatraju nasilje (dete je u istoj prostoriji), ali i kada iz druge prostorije čuju zvuke, udarce, krike, psovke, zapomaganje ili kada vide posledice nasilja nad članom porodice (modrice, povrede, razbijene stvari u kući), ili ih osećaju (tugu, neraspoloženje, strah), kada vide intervenciju policije, hitne pomoći i socijalnih službi, ili kada čuju prepričavanja rođaka i okoline da se nasilje dogodilo (Holden, 2003; Fernandez i dr., 2011; Ignjatović, 2013). Takođe, deca mogu biti korišćena da „špijuniraju” majku, izložena okrivljavanju majke za hapšenje oca ili pretrpljeno nasilje, ali mogu i prisustvovati pokušaju samoubistva ili ubistvu majke (Ignjatović, 2020).

Život deteta koje gleda nasilje u porodici može biti jednako težak kao i život deteta direktne žrtve nasilja, jer to predstavlja zastrašujući događaj sa

kojim teško može samo da se nose i uključuje izlaganje jakom strahu i anksioznosti. Pogrešna je pretpostavka da su bebe i deca minimalno pod uticajem događaja u neposrednom okruženju zbog toga što nisu u stanju da ih konceptualizuju preko govora i kognicije. Istraživanja pokazuju da mala deca ne samo što mogu da registruju događaje i da ih zapamte tokom ranog perioda, već mogu da razviju i posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) (Minčić, 2019). Postoji rizik za decu, posebno stariju, da se umešaju i pokušaju da zaštite žrtvu, čime sebe dovode u rizik da i sama postanu direktne žrtve nasilja (Ignjatović, 2013). Kod manje dece veća je šansa da budu slučajno povređena (Hagen, Groves prema Bilić i dr., 2012), dok ih majka drži u naručju, prilikom pada i slično. Strah i napet odnos između roditelja deca mogu da osećaju čak i kada ne vide ili ne čuju nasilje. Zato što deca u tim okolnostima nisu primila dovoljno emocionalne i psihološke brige, ugrožen je njihov osećaj osnovnog poverenja, njihova bazična potreba da se osećaju bezbedno i zaštićeno, razvoj osećajnih veza sa drugim ljudima, nedostaju im pozitivni modeli razvoja, imaju manje veštine regulacije afekata i reagovanja na traumatsko iskustvo (Dutton, 2000), a kada se nasilje dešava u ranom (kritičnom periodu), uticaj može biti reverzibilan, uz neosetljivost za terapijski i druge interventne programe (Mohr, Fantuzzo, 2000).

Kakve posledice će ostaviti odrastanje dece u nasilju zavisi od uzrasta, pola, trajanja i vrste nasilja, sistema podrške koje dete dobija, kao i različitih mehanizama suočavanja sa stresom i otpornosti (rezilijentnosti) deteta. Teškoće mogu da se jave neposredno, odloženo, kratkotrajno i dugotrajno (Ignjatović, 2020). One obuhvataju somatske posledice i manifestuju se kao glavobolja, promena apetita, ritma spavanja, povlačenje, bol/stezanje u grudima, bolovi u stomaku, mučnina, ali i kao različite fizičke povrede. Širok je opseg emocionalnih posledica, poput uznemirenosti, bespomoćnosti, ljutnje, krivice, stida, anksioznosti i straha za svoj i za život drugog roditelja, fobije, depresivnosti, nepoverenja, niskog samopoštovanja i brojnih drugih međusobno povezanih teškoća. Kognitivne posledice uključuju slabu koncentraciju i pažnju, zaboravljanje školskih obaveza, slabiji uspeh u školi (ali ne uvek, neka su deca bez obzira na okolnosti uspevala da postignu i održe dobra školska postignuća), izostajanje i bežanje iz škole, prekidanje školovanja, uverenje da su odrasli opasni/kognitivne distorzije. Posledice u ponašanju i u odnosima manifestuju se kao teškoće u kontroli ljutnje i frustracije, agresivnost, vršnjačko nasilje ili iskustvo žrtve vršnjačkog nasilja, delinkvencija, bežanje

Ivana Milosavljević-Đukić, Tanja Ignjatović Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

od kuće, snižena empatija, izolacija, zloupotreba alkohola i supstanci, samopovređivanje, nasilje u ranim emotivnim odnosima, rano zasnivanje partnerskih veza/maloletnički brakovi (Edleson, 1999; Dutton, 2000; Pepler i dr., 2000; Krug i dr., 2002; Kitzmann i dr., 2003; Morrell i dr., 2005; Summers, 2006; Dennis i dr., 2009; Israel, Stover, 2009; B. Phillips, D. A. Phillips, 2010; Ignjatović, 2013; Minčić, 2019; Nikolić-Ristanović, 2019).

Kod dece se javlja dodatna traumatizacija jer često moraju da čute o događajima u svojoj porodici i čuvaju „porodičnu tajnu“. Zbog toga su prisiljeni da izmišljaju priče ili izbegavaju kontakte sa drugima. Prisustvo nasilju u porodici može da dovede i do odloženih i dugoročnih posledica koje mogu da se pojave i da traju u odraslom dobu. Najčešće se ogledaju kroz depresiju, prisustvo simptoma PTSP, zloupotrebu alkohola i droga, nasilno ponašanje prema partnerima i vlastitoj deci, antisocijalno ponašanje, impulsivnost, teškoće da se zadrži posao.

Zakonodavni okvir zaštite dece od izloženosti i svedočanja nasilju u porodici

Republika Srbija je preuzela obavezu da preduzima mere za sprečavanje nasilja nad decom i da obezbedi mere podrške za fizički i psihički oporavak deteta, kao i njihovu socijalnu reintegraciju nakon pretrpljene viktimizacije (Milosavljević-Đukić, Stepanović, 2020). Ratifikovano je više međunarodnih dokumenata² kojima se štite prava deteta, pre svega kao direktne/neposredne žrtve nasilja. Nasilje u porodici, kao pojava kojom se ugrožavaju i povređuju ljudska prava, posebno pravo na život, slobodu, bezbednost, dostojanstvo i integritet, ne može se tretirati kao privatna stvar ili lični

² Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/1990.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 1/2010.

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/2002.

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/2002.

Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-friendly Justice adopted by the Committee of Ministers on 17.11.2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies.

problem pojedinaca, već isključivo kao problem čitave društvene zajednice, zbog čega su svi državni i drugi organi i institucije dužni da u okvirima svoje nadležnosti pružaju podršku suzbijanju takvih negativnih i kažnjivih društvenih pojava, kao i saniranju posledica kroz zaštitu i pomoć žrtvama porodičnog nasilja (Žarković i dr., 2012; Čopić, 2019). Integracija prava dece u međunarodni pravni poredak oblikuje prava i obaveze svih ostalih učesnika pravnih odnosa i usmerava zakonodavnu aktivnost primarno na zaštitu deteta od svih oblika nasilja (Jović Prlainović, Krvavac, 2016), kao što je regulisano članom 19 Konvencije o pravima deteta i članom 12, koji garantuje deci slobodu izražavanja mišljenja i aktivno učešće u postupcima koji ih se tiču (Petrušić, 2019). U Opštem komentaru broj 13 (Centar za prava deteta, 2011), ukazuje se na to da se najveći deo nasilja odvija u kontekstu porodice, te su nužne intervencije kako bi se deca zaštitila od nasilja kojem su izložena (para. 5).

Rezolucija 1714 (2010)³ Parlamentarne skupštine Saveta Evrope odnosi se na decu svedoke porodičnog nasilja. U njoj se ističe da je nasilje u porodici najčešće nasilje prema ženama, izvršeno od strane muškaraca iz njihovog neposrednog okruženja. Navodi se da, kad god je majka izložena nasilju, velika je verovatnoća da deca budu svedoci tog nasilja, a u tim slučajevima može se govoriti o psihičkom zlostavljanju dece sa ozbiljnim posledicama po njihov razvoj (član 1). Rezolucija u članu 4 konstatuje da je, i pored velikog napretka u oblasti prava deteta, potrebno još dodatnih konkretnih akcija u vezi sa decom koja su bila svedoci nasilja u porodici. To se odnosi na zanemarivanje psihičkih posledica takvog nasilja na decu kao moguće buduće žrtve, kao elementa u lancu nasilja, odnosno radi pomoći u identifikovanju potencijalno nasilnih situacija i izbegavanja novog nasilja u budućnosti.

Preporuka 1905 (2010)⁴ Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, koja se oslanja na Rezoluciju 1714 (2010), prepoznaje decu svedoke nasilja u porodici kao sekundarne žrtve (član 2.2), insistira na povezivanju socijalnih usluga i zalaže se da interesi dece ne budu u senci problema sa kojima se prvenstveno susreću odrasli (član 2.3). Posebno se bavi (u članu 2.4) obrazovanjem dece o uzajamnom poštovanju i nenasilju, kako bi se izbeglo međugeneracijsko prenošenje nasilja u porodici. Ona poziva (član 3.1) da se u buduće smernice Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta uvedu adekvatne mere za izvođenje dokaza od dece koja su svedočila nasilju u porodici, kako u fazi istrage

³ Parliamentary Assembly, Resolution 1714 (2010) Children who Witness Domestic Violence.

⁴ Parliamentary Assembly, Recommendation 1905 (2010) Children who Witness Domestic Violence.

tako i tokom sudskog postupka, kako bi se izbeglo ponavljanje ponižavajućeg svedočenja i smanjili traumatski efekti. Predlaže se (član 3.2) bolja koordinacija akcija, kako bi se doprinelo većoj vidljivosti i efikasnosti standarda na nacionalnom nivou.

Ratifikovanjem Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici⁵ Republika Srbija se obavezala da poštuje međunarodne standarde kada je u pitanju zaštita dece svedoka porodičnog nasilja. U članu 26 se ističe da će članice preduzeti neophodne zakonodavne, odnosno druge mere kako bi obezbedile da se prilikom pružanja usluga zaštite i podrške žrtvama, vodi računa o pravima i potrebama dece svedoka svih vidova nasilja obuhvaćenih Konvencijom. Ovaj član dalje obavezuje da se mere psihosocijalnog savetovanja moraju prilagoditi uzrastu deteta uz vođenje računa o njegovom najboljem interesu. Konvencija posebno navodi (član 31) da svako pravo na starateljstvo ili posetu prilikom održavanja ličnih kontakata roditelja sa detetom, ne sme da ugrožava prava i bezbednost žrtava ili dece. Pored toga, mogu se primeniti i druge mere (lišavanje roditeljskih prava roditelja učinioca nasilja) ukoliko najbolji interes deteta ne može da se garantuje na drugi način (član 45), a nasilje u porodici učinjeno nad detetom ili u prisustvu deteta treba da se tretira kao otežavajuća okolnost (član 46, tačka d). Predviđena je i zabrana obaveznog alternativnog razrešenja sporova, odnosno određenja kazne (član 48), uključujući medijaciju i pomirenje, a za novčane kazne, da se vodi računa o sposobnosti učinioca da ispuni svoje finansijske obaveze prema žrtvi.

Zakonodavni okvir Republike Srbije u dobroj je meri usklađen sa međunarodnim i evropskim standardima, posebno kada je u pitanju zaštita dece direktnih žrtava nasilja. Jedan od prvih dokumenata koji prepoznaju decu svedoke nasilja u porodici je Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005), u okviru emocionalne zloupotrebe deteta, ali se to ne razrađuje kao posebna tema (Ignjatović, 2018). Porodičnim zakonom⁶ se u članu 197 izričito zabranjuje nasilje u porodici, pod kojim se podrazumeva fizičko, psihičko, seksualno, emocionalno nasilje, definiše se ko su sve članovi porodice i garantuje se pravo na zaštitu od nasilja u porodici. Ovim zakonom se u članu 198 predviđa niz mera zaštite od nasilja u porodici, kojima se sprečava dalje ispojavaanje nasilja prema članu porodice (Ćopić, 2019), i uređuje

⁵ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

⁶ Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

poseban postupak za zaštitu od nasilja u porodici (članovi 283-289) (Petrušić, 2019). Zakon u delu regulisanja mera zaštite i prava na održavanje ličnih odnosa deteta sa roditeljem ne prepoznaje posebno decu svedoke porodičnog nasilja, te su mere zaštite retko prisutne u praksi, a državni organi smatraju da je najbolji interes deteta da se viđa sa nasilnim roditeljem sve dok nije direktno nasilan prema samom detetu (Drobnjak i dr., 2023). Međutim, tumačenje zakona omogućava ovu vrstu zaštite i za dete svedoka nasilja, kao i ovlašćenje suda da odredi takvu meru, da donese odluku o odvajanju deteta od roditelja i da ograniči kontakte (Petrušić, 2019). Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima jasno prepoznaje decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve – u poglavlju 6 se navodi: „Deca se smatraju žrtvama nasilja u porodici, ne samo kada ga direktno trpe, već i kada su izložena aktima nasilja koje jedan član porodice vrši nad drugim članovima kao svedoci”. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici⁷ (2016) definiše krug zaštićenih lica (žrtve) direktnog nasilja (ili neposredne opasnosti od nasilja), ali ne pominje decu (ili druga lica) svedoke nasilja u porodici. U članu 31, koji se odnosi na individualni plan zaštite i podrške žrtvama, ovaj zakon prepoznaje i druge članove porodice kojima je podrška potrebna (u smislu izrade plana), što bi moglo da se odnosi i na decu svedoke.

Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine⁸ prepoznaje svedočenje nasilju u porodici kao specifičan vid emocionalnog, odnosno mentalnog nasilja, a među posebnim ciljevima navodi prevenciju i rad na promeni stavova, vrednosti i ponašanja, kao i unapređivanje kapaciteta profesionalaca/profesionalki u svim sektorima za prevenciju nasilja nad decom. Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021–2025. godine⁹ pominje da praksa retko prepoznaje da je prisustvo nasilju u porodici psihičko nasilje nad decom i predviđa mere za unapređenje specijalizovanih usluga podrške za decu svedoke. Novi Opšti protokol za zaštitu dece od nasilja¹⁰ u delu Oblici nasilja nad decom prepoznaje svedočenje dece porodičnom nasilju kao poseban oblik emocionalnog nasilja nad decom. Navodi se (poglavlje 2) da svedočenje nasilju u porodici označava specifičan vid mentalnog

⁷ Službeni glasnik RS, br. 64/2016 i 10/23.

⁸ Službeni glasnik RS, br. 80/2020.

⁹ Službeni glasnik RS, br. 47/2021.

¹⁰ Usvojen 10. 2.2022. zaključak Vlade Srbije br. 560-8262-2022-2.

ili emocionalnog nasilja, bilo da dete direktno posmatra fizičko, seksualno ili psihološko nasilje prema članu porodice, ili čuje zvuke, udarce, krike iz neposredne blizine, ili zna da se nasilje dešava ili se može desiti, odnosno naknadno vidi posledice nasilja prema članu porodice. Novi Opšti protokol o postupanju i multisektorskoj saradnji u situacijama rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici¹¹ ističe (poglavlje 5) da su u slučajevima nasilja u porodici koje se vrši prema odraslim članovima deca indirektno žrtve nasilja, zbog čega je neophodno da se prilikom preduzimanja mera zaštite i podrške uzmu u obzir prava i potrebe deteta, u skladu sa njegovim najboljim interesom, i da se obezbede usluge podrške za oporavak deteta, saglasnom primenom odredbi Opšteg protokola za zaštitu dece od nasilja. U odeljku o sprečavanju nasilja intervencijom policije na mestu događaja (7.4), propisuje se da se posebnim protokolom razrade smernice za način postupanja kada su na mestu događaja prisutna deca, a u odeljku o proceni i upravljanju rizikom od nasilja (7.5) među faktorima koji utiču na nivo rizika navodi se i odnos mogućeg učinioca nasilja prema deci.

Postupajući u skladu sa strateškim dokumentima i zakonodavnim okvirom, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je 2019. godine izdalo nalog¹² centrima za socijalni rad da stručnjaci/stručnjakinje u radu na zaštiti od nasilja u porodici usvoje i primenjuju „da decu prisutnu porodičnom ili partnerskom nasilju nad roditeljem, siblingom ili bliskim članom porodice, uvek i bez izuzetka tretiraju kao žrtve nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja“. Ministarstvo za brigu o porodici je 2021. godine izdalo Instrukciju o načinu rada centra za socijalni rad - organa starateljstva u postupku održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem i drugim licima sa kojima ga vezuje posebna bliskost u kontrolisanim uslovima,¹³ kojima se određuje (tačka 3) da se u stručnom postupku primenjuje Stručno metodološko uputstvo za rad koje je izradio Republički zavod za socijalnu zaštitu (RZSZ). U uputstvu se navodi da se postojanje partnerskog porodičnog nasilja kao važan faktor rizika razmatra u kontekstu „evidentiranih i dokazanih prijava“ i „nasilnog ponašanja“ koje je „visokog intenziteta i traje u kontinuitetu“, a žrtva nasilja i učinilac se izjednačavaju u položaju i obavezama, tako što se kao faktor rizika procenjuje odbijanje i učinioca nasilja i žrtve da se podvrgnu

¹¹ Usvojen 29.3.2024. zaključkom Vlade Srbije 05 Broj: 56 - 2476/2024-1.

¹² Nalog br. 117-00-02220/2018-14 od 21.2.2019. Nalog je prosleđen centrima za socijalni rad i ne nalazi se na sajtu Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

¹³ Instrukcija br. 551-00-00240/2021-01. od 25.5.2021.

psihosocijalnom tretmanu (Drobnjak i dr., 2024). Na ovaj način, uputstvo direktno zanemaruje osnovne standarde zaštite žena i dece u situacijama nasilja u porodici i postojanja nasilja u kontekstu utvrđivanja roditeljskih prava, koji su postavljeni ratifikovanim međunarodnim dokumentima i inkorporirani u domaće zakone i strateške dokumente (Drobnjak i dr., 2024).

Prepreke u organizovanju mera zaštite i podrške za decu koja su svedoci nasilja u porodici

Postojeći administrativni podaci o deci koja su izložena ili svedoče nasilju u porodici u Srbiji su lošeg kvaliteta ili nedostaju, što sprečava vidljivost ove dece u sistemu, kao i planiranje i sprovođenje mera njihove zaštite i podrške. Podaci nisu razdvojeni na osnovu nužnih kategorija, tako da se ne prepoznaje obim pojave, a registruju se samo deca unutar sistema socijalne zaštite, ali ne i ona koja ne dolaze do sistema, registruju se samo direktne žrtve nasilja u porodici, ali ne i deca svedoci (indirektne žrtve). U godišnjim izveštajima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu (RZSZ), koji se izrađuju na osnovu podataka centara za socijalni rad u Srbiji, samo su u dve izveštajne godine evidentirana deca svedoci nasilja u porodici. U 2011. godini (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2012) ona su činila 66,1% dece žrtava, a u 2012. godini (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2013) bilo ih je 79,7% u odnosu na ukupan broj dece žrtava. Međutim, taj podatak izostaje iz godišnjih izveštaja u narednih deset godina. Prema podacima za 2022. godinu, u svim centrima za socijalni rad u Srbiji evidentirano je 38896 prijava nasilja u porodici, od čega su u 8531 slučaju (21,9%) evidentirana deca direktne žrtve različitih obilika nasilja (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023a). Navodi se (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023b) da 66,8% preduzetih postupaka i mera predstavljaju intervencije iz domena rada centara, najčešće pružanje materijalne, pravne ili stručno savetodavne pomoći. Iste godine, po službenoj dužnosti, pokrenuto je ukupno 856¹⁴ postupaka pred sudom, što je za 27,2% manje nego u 2021. godini. Ne navodi se razlog za tako znatno smanjenje postupaka.

¹⁴ Međutim, u grafičkom prikazu broja preduzetih postupaka (Grafikon 3.7, str. 27) navodi se da je pokrenuto 240 postupaka pred sudom, kao i da su izmeštena 242 deteta iz porodice sama i još 230 sa nenasilnim roditeljem, a da su doneta rešenja o korektivnom nadzoru u 349 predmeta (bez navođenja da li je nadzor određen samo nasilnom roditelju ili oboma, odnosno i roditelju žrtvi).

Istovremeno, u 2022. godini Republičko javno tužilaštvo (RJT) registruje samo 1572 maloletna lica žrtve nasilja u porodici, što je samo 6,6% svih registrovanih žrtava, i što ne odgovara stvarnom broju dece koja su trpela nasilje ili mu svedočila u porodičnom domu (Ignjatović, 2023). U istoj godini, prema podacima RJT, održano je 2844 sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju, razmatrano je 49204 tekućih i novih slučajeva nasilja u porodici, a izrađeno je 21690 individualnih planova zaštite. Sadržaj individualnih planova zaštite i podrške žrtvama i dalje ostaje nepoznat, jer tih podataka nema u godišnjem izveštaju RZSZ (Ignjatović, 2023), iako bi centri za socijalni rad trebalo da vode evidenciju o primeni ovih planova, kao što je određeno Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici (član 32, stav 6 i 7).

Zaštitnik građana u svojim posebnim izveštajima (Zaštitnik građana, 2020; 2022) konstatuje da kada je reč o postupanju prema deci, analizirani slučajevi pokazuju da deca nisu u potpunosti prepoznata kao žrtve nasilja, zbog čega najčešće izostaju mere njihove zaštite. Prisutno je neblagovremeno delovanje, a nadležni organi i dalje ne koriste u dovoljnoj meri mogućnost uzimanja iskaza deteta uz pomoć savremenih sredstava za prenos slike i zvuka, čime se ona izlažu sekundarnoj viktimizaciji (na šta je Zaštitnik građana ukazivao i u svojim redovnim godišnjim izveštajima), dok decu saslušavaju i lica koja nisu obučena za rad sa decom žrtvama, a često i u prisustvu učinioca nasilja.

I malobrojna istraživanja o porodičnopravnoj zaštiti dece sa iskustvom nasilja u Srbiji ukazuju da je ona neodgovarajuća. Analiza sudskih postupaka za poveravanje dece u kontekstu nasilja u partnerskoj relaciji njihovih roditelja pokazuje da su deca u gotovo svim slučajevima (95,2%) prisustvovala nasilju koje je njihov otac vršio prema njihovoj majci, svako treće dete (35,5%) bilo je izloženo direktnom nasilju oca, u gotovo svakom trećem slučaju (29%) deca su korišćena protiv majke žrtve nasilja, a u svakom četvrtom slučaju (24,2%) ženi se pretilo u vezi sa decom. Ipak, centar za socijalni rad često je bio „rezervisan“, odnosno nije se izjašnjavao o merama zaštite od nasilja, ili je bio više restriktivan (mišljenja da nijedna ili neke tražene mere zaštite nisu celishodna), u odnosu na sud koji je smatrao da su u datim okolnostima svrsishodne sve ili neke tužbom tražene mere. I kada su u pitanju mere zaštite koje su majke tražile za decu, sud je gotovo dva puta češće nego organ starateljstva bio sklon da ih potvrdi (Ignjatović, 2019). Sud bi po službenoj dužnosti mogao da uredi model održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem u svim situacijama kada zbog nasilja dolazi do prekida zajednice života roditelja, bez obzira da li je

izrečena mera zaštite iseljenja ili je žrtva nasilja sa decom napustila porodični dom (Petrušić, 2019).

Iako je poslednjih deset godina unapređena procena stručnjaka i stručnjakinja u centrima za socijalni rad o posledicama koje nasilje u porodici ima na decu, koja pokazuje da su u polovini analiziranih izveštaja navedene negativne posledice, i dalje u svakom petom izveštaju nije bilo ovih podataka, dok se u nekima opisuju i pozitivni odnosi oca učinioca nasilja i dece (obično niskog i izrazito niskog kalendarskog uzrasta), iako su postojale izrečene hitne mere ili mere zaštite od nasilja u porodici za majke i viđanje dece sa ocem u kontrolisanim uslovima. Rizici od nasilja koje je proživljeno eksplicitno su navedeni u dve petine predmeta, dok se elementi koji ukazuju na bezbednosne rizike navode u trećini predmeta, ali se ne imenuju kao rizici. Takođe, skoro u polovini izveštaja govori se o bezbednosnim rizicima od ponavljanja nasilja u budućnosti, ređe u odnosu na najbolji interes deteta, zbog čega su privremene mere zaštite i privremeno regulisanje odnosa deteta i nasilnog roditelja, kao i viđanje u kontrolisanim uslovima smatrane celishodnim (dok traju sudski postupci). Ipak, retko se pominje bezbednosni plan, a kada postoji, uključuje ženu žrtvu nasilja, ali ne i decu. Stručna procena potreba deteta za bezbednim okruženjem (u emotivnom i fizičkom smislu), kao uslov oporavka, je retka, odnosno izostaje u više od polovine analiziranih predmeta. Navedeni podaci sugerišu da stručnjaci i stručnjakinje u porodičnopravnom sistemu zaštite ne ispituju sistematski moguće posledice nasilja u porodici za decu koja su mu svedočila u odnosu na sve relevantne aspekte razvoja, grupisane po domenima razvoja i u odnosu na razvojni stadijum deteta, što ima posledice i na mere zaštite i podrške koje deca mogu da ostvare (Ignjatović, 2020).

Zaključna razmatranja: Šta i kako dalje?

Navedeni podaci nedvosmisleno potvrđuju da postoje različite nepovoljne posledice dečjeg svedočenja nasilju u porodici, iako rezultati istraživanja i analiza ove pojave, kao i faktori koji joj doprinose, nisu jednoznačni. U kontekstu Srbije, ovi su podaci skromni po vrsti i obimu, posebno kada je reč o administrativnim evidencijama. Sa druge strane, međunarodni standardi o zaštiti dece od svih oblika nasilja i o najboljem interesu deteta saglasni su u tome da se dečje svedočenje nasilju u porodici smatra nasiljem prema deci,

što ugrožava njihovu bezbednost, zdravlje i razvoj, uz garanciju prava deteta na život bez nasilja, odnosno na sveobuhvatnu i specifičnu zaštitu i podršku koja treba da odgovara njihovom uzrastu. U tom smislu, zakonodavni okvir Republike Srbije, iako u dobroj meri usaglašen sa međunarodnim standardima, nema doslednu primenu, kao ni odgovarajuću dostupnost potrebnih mera zaštite i usluga podrške, na šta ukazuju i izveštaji međunarodnih tela zaduženih za praćenje primene ovih standarda.

Komitet za praćenje primene Konvencije o pravima deteta ne eksplicira pojavu dečjeg svedočenja nasilju u porodici, u zaključnim razmatranjima (2017) preporučuje Srbiji da uspostavi usklađene zakonodavne i druge mere, kao i dostupnost ljudskih, finansijskih i tehničkih resursa, kako bi se osigurala primena zakona i protokola o postupanju (33.A); razvije kampanje kojima se podstiče promena stavova u vezi sa nasiljem nad decom u pravcu nulte tolerancije (33.E) i osigura efikasnu saradnju, koordinaciju i razmenu podataka između službi za zaštitu dece, policije i pravosudnog sistema (33.F) (Centar za prava deteta, 2023). Međutim, ukazuje se na to da su rešenja iz zakona i protokola neusaglašena jer su predviđena dva organa za koordinaciju u procesu zaštite dece od nasilja - centar za socijalni rad u svim slučajevima nasilja prema deci, osim za nasilje u porodici, kada je nadležno tužilaštvo, što potencijalno fragmentira zaštitu dece (Centar za prava deteta, 2023). Lokalni sporazumi o međusektorskoj saradnji u zaštiti dece od svih oblika zlostavljanja i zanemarivanja potpisani su tek u 39 opština (bez napretka od 2021. godine), a postojeći nisu obezbedili efikasnu zaštitu i koordinaciju aktera. Takođe, još uvek nije uspostavljen jedinstven, sveobuhvatan, rodno senzitivan i usaglašen sistem evidentiranja i praćenja slučajeva nasilja nad decom u svim relevantnim službama, na način koji bi omogućio procenu razmera, uzroka i prirode nasilja (Centar za prava deteta, 2023), kao ni preduzetih mera i potrebnih resursa.

I ekspertska grupa za praćenje primene Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici u prvom osnovnom izveštaju o primeni standarda ovog dokumenta u Srbiji (GREVIO, 2020) ističe da se „moraju pojačati naponi da deca budu u mogućnosti da ostanu sa nenasilnim roditeljem - po mogućnosti u bezbednosti svog doma - i da dobiju pažnju i podršku koja im je potrebna”, što usmerava na „veću primenu hitnih mera i mera zaštite udaljavanja učinilaca iz porodičnog doma i povećanje broja specijalizovanih prihvatilišta/sigurnih kuća za žene žrtve nasilja u porodici i njihovu decu”. Ističe se da „bez osiguravanja bezbednosti dece i nenasilnog roditelja,

psihosocijalna podrška i savetovanje za decu žrtve i svedoke nasilja u porodici ostaće neispunjena obećanja" (para. 146). U ovom se izveštaju kaže da „odluke o starateljstvu i posetama u pogledu porodica sa istorijom nasilja zahtevaju pažljivo uravnotežavanje različitih interesa" (para. 166). Takođe, naglašava se da „centri za socijalni rad nisu u stanju da se na odgovarajući način nose sa zahtevima koji im se postavljaju", pre svega zbog toga što im nedostaju kadrovi, sredstva, znanje, vreme za obavljanje procena, ali i da ta oblast njihovog rada nije dovoljno dobro propisana i ispraćena stručnim obukama (para. 168). Ukazuje se i na to da među stručnjacima u centrima za socijalni rad i pravosuđu postoji „zabrinjavajući nedostatak razumevanja dinamike nasilja u porodici i njegovog uticaja na decu", što se reflektuje na razlike u odlukama o kontaktu sa nasilnim roditeljem za decu koja su svedoci nasilja i decu koja doživljavaju nasilje, a da se želje i osećanja deteta ne uzimaju u obzir (para. 170).

Na osnovu svega navedenog, GREVIO poziva nadležne vlasti u Srbiji „da bez odlaganja preduzmu potrebne mere", koje uključuju-izmene zakona tako da sudovi budu obavezni da: razmotre sva pitanja koja se odnose na nasilje prema ženama kada odlučuju o poveravanju deteta i modelu ličnih odnosa; smatraju da je ugrožen najbolji interes deteta kada je svedok nasilja prema bliskom licu; ograniče kontakte s roditeljem kada je to opravdano radi garantovanja bezbednosti i najboljeg interesa deteta; i da okončaju praksu oduzimanja dece od nenasilnog roditelja i slanje u hraniteljske porodice (para. 172).

Međutim, ni tri godine nakon dobijanja GREVIO urgentnih preporuka koje se tiču zaštite dece svedoka nasilja u porodici, Srbija ih nije sprovela u delo, te je Komitet strana potpisnica Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici u Zaključcima o primeni preporuka (2023)¹⁵ ponovio preporuke da se obezbedi sigurnost dece svedoka nasilja u porodici poboljšanjem njihovog pristupa uslugama podrške, uključujući dugoročnu psihološku podršku, i omogućavanjem da ostanu sa roditeljem koji nije zlostavljač, po mogućnosti u sopstvenom domu, kao i da se osigura da su sudovi u obavezi da uzmu u obzir štetne efekte od svedočenja dece nasilju u porodici kada donose odluke o poveravanju dece i modelu viđanja i da podržavaju sigurnost i dobrobit dece u vršenju roditeljskih prava i odgovornosti.

Međutim, bez uspostavljanja odgovarajuće administrativne evidencije, prikupljanja podataka razvrstanih prema ključnim kategorijama, uključujući

¹⁵ Committee of the Parties Council of Europe, Conclusions on the implementation of recommendations in respect of Serbia adopted by the Committee of the Parties to the Istanbul Convention (IC-CP/Inf(2023)11), June 2023.

podatke o deci koja svedoče nasilju u porodici, o posledicama tog iskustva, potrebama dece, preduzetim merama zaštite i uslugama podrške (kratkoročnim i na duži period) u cilju njihovog oporavka i osnaživanja, deca svedoci nasilja će i dalje ostajati nevidljiva, što predstavlja kršenje osnovnih prava deteta na slobodu od svih oblika nasilja. Bilo bi važno da nadležni državni organi pojačaju i usaglase postojeće propise, te da se pristupi sistematskom planiraju, obezbeđivanju i sprovođenju zaštitnih mera. Nužno je obezbediti realizaciju preventivnih mera sa decom i mladima, kako bi se povećala njihova osetljivost na različite oblike nasilja, informisanost kome da ga prijave i na koji način, ali i znanja o načinima prevladavanja posledica traumatskog iskustva i izgradnje otpornosti. Bilo bi važno i da se sistemski izgrađuju resursi za kvalitetne procene, uključujući procene bezbednosnih rizika i znanja za upravljanje rizicima, ali i odgovarajući, dostupni, geografski dobro raspoređeni resursi za pružanje usluga podrške deci i nenasilnom roditelju. Sve navedeno trebalo bi da prate odgovarajući ljudski, finansijski i tehnički resursi, bolja organizacija i specijalizacija rada unutar svakog sistema, bolja razmena informacija, zajedničko sveobuhvatno planiranje mera i usluga zaštite i podrške i praćenje njihove realizacije i efekata. Ovaj kompleksni zadatak zahteva sinhronizaciju delovanja više sistema i povezanu primenu dokumenata javnih politika koji se odnose na zaštitu dece i žena, odnosno rad nadležnih organa u kontinuitetu u dužem periodu i ozbiljna ulaganja u sistem, da bi mogla da se vidi pozitivna promena aktuelnog stanja.

Literatura

- Appel, A. E., Holden, G. W. (1998) The Co-occurrence of Spouse and Physical Child Abuse: A Review and Appraisal. *Journal of Family Psychology*, 4, str. 579–599. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.12.4.578>
- Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012) *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Slap.
- Burdije, P. (2001) *Vladavina muškarca*. Podgorica: CID i Univerzitet Crne Gore (prevod: Mileva Filipović).
- Ćopić, S. (2019) Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji. *Temida*, 2, str. 143-168. <https://doi.org/10.2298/TEM1902143C>

Drobnjak, T., Malbaša, D., Lukić, M. (2024) *Primena koncepta „otuđenje od roditelja” u proceni roditeljskih kapaciteta i najboljeg interesa deteta u situacijama porodičnog nasilja: Pregled međunarodnih standarda, uporednih rešenja i domaćeg pravnog okvira, s preporukama*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Davidson, H. A. (1995) Child Abuse and Domestic Violence Legal Connection and Controversies. *Family Law Quarterly*, 2, str. 357–375. <https://doi.org/10.1177/1524838001002001001>

Dennis, M. F., Flood, A. M., Reynolds, V., Araujo, G., Clancy, C. P., Barefoot, J. C., Beckham J. C. (2009) Evaluation of Lifetime Trauma Exposure and Physical Health in Women with Posttraumatic Stress Disorder or Major Depressive Disorder. *Violence against Women*, 5, str. 618–627. <https://doi.org/10.1177/1077801209331410>

Dutton, D. G. (2000) Witnessing Parental Violence as a Traumatic Experience Shaping the Abusive Personality. U: R. A. Geffner, P. G. Jaffa, M. Sudermann (ur.) *Children Exposed to Domestic Violence – Current Issues in Research, Intervention, Prevention, and Policy Development*. New York, London, Oxford: The Haworth Maltreatment & Trauma Press, str. 59–67.

Edleson, J. L. (1999) The Overlap between Child Maltreatment and Woman Battering. *Violence against Women*, 2, str. 134–154. <https://doi.org/10.1177/107780129952003>

Emery, R. E., Laumann-Billings, L. (1998) An Overview of the Nature, Causes, and Consequences of Abusive Family Relationships: Toward Differentiating Maltreatment and Violence. *The American Psychologist*, 2, str. 121-135. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.53.2.121>

Edleson, J. L., Mbilinyi, L. F., Beeman, S. K., Hagemeister, A. K. (2003) How Children are Involved in Adult Domestic Violence: Results from a Four-city Telephone Survey. *Journal of Interpersonal Violence*, 1, str. 18–32. <https://doi.org/10.1177/0886260502238538>

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/2002.

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/2002.

Fernández, E. B., Ezpeleta, L., Granero, R., de la Osa, N., Domènech, J. M. (2011) Degree of Exposure to Domestic Violence, Psychopathology, and Functional Impairment in Children and Adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 26, str. 1215-1263. <https://doi.org/10.1177/0886260510368155>

Hanak, N., Tenjović, L., Išpanović-Radojković, V., Vlajković, A., Beara, M. (2013). Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u porodici u Srbiji. *Temida*. 2, str. 75–102. <https://doi.org/10.2298/TEM1302075H>

Ivana Milosavljević-Đukić, Tanja Ignjatović Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

Holden, G.W. (2003) Children Exposed to Domestic Violence and Child Abuse: Terminology and Taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 3, str. 151-160. <https://doi.org/10.1023/A:1024906315255>

Ignjatović, T. (2013) *Posledice koje ima nasilje prema ženama u partnerskom odnosu na decu i odgovor javnih službi na ovaj problem*. Beograd: Autonomni ženski centar i UNICEF Srbija.

Ignjatović, T. (2018) Deca koja su svedoci nasilja u porodici: Moguće implikacije na postupanje obrazovnovaspitnih ustanova. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 2, str. 286–304. <https://doi.org/10.2298/ZIP11802286I>

Ignjatović, T. (2019) Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite. *Temida*, 2, str. 189-208. <https://doi.org/10.2298/TEM1902189I>

Ignjatović, T. (2020) Procene centra za socijalni rad o posledicama, bezbednosnim rizicima i potrebama za oporavkom dece koja su svedočila nasilju u roditeljskom odnosu. *Temida*, 3, str. 307-332. <https://doi.org/10.2298/TEM2003307I>

Israel, E., Stover, C. (2009) Intimate Partner Violence: The Role of the Relationship between Perpetrators and Children Who Witness Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, str. 1755–1764. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260509334044>

Išpanović Radojković, V. (2011) Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja. U: V. Išpanović Radojković (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja — Primena opšteg protokola*. Beograd: Centar zaprava deteta, str. 53–67.

Jović Prlainović, O., Krvavac, M. (2016) Nacionalni i međunarodnopravni aspekti nasilja nad decom u porodici. *Teme*, 3, str. 969-986.

Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., Kenny, E. D. (2003) Child Witnesses to Domestic Violence: A Meta-Analytic Review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2, str. 339–352.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 1/2010.

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (2002) *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization.

Lapierre, S. (2008) Mothering in the Context of Domestic Violence: The Pervasiveness of a Deficit Model of Mothering. *Child and Family Social Work*, 4, 454-463. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2008.00563.x>

Margolin, G., Gordis, E. B. (2003) Co-occurrence between Marital Aggression and Parents' Child Abuse Potential: The Impact of Cumulative Stress. *Violence and Victims*, 3, str. 243-258. <https://doi.org/10.1891/vivi.2003.18.3.243>

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije (2019) Nalog broj.117-00-02220/2018-14 od 21.2.2019.

Milosavljević, M. (ur.) (1998) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Milosavljević-Đukić, I. (2015) *Funkcionisanje zdravstvenog, pravosudnog i sistema socijalne zaštite u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Milosavljević-Đukić, I., Stepanović, S. (2020) Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja. U: V. Ilić (ur.) *Aktuelnosti u logopediji, okupacionij terapiji i socijalnom radu – Između tradicije i tranzicije*. Beograd: Visoka škola socijalnog rada, Komora socijalne zaštite, str. 183-197.

Minčić, T. (2019) Dete svedok porodičnog nasilja. U: M. Pejović-Milovančević, D. Kalanj, T. Minčić (ur.) *Priručnik za primenu Posebnog protokola sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, str. 155-169.

Mohr, W. K., Fantuzzo, J. W. (2000) The Neglected Variable of Psychology in Domestic Violence. U: R. A. Geffner, P. G. Jaffa, M. Sudermann (ur.) *Children Exposed to Domestic Violence – Current Issues in Research, Intervention, Prevention, and Policy Development*. New York: The Haworth Maltreatment & Trauma Press, str. 69–84.

Morrell, A. C., Dai, J., Dunn, S., Sung, I., Smith, K. (2005) Child Custody and Visitation Decisions when the Father has Perpetrated Violence against the Mother. *Violence against Women*, 8, str. 1076–1107. <https://doi.org/10.1177/1077801205278046>.

Nikolaidis, G., Petroulaki, K., Zarokosta, F., Tsirigoti, A., Hazizaj, A., Cenko, E., Brkic-Smigoc, J., Vajzovic, E., Stancheva, V., Chincheva, S., Ajduković, R., Rajter, M., Raleva, M., Trpcevska, Lj., Roth, M., Antal, I., Ispanovic, V., Hanak, N., Olmezoglu-Sofuoglu, Z., Umit-Bal, I., Bianchi, D., Meinck, F., & Browne, K. (2018) Lifetime and Past-year Prevalence of Children's Exposure to Violence in 9 Balkan Countries: The BECAN Study. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 12, Article 1. <https://doi.org/10.1186/s13034-017-0208-x>

Nikolić-Ristanović, V. (2019) *Od žrtve do pobednika - Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće Prometej.

Pejović-Milovančević, M., Mitković-Vončina, M. (2019) Priručnik za primenu Posebnog protokola sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, str. 17-43.

Ivana Milosavljević-Đukić, Tanja Ignjatović Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

Pepler, D. J., Catallo, R., Moore, T. E. (2000) Consider the Children: Research Informing Interventions for Children Exposed to Domestic Violence. U: R. A. Geffner, P. G. Jaffa, M. Sudermann (ur.) *Children Exposed to Domestic Violence – Current Issues in Research, Intervention, Prevention, and Policy Development*. New York: The Haworth Maltreatment & Trauma Press, str. 37-57.

Petrušić, N. (2019) Porodičnopravna zaštita dece indirektnih žrtava nasilja u partnerskim odnosima roditelja. *Bilten Apelacionog suda u Nišu*, 1, str. 175-192.

Phillips, B., Phillips, D. A. (2010) Learning from Youth Exposed to Domestic Violence: Decentering DV and the Primacy of Gender Stereotypes. *Violence against Women*, 3, str. 291–312. <https://doi.org/10.1177/1077801209359193>

Porodični zakon RS, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

Pulido, M. L., Gupta, D. (2002) Protecting the Child and the Family, Integrating Domestic Violence Screening into a Child Advocacy Center. *Violence against Women*, 8, str. 917–933. <https://doi.org/10.1177/107780102400447069>

Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine, Službeni glasnik RS, br. 80/2020.

Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025. godine, a perio. Službeni glasnik RS br. 47/2021.

Stevanović, I., Srna J. (2010) Eliminisanje telesnog kažnjavanja dece kao ljudsko pravo. *Temida*, 4, str. 37-48. <https://doi.org/10.2298/TEM1004037S>

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 64/2016. i 10/23.

Žarković, M., Šurlan, T., Kiurski, J., Matić, M., Josimović, S. (2012) *Ka boljoj zaštiti žrtava nasilja u porodici - Odgovor pravosuđa*. Beograd: Udruženja javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.

Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju*. Beograd: Save The Children UK, Beogradska kancelarija i Centar za prava deteta.

Žegarac, N., Brkić, M. (1998) Nasilje u porodici - Mogućnosti zaštite i prevencije. U: M. Milosavljević (ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, str. 79–125.

Internet izvori

Centar za prava deteta (2011) Opšti komentar broj 13: Pravo deteta na slobodu od svih oblika nasilja, Komitet za prava deteta (C/GC/13) od 18. aprila 2011. Dostupno na: <https://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/opsti-komentar-13/> stranici pristupljeno 12.5.2024.

Centar za prava deteta (2023) *Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji 2017–2023*. Dostupno na: <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2023/06/Izvestaj-prava-deteta-2017-2023.pdf>, stranici pristupljeno 4.5.2024.

Committee of the Parties Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) (2023) *Conclusions on the Implementation of Recommendations in Respect of Serbia Adopted by the Committee of the Parties to the Istanbul Convention* (IC-CP/Inf(2023)11). Dostupno na: <https://rm.coe.int/conclusions—on—the—implementation—of—recommendations—in—respect—of—ser/1680ab7280>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

GREVIO - Ekspertska grupa za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2020) *Izveštaj o (bazičnom) postupku procene stanja o zakonodavnim i drugim merama kojima se primenjuju odredbe Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) SRBIJA* (GREVIO/inf(2019)20). Dostupno na: https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2021-01/GREVIO_Izvestaj%20o%20bazicnom%20postupku%20procene%20stanja_Srbija.pdf, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-friendly Justice adopted by the Committee of Ministers on 17.11.2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies [Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17.11.2010. na 1098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31.5.2011.]. Dostupno na: <https://www.justice.gov.sk/dokumenty/2021/05/Guidelines-child-friendly-justice.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Ignjatović, T. (2023) *Jedanaesti izveštaj o nezavisnom praćenju primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji za period januar – decembar 2022. godine*. Beograd: Autonomni ženski centar. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/resurs-centar/AZC_Izvestaj_JEDANAESTI_o_primeni_Zakona_o_sprečavanju_NuP-a_2023.pdf, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju Republike Srbije (2021) Instrukciju o načinu rada centra za socijalni rad–organa starateljstva u postupku održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem i drugim licima sa kojima ga vezuje posebna bliskost u kontrolisanim uslovima, br. 551-00-00240/2021-01. od 25.5.2021. Dostupno

Ivana Milosavljević-Đukić, Tanja Ignjatović Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

na: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2152/instrukcija-i-strucno-metodolosko-uputstvo-vidjanje-u-kontrolisanim-uslovima.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011). Dostupno na: <https://www.sigurnakuca.net/sites/default/files/inline-files/LjubicastiTekst.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Opšti protokol za zaštitu dece od nasilja (2022). Dostupno na: <https://www.savetzapravadeteta.gov.rs/doc/dokumenta/Opsti-protokol-za-zastitu-dece-od-nasilja.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Opšti protokol o postupanju i multisektorskoj saradnji u situacijama rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici (2023). Dostupno na: <https://ekonsultacije.gov.rs/topicOfDiscussionPage/309/1>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Parliamentary Assembly, Resolution 1714 (2010) *Children who Witness Domestic Violence. Text adopted by the Standing Committee*, acting on behalf of the Assembly 12.3.2010. Dostupno na: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17826&lang=en>, stranici pristupljeno 11. 5. 2024.

Parliamentary Assembly, Recommendation 1905 (2010) *Children who Witness Domestic Violence. Text adopted by the Standing Committee*, Acting on Behalf of the Assembly 12.3.2010. Dostupno na: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17825&lang=en>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2012) *Izveštaj o radu Centara za socijalni rad u Srbiji u 2011. godini*. Dostupno na: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/1273/izvestaj-o-radu-csr-2011.pdf>, stranici pristupljeno 26.4.2024.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2013) *Sintetizovani izveštaj o radu centara za socijalni rad u Srbiji za 2012. godinu*. Dostupno na: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/1278/izvestaj-csr-2012-fin1.pdf>, stranici pristupljeno 26.4.2024.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2023a) *Izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2022. Godinu*. Dostupno na: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2572/izvestaj-o-radu-csr-u-2022-godini.pdf>, stranici pristupljeno 26.4.2024.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2023b) *Deca u sistemu socijalne zaštite 2022*. Dostupno na: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2587/deca-u-ssz-2022-final-2672023.pdf>, stranici pristupljeno 26.4.2024.

Sethi, D., Bellis, M., Hughes, K., Gilbert, R., Mitis, F., Galea, G. (2013) - *European Report on Preventing Child Maltreatment*. World Health Organization, Regional Office for Europe. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/326375>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Summers, A. (2006) *Children's Exposure to Domestic Violence. A Guide to Research and Resources*. Permanency Planning for Children Department, National Council of Juvenile and Family Court Judges, U.S. Department of Justice. Dostupno na: <http://www.ncjfcj.org/sites/default/files/Childrens%20Exposure%20to%20Violence.pdf>, stranici pristupljeno 20.8.2018.

Zaštitnik građana (2020) *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o radu grupa za koordinaciju i saradnju na području grada Beograda*. Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/6804/Poseban%20izvestaj%20zastitnika%20gradjana.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Zaštitnik građana (2022) *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o radu grupa za koordinaciju i saradnju na području Višeg javnog tužilaštva u Nišu*. Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7519/Poseban%20izvestaj.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

IVANA MILOSAVLJEVIĆ-ĐUKIĆ*

TANJA IGNJATOVIĆ

Do we Recognize Child Witnesses of Domestic Violence as Victims?

The family, as the primary social group, should provide the child with protection, security and love. However, some families can be the source of a child's most intense vulnerability. In these families, children may be exposed to different types of violence or may witness domestic violence. Although the Republic of Serbia guarantees the right to a safe family environment with a large number of international and internal legal instruments, numerous professionals in the child protection system

* Dr Ivana Milosavljević-Đukić is the Coordinator of the Schelter for Urgent Protection of Abused and Neglected Children, Center for Protection of Infants, Children and Youth, Belgrade. She is also an Associate Professor at the Academy for Human Development, Belgrade, Serbia. E-mail: imdjukic@gmail.com

Dr Tanja Ignjatović is the Coordinator of the Program for Education, Research, Analysis of Public Policies and Public Advocacy, Autonomous Women's Center, Belgrade, Serbia. E-mail: tanja@azc.org.rs.

still do not recognize child witnesses of domestic violence as victims. Children are not only victims of domestic violence when directly affected, but also as witnesses in all situations when they are exposed to acts of violence that one family member perpetrates on other members. Children are exposed to violence in the family when they directly observe the violence, but also when they hear sounds, blows, and screams from another room, or when they see the consequences of violence against a family member (bruises, injuries) or feel them (sadness, low mood, fear) see the intervention of the police, emergency and social services, or when they hear relatives and people around them retelling acts of violence. Contemporary findings confirm that exposure to domestic violence harms various spheres of child development (immediate or delayed, short-term or long-term). The subject of this paper is representation of the position of children witnesses of domestic violence in family law, through the review of key international and domestic standards (laws and policies), research and practice analysis. The objective of the paper is to emphasize to the professionals working in the child protection system the importance of recognizing children witnesses of domestic violence as victims, for the system to be able to provide the necessary protection, crucial help and support, i.e. conditions for growth and development in a safe environment, and for the children to achieve the rights which belong to them - meaning freedom from all forms of violence which is an obligation the Republic of Serbia took by ratification of international agreements.

Keywords: domestic violence, child witnesses, victims, protection and support.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 1, str. 245-280

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2402245L>

Pregledni rad

Primljeno: 16.7.2024.

Odobreno za štampu: 12.9.2024.

Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u proteklih 20 godina

MILICA LUKOVIĆ RADAKOVIĆ*

U cilju da se pomogne žrtvama u prevazilaženju posledica viktimizacije i njihovom oporavku, Viktimološko društvo Srbije je 2003. godine osnovalo Službu VDS info i podrška žrtvama kao posebnu organizacionu jedinicu, koja pruža podršku žrtvama kriminaliteta. Služba VDS info i podrška žrtvama je služba čiju ciljnu grupu čine žrtve svih oblika kriminaliteta, nezavisno od bilo kog ličnog svojstva ili oblika povređivanja. Ovo čini specifičnost Službe, zbog čega ona i predstavlja opštu službu za žrtve, nasuprot specijalizovanim službama koje pružaju pomoć pojedinim kategorijama žrtava. Informisanjem, emotivnom podrškom, kao i povezivanjem sa drugim institucijama i organizacijama, žrtve se punih dvadeset godina kroz Službu osnažuju, kako bi mogle da prevaziđu posledice pretrpljenog povređivanja i kako bi povratile poverenje u sebe i svoje okruženje. U periodu od 2003. do 2023. godine u okviru Službe VDS info i podrška žrtvama ostvareno je ukupno 6425 kontakata sa 3615 osoba. U najvećem broju slučajeva povod za obraćanje predstavljalo je nasilje kome su osobe koje su se obratile za pomoć i podršku bile izložene, i to nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici. Cilj rada jeste kvantitativna i kvalitativna analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u proteklih 20 godina, kao i da se naučna, stručna i javnost uopšte upozna sa dvodecenijskim radom Službe, njenim nastankom, razvojem, organizacijom, načinom rada, kao i dosadašnjim rezultatima.

Ključne reči: Služba VDS info i podrška žrtvama, žrtve kriminaliteta, dvadeset godina rada.

* Milica Luković Radaković je doktorantkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu i rukovoditeljka Službe VDS info i podrška žrtvama koja funkcioniše u okviru Viktimološkog društva Srbije. E-mail: lukovic.milica.vds@gmail.com.

Uvod

Postati žrtvom kriminaliteta¹ za većinu ljudi je veoma snažno iskustvo, praćeno brojnim negativnim posledicama. Pored fizičkih povreda, materijalnih i socijalnih posledica, žrtve kriminaliteta doživljavaju čitav niz psihičkih posledica. Osoba koja je pretrpela bilo koji vid viktimizacije nasiljem ima problem da doživi svet kao sigurno mesto, da veruje ljudima i da se oseća bezbedno. Na koji način će žrtva reagovati na posledice viktimizacije zavisi od prirode i težine viktimizirajućeg ponašanja, psihičkog stanja žrtve, ranijeg odnosa sa učiniocem i slično (Ćopić, 2007). Tako neki ljudi mogu sami da se suoče sa posledicama, da ih prevaziđu i nastave sa normalnim životom, dok su drugima potrebni pomoć i podrška, bilo neposredne okoline (porodice, prijatelja, rođaka, poznanika), ili, pak, šire društvene zajednice.

Jedan od načina pružanja podrške i pomoći žrtvama kriminaliteta, kako bi ponovo uspostavili normalne životne tokove, ostvaruje se kroz službe za žrtve. Prve službe za žrtve počele su da se osnivaju već krajem 1960-tih i početkom 1970-tih godina, najpre u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, da bi tokom poslednje dve decenije 20. veka došlo do njihove snažne ekspanzije širom sveta (Milivojević, 2002; Nikolić-Ristanović, 2019). Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta definišu se kao „servisi koji žrtve kriminaliteta tretiraju sa dignitetom i saosećanjem, pružajući im finansijsku i emocionalnu pomoć i koje omogućavaju ostvarivanje njihovih prava, odnosno kao servisi koji pružaju finansijsku i logističku podršku i lični tretman žrtvama kriminaliteta” (Elias prema Milivojević, Mihić, 2003: 37). Njihova osnovna funkcija je pružanje različitih usluga žrtvama kriminaliteta, kao što su informacije, emotivna i psihološka podrška, pravna, medicinska i praktična pomoć, upućivanje na druge službe, institucije i organizacije i slično. Zavisno od kapaciteta, pojedine službe uključuju i pružaju sve nabrojane usluge, dok se druge ograničavaju samo na neke od usluga. Posredno, aktivnosti pojedinih službi usmerene su na podizanje svesti građana o položaju žrtava, preventivne programe (kako bi se predupredile nove viktimizacije), podsticanje i ohrabrivanje žrtava da prijavljuju krivična dela, čime se teži smanjivanju tamne brojke kriminaliteta (Radisavljević, 1998). U zavisnosti od toga kome su namenjene, službe za žrtve se dele na opšte (namenjene svim žrtvama kriminaliteta) i

¹ Pojam kriminaliteta se u kontekstu rada Službe VDS info i podrška žrtvama posmatra u svom širem značenju, pa se pod žrtvama kriminaliteta podrazumevaju kako žrtve krivičnih dela i prekršaja, tako i žrtve kršenja ljudskih prava i žrtve rata (Ćopić i dr., 2011).

specijalizovane (namenjene pojedinim grupama žrtava ili žrtvama pojedinih oblika viktimizacije) (Roberts prema Nikolić-Ristanović, 2019). Opšte službe za žrtve nude širok spektar usluga svim žrtvama, nezavisno od njihovih ličnih i drugih svojstava i oblika viktimizacije. Žrtve u okviru opštih službi mogu dobiti informacije, emocionalnu podršku, praktičnu i neke oblike stručne pomoći. Sa druge strane, specijalizovne službe su fokusirane na podršku određenim grupama žrtava ili žrtvama određenih kriminalnih ponašanja (ženama, deci, muškarcima, žrtvama nasilja u porodici, nasilja na radnom mestu, seksualnog nasilja, zločina iz mržnje i slično) ili na pružanje određenih oblika pomoći (nagnade štete, usluga baziranih na restorativnoj pravdi i slično) (Spalek prema Nikolić-Ristanović, 2019). Oblici pomoći i podrške koje žrtve mogu dobiti u okviru specijalizovanih službi uključuju informacije, emocionalnu i psihosocijalnu podršku, pravnu pomoć, podršku na sudu, sigurni smeštaj, telefonske SOS linije i slično. Zajednička misija opštih i specijalizovanih službi jeste „pružanje pomoći žrtvama da se izbore sa kompleksnim i zbunjujućim posledicama pretrpljenog krivičnog dela i povrate poverenje u sebe i svoje okruženje, druge ljude i institucije” (Vidaković, 2002: 39, 44-45).

Slično kao i u svetu, i u Srbiji su službe za žrtve kriminaliteta nastale u tesnoj vezi sa razvojem ženskog pokreta, na jednoj strani, i pokreta za prava žrtava kriminaliteta i prava dece, na drugoj strani (Nikolić-Ristanović, 2007). Do kraja 1990-tih godina, u Srbiji su zalaganje za žrtve i podrška žrtvama bili ograničeni na žene i decu žrtve nasilje. Međutim, od 2000-ih, umnogome zahvaljujući delovanju Viktimološkog društva Srbije (VDS), inicirane su brojne pozitivne promene značajne ne samo za žene i decu, već i za žrtve kriminaliteta uopšte: pokrenut je časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida*; razvijena su viktimološka istraživanja; predložene su značajne promena zakonodavstva i prakse koje su doprinele boljoj pravnoj zaštiti žrtava kriminaliteta, posebno žrtava nasilja u porodici, seksualnog nasilja i trgovine ljudima; značajno je podignuta svest javnosti o položaju i pravima žrtava, što je važan preduslov za prevenciju viktimizacije i slično (Nikolić-Ristanović i dr., 2018; Nikolić-Ristanović, Čopić, 2017). Nakon 2000. godine povećan je broj organizacija civilnog društva koje pružaju, mahom specijalizovne usuge pomoći i podrške žrtvama (na primer, žrtvama pojedinih oblika kriminaliteta ili pojedinim kategorijama žrtava, kao što su žene ili deca). Uz to, posebno u periodu nakon 2005. godine, osnivaju se i prve službe za žrtve u okviru državnih institucija, uglavnom u okviru institucija sistema socijalne zaštite, a kasnije

i u okviru viših sudova i javnih tužilaštava (osnivaju se prve službe za žrtve i svedoke pri sudovima i/ili tužilaštvima i to u postupcima ratnih zločina) (Nikolić-Ristanović, 2019). Tako je, Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima pri Okružnom sudu u Beogradu, Veću za ratne zločine, počela sa radom juna meseca 2006.godine kao specijalizovana služba za pomoć i podršku svedocima i oštećenima u postupcima ratnih zločina, da bi od 2010. godine proširila nadležnost i na svedoke i oštećene u postupcima organizovanog kriminaliteta. U periodu od 2006. do kraja 2009. godine pomoć i podrška pružena je ne tako malom broju svedoka i oštećenih. U okviru pilot projekta 2009. godine počela je sa radom i služba za pomoć i podršku žrtvama i svedocima u Petom opštinskom sudu, ali je reformom pravosuđa njen rad prekinut. Nakon reforme pravosuđa i izmenom nadležnosti tužilaštva, počele su sa radom i službe koje su formirane pri višim tužilaštvima. Njihov delokrug rada je bio ograničen samo na pružanje informacija o postupku, isključujući važan deo podrške (emocionalnu podršku i osnaživanje) tokom istražnog postupka.

Iako danas u Srbiji podršku žrtvama pružaju organizacije civilnog društva i državne institucije i ustanove, ona još uvek nije sistemski rešena. U okviru procesa pristupanja Srbije Evropskoj uniji (EU), Srbija je kao prioritet utvrdila usklađivanje normativnog okvira i prakse u Srbiji sa odredbama o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta (u daljem tekstu: Direktive o pravima žrtava)², što bi trebalo da obezbedi stvaranje osnove za poštovanje osnovnih prava svih žrtava kriminaliteta (Nikolić-Ristanović i dr., 2018). Jedan od ključnih zahteva Direktive o pravima žrtava je da se žrtvama obezbedi pristup organizacijama za podršku žrtvama, i to besplatno, delujući u interesu žrtava pre, tokom i određeno vreme nakon krivičnih postupaka. U cilju sistemskog rešavanja pitanja podrške žrtvama, ali samo u kontekstu krivičnog pravnog sistema, doneta je i Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela za period 2020-2025³. Ona definiše pojam žrtve, prepoznajući direktne i indirektne žrtve, pominje opšte i specijalizovane usluge podrške žrtvama i predviđa uspostavljanje

² Savet Evropske unije je 2001. godine doneo Okvirnu odluku o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001/220/JHA), koja je predstavljala prvi pravno obavezujući dokument o pravima žrtava. 2012. godine, ona je zamenjena Direktivom o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta 2012/29/EU.

³ Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020–2025. godine, Službeni glasnik RS, br. 30/18. Dostupno na: <https://vss.sud.rs/sr-lat/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-%C5%Bertava-i-svedoka-krivi%C4%8D-nih-dela-za-period-2020-2025, stranici pristupljeno 14.5.2024.>

Nacionalne mreže službi za podršku žrtvama, koju treba da čine službe za žrtve u okviru pravosudnih organa, drugih državnih organa i institucija i organizacija civilnog društva koje su uključene u mrežu. Međutim, do momenta pisanja ovog rada, mreža systemske podrške žrtvama nije uspostavljena.

Prema raspoloživim podacima, u Srbiji postoji jedna opšta služba za žrtve namenjena žrtvama kriminaliteta i oko 70 specijalizovanih službi za žrtve (Nikolić-Ristanović, 2019). Opšta služba za žrtve kriminaliteta u Srbiji jeste Služba VDS info i podrška žrtvama, koja punih dvadeset godina funkcioniše u okviru Viktimološkog društva Srbije. Cilj rada jeste kvantitativna i kvalitativna analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u proteklih 20 godina, kao i da se naučna, stručna i javnost uopšte upozna sa dvodecenijskim radom Službe, njenim nastankom, razvojem, organizacijom, načinom rada, kao i dosadašnjim rezultatima.

O službi VDS info i podrška žrtvama

VDS info i podrška žrtvama: Od ideje do stvarnosti

„U celom društvu često postoji težnja da se žrtva potceni i ubedi da je sama kriva što je do krivičnog dela došlo. Nadamo se da će služba VDS info i podrška žrtvama doprineti smanjivanju takvog odnosa prema žrtvama i sekundarne viktimizacije uopšte, kao i ojačavanju ukupnog položaja žrtve krivičnog dela, posebno kada se nađe u ulozi svedoka pred sudom. Nadamo se dobroj saradnji sa policijom i drugim državnim organima, kao i daljoj uspešnoj saradnji sa drugim nevladinim organizacijama.“

Prof. dr Vesna Nikolić Ristanović

Javna promocija Službe VDS info i podrška žrtvama, 3. jul 2003. godine⁴

Imajući u vidu značaj službi za žrtve za njihov oporavak, ali i evropske i svetske trendove u zaštiti žrtava, Viktimološko društvo Srbije je 2003. godine

⁴ Javna promocija Službe VDS info i podrška žrtvama održana je juna 2003. godine u Skupštini grada Beograda. Na promociji su govorili tadašnja gradonačelnica grada Beograda Radmila Hrustanović, predsednica Vitkimološkog društva Srbije Vesna Nikolić-Ristanović, sudija Okružnog suda u Beogradu Snežana Savić, načelnik Uprave pogranične policije, za strance i upravne poslove SUP-a Beograd Petko Bošković i predstavnica Američke asocijacije pravnička-inicijative za centralnu jugositočnu Evropu Katie Zoglin. Više o tome u: VDS info i podrška žrtvama-Prpriema i početak rada (2003). Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 9-12.

osnovalo Službu VDS info i podrška žrtvama (Služba) kao posebnu organizaciju jedinicu, koja pruža podršku žrtvama kriminaliteta. Danas, dvadeset godina od osnivanja, Služba VDS info i podrška žrtvama je i dalje jedina služba opšteg tipa u Srbiji. Ideja o osnivanju službe za pomoć žrtvama kriminaliteta, kao sastavni deo širih zalaganja za zaštitu prava žrtava kriminaliteta, od samog početka predstavljala je deo vizije razvoja VDS (Nikolić-Ristanović i dr., 2003). Nastanak i razvoj Službe zapravo predstavlja logičan nastavak aktivnosti VDS u prvih nekoliko godina njegovog postojanja, koje su bile prevashodno usmerene u pravcu zalaganja za poboljšanje položaja žrtava na jednom opštijem planu (Nikolić-Ristanović i dr., 2003). Osnivanje Službe bilo je uslovljeno nizom okolnosti. Porast kriminaliteta tokom i nakon rata na prostoru bivše Jugoslavije imao je za posledicu visok nivo viktimizacije, visok stepen straha od kriminaliteta, osećanja nesigurnosti i nepoverenja prema policiji, na šta su ukazali i rezultati prve međunarodne ankete o viktimizaciji koja je 1996. godine sprovedena u Beogradu (Nikolić-Ristanović, 1999). Rezultati ovog istraživanja su, takođe, pokazali da je postojanje službi za pomoć žrtvama kriminaliteta neophodno, a njihov rad koristan, što su posebno istakle žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja (razbojništva, seksualnih delikata, telesnih povreda i slično) (Nikolić-Ristanović, 1999). Na potrebu osnivanja posebne službe za žrtve kriminaliteta ukazala je i većina predstavnika policije, pravosuđa, zdravstva, centara za socijalni rad i nevladinih organizacija sa kojima su, u okviru pripreme faze za osnivanje Službe, vođeni intervjui (Ćopić, Nikolić, 2004). Sve navedeno, kao i spontano obraćanje građana Viktimološkom društvu Srbije, tražeći različite informacije, raspitujući se o svojim pravima ili tražeći druge oblike podrške i pomoći, motivisalo je tim VDS da osmisli projekat pripreme i osnivanja službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta.

Rad na pripremi osnivanja Službe započeo je obukom koordinatorki Službe. Naime, četiri članice VDS (prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Sanja Ćopić, Jasmina Nikolić i dr Ivana Vidaković) prošle su sedmodnevni trening u Londonu u martu 2002. godine, koji je organizovala Nacionalna kancelarija službe za podršku žrtvama u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2017). Ovo je bila prilika da se članice VDS upoznaju sa modelom službe za pomoć žrtvama koji je razvijen u ovoj zemlji, a koji karakterišu: a) dobro razrađen sistem upućivanja žrtava, pre svega, od strane policije; b) pružanje žrtvama emocionalne podrške, praktičnih informacija i upućivanje na druge specijalizovane službe i c) postojanje široke mreže volontera koji čine

okosnicu ovih službi koje funkcionišu na nivou lokalne zajednice (Ćopić, Nikolić, 2004). Upravo je i rad Službe VDS info i podrška žrtvama kasnije zamišljen po ugledu na službu koja postoji u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj, a koja se inače smatra primerom najbolje prakse u Evropi. Osim toga, tokom 2001. i 2002. godine, članica VDS, prof. dr Sanja Milivojević, je kao stipendistkinja COL-PI-a nekoliko meseci radila u službi za pomoć žrtvama *Safe Horizon* u Njujorku. Nakon povratka u zemlju, organizovana je radionica na kojoj je razmenjeno iskustvo i preneto naučeno na još tri članice VDS (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2017). Takođe, u cilju upoznavanja različitih modela službi za pomoć žrtvama organizovani su brojni studijski boravci u inostranstvu za članice VDS.

Pripremna faza obuhvatala je i istraživanje postojećeg stanja u pogledu postojanja službi (institucija/organizacija) čije usluge mogu da budu od koristi žrtvama kriminaliteta, prikupljanje informacija relevantnih za žrtve i pravljenje baze podataka, objavljivanje rezultata istraživanja u naučnom časopisu *Temida*, štampanje i distribuciju informativnih brošura⁵, izradu web stranice, opremanje kancelarije i uspostavljanje saradnje sa državnim organima/institucijama i nevladinim organizacijama, kao i javnu promociju Službe (Ćopić, Nikolić, 2004; Nikolić-Ristanović i dr., 2003).⁶

Principi rada Službe VDS info i podrška žrtvama

Rad u Službi se odvija po evropskim i svetskim principima i standardima predviđenim međunarodnim dokumentima, uključujući posebno dokumenta Evropske podrške žrtvama⁷, čija je Služba VDS info i podrška žrtvama članica od 2004. godine. Osnovni principi rada Službe, koji su ujedno i principi rada svih organizacija ovog tipa okupljenih oko organizacije Evropska podrška žrtvama, su poverenje, poštovanje žrtve, njenih prava, potreba i osećanja, poverljivosti informacija dobijenih od žrtve i autonomije volje žrtve (Nikolić, Tripković, 2012). Ono što je važno istaći jeste i princip samostalnosti žrtve u donošenju konačnih odluka, odnosno u iznalažanju rešenja za problem zbog

⁵ Informativni materijali su dostupni na: <https://vds.rs/promotivni-materijal/>.

⁶ Detaljnije informacije o pripremljenoj fazi za osnivanje Službe mogu se naći u prvom godišnjaku Služba VDS info i podrška žrtvama – Priprema i početak rada (2003) Beograd: Viktimološko društvo Srbije.

⁷ Evropska podrška žrtvama (Victim Support Europe) je organizacija koja objedinjuje 74 službe za žrtve iz 35 država, prvenstveno u Evropi, kao i u SAD, Novom Zelandu, Bliskom istoku i Aziji, uključujući i službu Viktimološkog društva Srbije. Više o ovoj organizaciji videti na internet stranici: www.victim-support.eu.

kojeg se žrtva obratila Službi VDS info i podrška žrtvama, a koji je u osnovi rada Službe (Čopić, Nikolić, 2004). To znači da su osobe angažovane u Službi tu da saslušaju žrtvu, da je razumeju, da joj ukažu na neke mogućnosti u rešavanju problema, daju neophodne informacije, upute na odgovarajuće službe, institucije i/ili organizacije, ali ne i da nude gotova rešenja. Stoga se rad Službe upravo zasniva na osnažujućem i podržavajućem odnosu prema žrtvama, koji je značajan kako za njihov oporavak, ali i za aktiviranje u traženju rešenja za problem sa kojim se suočavaju (Čopić, Nikolić, 2004). O tome koliko je za žrtve važno da budu osnažene i motivisane kako bi mogle samostalno da donose odluke i nastave sa normalnim životnim tokovima, najbolje ilustruju sledeći primeri povratnih informacija koje su žrtve upućivale Službi:

„Hvala Vam što ste sve vreme bili uz mene, što ste mi davali smernice i hrabрили me da nastavim dalje. Vaše reči su me motivisale da ne odustanem i da nađem rešenje za moju situaciju.“

„Zahvaljujući razgovorima sa Vama povratila sam kontrolu nad svojim životom. Uz Vašu podršku, shvatila sam da posedujem snagu za donošenje bitnih životnih odluka.“

Ciljna grupa Službe VDS info i podrška žrtvama

Iako veliki broj organizacija pruža pomoć i podršku žrtvama raznih oblika kriminaliteta, Služba VDS info i podrška žrtvama je služba čiju ciljnu grupu čine žrtve svih oblika kriminaliteta, nezavisno od bilo kog ličnog svojstva (nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, rase, veroispovesti, invaliditeta, političkog opredeljenja, jezika i slično) ili oblika povređivanja. Ovo čini specifičnost Službe, zbog čega ona i predstavlja opštu službu za žrtve, nasuprot specijalizovanim službama koje pružaju pomoć pojedinim kategorijama žrtava (žene, osobe sa invaliditetom, deca i drugo) ili žrtvama pojedinačnih krivičnih dela i drugih vidova kršenja ljudskih prava (nasilje u porodici, trgovina ljudima, nasilje na radnom mestu) (Nikolić, Tripković, 2012). Tako, ciljnu grupu Službe VDS info i podrška žrtvama čine žrtve svih oblika kriminaliteta – žene, muškarci i deca starija od 14 godina. Služba je prevashodno namenjena osobama starijim od 14 godina, dok se pomoć deci ispod 14 godina pruža posredstvom njihovih roditelja i uključuje podizanje svesti roditelja o detetu kao žrtvi uopšte, a posebno o njihovim specifičnim reakcijama i procesu

oporavka (Ćopić, 2007). Ciljnu grupu Službe čine i žrtve kojima su potrebni pomoć i podrška u ostvarivanju prava na sudu (bilo da se pojavljuju kao svedoci ili u nekoj drugoj ulozi), zlostavljane žene koje se nalaze u zatvoru jer su ubile svoje nasilnike, bivši i sadašnji zatvorenici vezano za njihova prava i viktimizaciju koju mogu da dožive u zatvoru.

Različita povređujuća ponašanja utiču i ostavljaju brojne posledice, kako kod onih koji su im neposredno izloženi, tako i na život članova njihovih porodica, pa i članova šire zajednice, odnosno na posredne žrtve. Viktimizacija jednog člana porodice stvara teret za sve ostale članove i menja uobičajeni porodični i socijalni život (Vincent, 2009). S tim u vezi, pomoć i podrška u okviru Službe pruža se kako direktnim žrtvama, tako i članovima njihovih porodica i drugim licima posredno povređenim kriminalnim ponašanjem, takozvanim posrednim, odnosno indirektnim žrtvama (Ćopić, 2007). Takođe, posredne žrtve su vrlo često važni činioци u životu neposrednih žrtava i vrlo su važne kao socijalna podrška neposrednim žrtvama. Posredne, odnosno indirektnе žrtve kriminaliteta prepoznaje i Direktiva o pravima žrtava, kao i Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji. Žrtve su prema Direktivi o pravima žrtava i članovi porodice lica čija je smrt posledica izvršenog krivičnog dela i koja su, usled smrti tog lica, pretrpela štetu (Nikolić-Ristanović, 2019). Najčešća vrsta pomoći i podrške koja se u okviru Službe pruža posrednim žrtvama jeste davanje informacija o tome kome mogu prijaviti krivično delo, na koji način da razgovaraju sa osobom koja je doživela neko povređujuće ponašanje, kako da je dodatno ne povrede, na koji način da zaštite sebe i slično, jer upravo jedan od načina osnaživanja žrtava jeste jačanje njene socijalne podrške.

Usluge koje se pružaju žrtvama u okviru Službe VDS info i podrška žrtvama

U okviru Službe VDS info i podrška žrtvama, žrtvama se pružaju različiti oblici pomoći i podrške. U najvećem broju slučajeva žrtvama se pruža emotivna podrška koja se odnosi na ohrabrivanje i osnaživanje žrtve i pružanje konteksta u kome žrtva može da sagleda problem iz različitih uglova. Na ovaj način se omogućava da žrtva povratu izgubljeno samopoštovanje i podstakne se da bude aktivna u iznalaženju rešenja za situaciju sa kojom se suočila i zbog koje se obratila Službi (Šaćiri, Nikolić, 2017). Pored pružanja emotivne podrške, osobama koje se obrate Službi, pružaju se informacije o psihološkim

reakcijama i dinamici oporavka, praktične informacije važne za ponovno uspostavljanje životnih tokova posle traumatičnog događaja, zatim informacije o pravima žrtava i načinima na koje mogu da ih ostvare, informacije o prijavljivanju krivičnog dela, toku krivičnog postupka i slično (Ćopić, 2007).

U slučaju da se prepozna potreba za oblicima podrške koje se ne pružaju u okviru Službe, žrtve se upućuju na druge specijalizovane (državne i nevladine) službe i organizacije ili pojedince u Beogradu i Srbiji u zavisnosti od konkretnih potreba svake žrtve (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2017). Žrtve se najčešće upućuju policiji, centrima za socijalni rad, inspekciji rada, tužilaštvima, sigurnim kućama za žrtve nasilja u porodici, službama besplatne pravne pomoći, zdravstvenim ustanovama, nevladinim organizacijama, nadležnim ministarstvima i slično. Svi vidovi pomoći i podrške koji se nude u okviru Službe VDS info i podrška žrtvama su besplatni.

Tokom svih ovih godina, analizirajući rad Službe VDS info i podrška žrtvama i osluškujući potrebe osoba koje su se obraćale za pomoć, proširivane su i same usluge. Tako se došlo do zaključka da mnoge žrtve mogu da ostvare svoja prava i razreše svoje probleme (sukobe, sporove) van pravosudnog sistema, koristeći principe restorativne pravde (Ćopić, 2015). S tim u vezi, VDS je razvilo program za žrtve⁸, koji ima za cilj podizanje svesti potencijalnih i aktuelnih žrtava o mogućnostima šireg korišćenja restorativnih pristupa, posebno medijacije, jačanje sopstvenih potencijala i orijentaciju na rešavanje problema. Tom prilikom proširene su usluge koje se nude u okviru Službe, a koje obuhvataju: a) informacije vezane za mogućnosti upotrebe restorativnog dijaloga u cilju rešavanja konflikata; b) informacije vezane za važnost koncentrisanja na sadašnji trenutak i rešavanje problema; c) informacije vezane za korišćenje sopstvenih potencijala; d) detaljne informacije o procesu medijacije, posebno o tome kako se dolazi do sporazuma, o prednostima medijacije za žrtve koja uključuje povratak samostalnosti i dostojanstva, zatim informacije o potencijalnim rizicima i mogućnostima sekundarne viktimizacije u toku postupka medijacije, informacije vezane za izbor medijatora. Usluge Službe obuhvataju i pripremu za ulazak u proces medijacije, podršku u toku i posle procesa medijacije.

Od 2022. godine u okviru Službe započeta je implementacija programa *Od žrtve do pobednice: Korišćenje sopstvenih kapaciteta za izlazak iz nasilja*, koji ima za cilj pružanje individualizovane kontinuirane psihosocijalne podrške

⁸ Program je razvijen u okviru partnerskog projekta *Promocija alternativnih sankcija i mera restorativne pravde*, u saradnji sa Fondacijom „Centar za demokratiju“.

ženama žrtvama svih oblika partnerskog nasilja. Program ima za cilj uspešno premošćavanje posledica viktimizacije i izlaska iz nasilja uz istovremeno postizanje ličnog razvoja i rasta kroz dve komponente. Sa korisnicama se radi na jačanju njihovih sopstvenih kompetencija za izlazak iz nasilja u smislu prepoznavanja nasilja, jačanja samopouzdanja, rada na osveščivanju patrijarhalnih obrazaca, brige o sebi, razvijanja sposobnosti za mirno rešavanje konflikata, postavljanja granica u odnosima sa članovima porodice, prepoznavanja emocija, savladavanja tehnika za oslobađanje od anksioznosti, frustracije i besa, razvijanja sposobnosti za mirno rešavanje konflikata i slično. Drugu komponentu programa čini informisanje korisnica o krivičnopravnoj proceduri i načinima ostvarivanja prava na sudu i drugim organizacijama i institucijama na lokalnom nivou.

Ko je pružao podršku žrtvama u okviru Službe VDS info i podrška žrtvama u prethodnim godinama?

Na samom početku rada, pomoć i podršku osobama koje su kontaktirale Službu VDS info i podrška žrtvama pružale su tri koordinatorke Službe (Ćopić, Nikolić, 2004). Ovo je u velikoj meri doprinelo da se sagledaju problemi i nedostaci u radu i da se razvije način i model rada Službe koji bi bio najadekvatniji i koji bi odgovorio na potrebe žrtava. U prethodnih dvadeset godina rada, pored koordinatorke, podršku žrtvama su pružali i volonteri i volonterke, kao i stručnjaci, saradnici VDS vezano za pružanje specijalizovanih oblika pomoći (pravne, psihološke i slično) (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2017).

Važan resurs Službe tokom prethodnih godina rada bili su upravo volonteri i volonterke koji su prošli obuku za rad sa žrtvama kriminaliteta i koji su nakon toga aktivno uključivani u rad Službe. Kako bi što bolje obučili volontere/ke za rad u Službi, najpre je u decembru 2003. godine organizovan trening za trenere volontera službi za žrtve, a 2006. godine i trening za rad sa decom žrtvama kriminaliteta. Treninge su održale koordinatorke belgijske i holandske službe za pomoć žrtvama koje imaju višegodišnje iskustvo u radu sa žrtvama kriminaliteta (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2017). Tokom januara i februara 2004. godine organizovana je selekcija i petodnevni trening za volontere, nakon čega je prvih osam volontera i volonterki uključeno u rad Službe (Ćopić, Nikolić, 2004). Sa izuzetkom perioda pandemije COVID-19 i trajanja vanrednog stanja koje je uslovalo promenu režima, načina rada i funkcionisanja Službe i kada je bio

onemogućen prijem novih volontera/ki, svake godine, nova grupa volontera je prolazila obuku za rad sa žrtvama kriminaliteta i bila uključivana u rad Službe. Tokom volontiranja volonteri dobijaju i program daljeg usavršavanja i učenja. Rad volontera organizovan je po principu dežurstava određenim danima (minimum četiri sata nedeljno) kada odgovaraju na telefonske pozive žrtava. Od 2004. godine u rad Službe bilo je uključeno 116 volontera/ki. Gledano prema polu, podršku u okviru Službe, pružalo je 114 volonterki i 4 volontera. Volonteri/ke su uglavnom imali između 20 i 30 godina, mada su u rad Službe bili uključeni i volonteri koji su bili stariji od 30 godina. Kada je reč o profesiji, odnosno zanimanjima volontera/ki koji su bili uključeni u rad Službe u prethodnim godinama, u najvećem broju su to bili psiholozi, specijalni pedagozi i pravnici. Pored toga, volontere/ke Službe, činili su i socijalni radnici, sociolozi, logopedi, pedagozi, filozofi, antropolozi, kriminalisti (Nikolić-Ristanović, Čopić, 2017). U cilju permanentnog unapređenja kvaliteta rada i poštovanja standarda u postupanju sa žrtvama koji su postavljeni na nivou Evropske podrške žrtvama, u Službi VDS info i podrška žrtvama organizuju se redovne interne supervizije. Proces praćenja volontera tokom rada odvija se kroz podršku i superviziju. Kroz individualne ili grupne susrete sa koordinatorom/kom i drugim volonterima/kama obezbeđuje se podrška volonteru/ki da govori o iskustvima, problemima sa kojima se suočava u radu, svojim emocijama, da dobije emocionalnu i stručnu podršku, debriefing ili pomoć za konkretni slučaj na kome je angažovan/a. Supervizija se organizuje da bi se osigurao kvalitet pružene usluge i zaštitili interesi kako osoba koje nam se obraćaju, tako i volontera. Kroz superviziju ostvaruju se funkcije monitoringa rada volontera, njegovo praćenje i usmeravanje, podržavanje i jačanje, što sve skupa doprinosi unapređenju rada kako svakog pojedinog člana i Službe u celini.

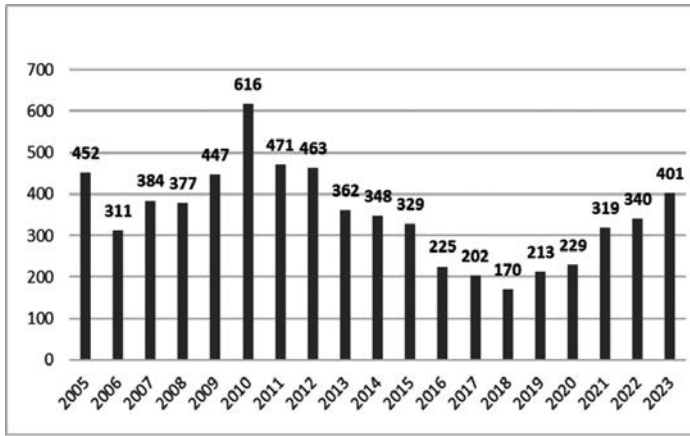
20 godina rada Službe VDS info i podrška žrtvama

Podaci o osobama koje su se obraćale Službi VDS info i podrška žrtvama u periodu 2003-2023. godine

U periodu od 2003. do 2023. godine u okviru Službe VDS info i podrška žrtvama ostvareno je ukupno 6425 kontakata. Posmatrano prema godinama, najveći broj obraćanja zabeležen je 2010. godine, kada je u okviru Službe

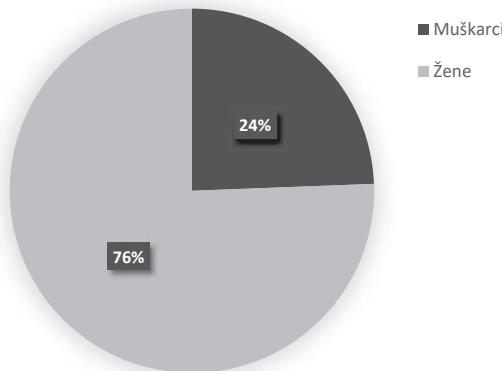
ostvareno ukupno 616 obraćanja, što je značajan porast u odnosu na prethodne godine (Grafikon 1)

Grafikon 1. Ukupan broj ostvarenih kontakata sa osobama koje su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama u periodu od 2003. do 2023. godine

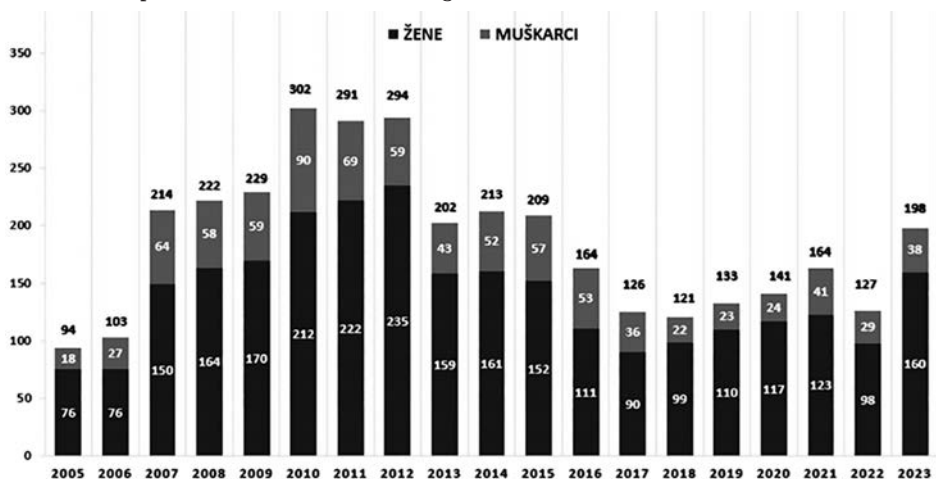
Zbog različitih vidova viktimizacije kojima su bile izložene, Službi VDS info i podrška žrtvama su se tokom prethodne dve decenije obratile ukupno 3652 osobe. Od tog broja osoba, 75,6% (2761) su bile žene, dok je pomoć i podršku zatražilo 24,4% (891) muškaraca (Grafikon 2). Tri puta veći broj žena koje su se obratile Službi u odnosu na broj muškaraca, može da sugerise na još uvek nedovoljnu spremnost osoba muškog pola da govore o sopstvenoj viktimizaciji.

Grafikon 2. Polna struktura osoba koje su se obratile Službi u periodu od 2003. do 2023. godine

Posmatrano prema godinama, Službi se najviše osoba obratilo u 2010. godini, 302 osobe, što je tri puta više u odnosu na 2005. godinu, od kada se redovno vrši analiza rada Službe na godišnjem nivou, a za 32% više u odnosu na 2009. godinu kada se zbog različitih oblika viktimizacije obratilo 229 osoba (Grafikon 3). U periodu od 2011. do 2015. godine Viktimološko društvo Srbije je otpočelo projekte pod nazivom *Ljudska prava žena u zatvoru – Zalaganje za žene žrtve nasilja koje se nalaze u zatvoru* i *Promocija alternativnih sankcija i mera restorativne pravde*, u okviru kojih je naredne četiri godine intenzivirana pomoć i podrška ženama tokom izdržavanja kazne zatvora i nakon izlaska na slobodu. Tako se u 2011. godini Službi obratila 291 osoba, od kojih se u 52 slučaja radilo o osuđenicama⁹ (Nikolić, Tripković, 2012). Isti trend nastavljen je i tokom perioda 2012-2015. godine, kada se Službi obraćao skoro podjednak broj osoba, od kojih su mnoge bile žene koje su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora ili su izdržale kaznu zatvora. U okviru projekta realizovano je više aktivnosti u Kazneno-popravnom zavodu (KPZ) za žene u Požarevcu, između ostalog, sa osuđenicama su dva puta mesečno obavljani razgovori u prostorijama zatvora u cilju pružanja psihosocijalne podrške. Razgovori sa osuđenicama i pružanje podrške činili su deo rada službe za tretman u okviru KPZ za žene, čime je VDS postalo prva organizacija koja je svoje aktivnosti realizovala na ovaj način.

Grafikon 3. Ukupan broj osoba koje su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama u periodu od 2003. do 2023. godine

⁹ Viktimološko društvo Srbije se od svog osnivanja zalaže za poboljšanje položaja višestruko marginalizovanih žena koje se nalaze u zatvoru i to je jedan od razloga zašto ta kategorija čini značajnu ciljnu grupu rada Službe VDS info i podrška žrtvama.

Poređenje podataka o broju ostvarenih kontakata (6425) i broju osoba koje su se obratile za pomoć i podršku (3615) tokom prethodnih 20 godina ukazuje da je sa pojedinim osobama kontakt ostvaren i po nekoliko puta. Pored slučajeva jednokratne podrške i pomoći, u značajnom broju slučajeva pružala se i kontinuirana podrška, koja je nekad trajala i više godina i bila vezana za različite oblike viktimizacije. Ovakva podrška uključivala je i praćenje slučajeva u dužem periodu, obraćanje institucijama i organizacijama, kao i dugoročnu emotivnu podršku, koja je žrtvama bila značajna za prevazilaženje posledica viktimizacije. Ovaj podatak, takođe, ukazuje na potrebu pružanja kontinuirane pomoći i podrške osobama koje se obraćaju Službi VDS info i podrška žrtvama zbog različitih vidova viktimizacije kojima su izložene.

Budući da se rad Službe zasniva na principu anonimnosti¹⁰, nisu u potpunosti dostupni podaci vezano za to koje starosne dobi su osobe, koji stepen stručne spreme poseduju, kao i podaci o mestu prebivališta osoba koje su se obraćale za pomoć. Na osnovu raspoloživih podataka, posmatrano prema godinama starosti, najbrojniju grupu osoba koje su se obraćale Službi činile su osobe starosti između 35 i 50 godina, zatim osobe između 51 i 70 godina starosti. U najmanjem broju slučajeva, Službu su kontaktirale osobe starije životne dobi (preko 70 godina starosti), kao i maloletne osobe (osobe ispod 18 godina). Kada je u pitanju prebivalište osoba koje su se obraćale Službi, u više od polovine slučajeva je kao mesto stanovanja naveden Beograd, dok su se ostale osobe javljale iz drugih mesta širom Srbije.¹¹ Uz to, Službi su se u analiziranom periodu obraćali i srpski državljani iz Austrije, Australije, Bosne

¹⁰ Osobe koje se obraćaju Službi VDS info i podrška žrtvama ne moraju da iznose bilo kakve lične podatke koji nisu od značaja za pružanje adekvatne pomoći i podrške (podaci poput zanimanja, stručne spreme, uzrasta, mesta iz koga zovu i slično). U skladu sa osnovnim principima rada Službe VDS info i podrška žrtvama, osobama koje se obrate uvek se ostavlja mogućnost da ostanu anonimne. Politika Službe VDS info i podrška žrtvama je da se koordinatorka/volonterka službe uvek predstavi žrtvi, sasluša je i u skladu sa potrebama osobe, pruži pomoć i podršku, bez obzira na to da li osoba želi da se predstavi ili da li da lične podatke.

¹¹ Aleksandrovac, Aleksinac, Arandelovac, Apatin, Bajina Bašta, Banatsko Novo Selo, Bečej, Blace, Bogatić, Bosilegrad, Bor, Brus, Bujanovac, Čačak, Čuprija, Dimitrovgrad, Futog, Grocka, Indija, Jagodina, Knjaževac, Kragujevac, Kraljevo, Kruševac, Kučevo, Lajkovac, Lazarevac, Leskovac, Loznica, Lukovska Banja, Majdanpek, Medveđa, Mionica, Mladenovac, Niš, Novi Kneževac, Novi Kozarci, Novi Pazar, Nova Pazova, Novi Sad, Obrenovac, Opovo, Orašac, Pančevo, Paraćin, Petrovac na Mlavi, Požarevac, Požega, Putinci, Ruma, Ruski Krstur, Smederevo, Smederevska Palanka, Sombor, Srpska Crnja, Smederevska Palanka, Sombor, Soko Banja, Stara Pazova, Sremska Mitrovica, Subotica, Surdulica, Svilajnac, Šabac, Šid, Temerin, Trstenik, Valjevo, Velika Plana, Veliko Gradište, Vlasotince, Vranje, Vršac, Zemun, Zrenjanin, Zvečan, Žabare, Žitorađa i druga mesta.

i Hercegovine, Crne Gore, Francuske, Švajcarske, Nemačke i Engleske. Ovi podaci pokazuju da se stalno proširuje spisak gradova i mesta iz kojih se građani javljaju zbog različitih oblika viktimizacije kojoj su izloženi, što govori u prilog potrebe za postojanjem opštih službi za žrtve i u drugim delovima Srbije, kao i o potrebi da se pitanje podrške žrtvama rešava sistemski.

Od ukupnog broja osoba za koje je dobijen podatak o stručnoj spremi, najviše ih je bilo sa završenim fakultetom, zatim osobe koje su završile srednju četvorogodišnju školu i višu/visoku školu. Među osobama koje su se obraćale Službi najmanje je bilo onih koje imaju magisterijum ili doktorat, kao i osoba koje su završile trogodišnju srednju školu, samo osnovnu ili onih osoba koje nemaju osnovnoškolsko obrazovanje (Šaćiri, Nikolić, 2017). Ovi podaci se mogu tumačiti dvojako, ili da su visoko obrazovanim osobama dostupnije informacije o službama za žrtve ili da su oni spremniji da se takvim službama i obrate.

Povodi za obraćanje Službi VDS info i podrška žrtvama

Potreba za javljanjem Službi VDS info i podrška žrtvama proizilazi iz različitih oblika viktimizacije kojoj su osobe koje su kontaktirale službu bile izložene. Kada se posmatraju oblici viktimizacije, odnosno povodi za obraćanje Službi VDS info i podrška žrtvama u prethodnih 20 godina, primećuje se da u najvećem broju slučajeva povod predstavlja nasilje kome su osobe koje su se obratile za pomoć i podršku bile izložene, i to nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici.

Podaci Službe VDS info i podrška žrtvama pokazuju da su žrtve nasilja na radnom mestu počele češće da se obraćaju službi počev od 2007. godine. Pre toga, svega nekoliko njih se obratilo tražeći pomoć. U 2008. godini zabeležen je manji pad u odnosu na 2007. godinu, a od onda se beleži konstantan rast broja onih koji se zbog ovog vida viktimizacije javljaju Službi VDS info i podrška žrtvama (Grafikon 4). Pomoć i podrška osobama se pružala u okviru službe, iako nije postojala zakonska regulativa vezana za sprečavanje zlostavljanja na radnom mestu. Naime, tek 2010. godine usvojen je Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radnom mestu, što je sve skupa sigurno uticalo i na veću spremnost građana i građanki da se obraćaju za pomoć zbog ovog problema. Te godine je zabeležen i najveći broj obraćanja vezano upravo za nasilje na radnom mestu. Uz to, činjenica da, za razliku od specijalizovanih službi za

žrtve nasilja (posebno nasilja u porodici), u Srbiji postoji tek par organizacija koje pružaju podršku žrtvama nasilja na radnom mestu (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2011), uključujući službu za žrtve Viktimološkog društva Srbije, sigurno objašnjava i povećanje udela ove kategorije žrtava u ukupnoj strukturi onih koji su se javili službi prethodnih godina.

Pored nasilja na radnom mestu, nasilje u porodici bilo je, takođe, jedan od povoda za obraćanje. Broj žrtava nasilja u porodici koje zatraže pomoć u Službi tokom svih godina rada bio je na sličnom nivou. Ovim povodom najviše se osoba obratilo tokom 2006. godine, kada se javilo 61% (63 osobe) od ukupnog broja osoba koje su se obratile, pri čemu se nasilje u porodici nad odraslima beleži u 92,1% (58), dok je nasilje nad decom u porodici kao povod prisutno u 5 slučajeva (Kovačević-Lepojević, 2007). Može se primetiti da se od početka primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici (u daljem tekstu ZSNP)¹², tačnije od juna 2017. godine, beleži porast broja osoba koje se obraćaju ovim povodom (Grafikon 4). S tim u vezi, osobe su najčešće kontaktirale Službu kako bi dobile informacije o merama koje ZSNP predviđa, na koji način on štiti žrtve, šta znači kršenje mera zabrane i slično.

Kao što je ranije navedeno, od 2022. godine u okviru rada Službe primenjuje se program *Od žrtve do pobednice: Korišćenje sopstvenih kapaciteta za izlazak iz nasilja*, u cilju pružanja individualizovane psihosocijalne podrške ženama žrtvama svih oblika partnerskog nasilja. Do sada je kroz ovaj program prošlo ukupno 12 žena. Podrška je pružana kroz individualne razgovore u kancelariji VDS (ukupno 28), kao i putem telefonskih konsultacija (ukupno 36). U zavisnosti od procene, sa žrtvom se zakazivao ponovni susret, pravio se plan i davale su se smernice o kojima žrtve treba da razmisle i koje treba da primenjuju, a o kojima se razgovaralo tokom sledećih susreta. Nakon završenog programa žene su isticale sledeće:

„Nisam verovala da mogu nakon svega da nastavim dalje. Mislila sam da nemam snage, ni kapaciteta. Uništio mi je samopouzdanje. Sada vidim da ja to mogu, postala sam svesna svojih mogućnosti, i dalje vredim i imam razloga da budem ponosna na sebe.“

„Nakon dolazaka kod vas počela sam na neke stvari potpuno drugačije da gledam i da ih razumem. Shvatila sam da me zatvaranje u sebe nigde neće odvesti, da treba da negujem sebe i da imam prava da živim jednim normal-

¹² Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 94/2016 i 10/2023 - dr. zakon, stupio je na snagu 2.12.2016. godine, a primenjuje se od 1.6.2017. godine.

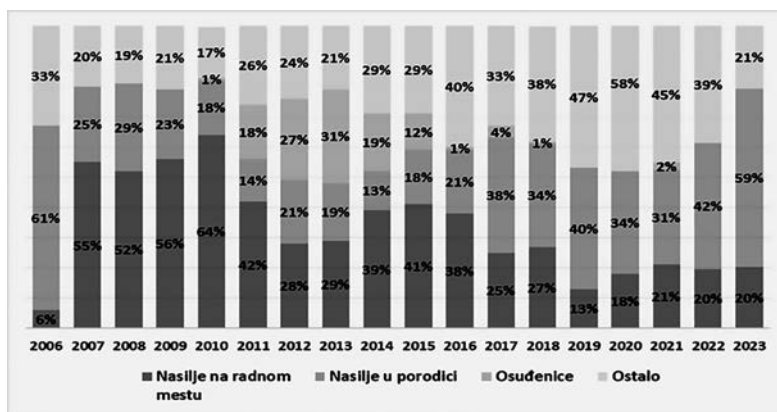
nim životom. Ljutnja i bes koju sam osećala prema sebi su nestali. Shvatila sam da nisam kriva, ni odgovorna za ponašanje drugih."

„Pomogli ste mi da shvatim ko sam, koliko vredim i koliko mogu“.

Ukoliko se pogledaju dosadašnje analize rada Službe, može se uočiti da su osuđenice jedna od kategorija korisnica koja se redovno obraćala službi od njenog osnivanja (Nikolić-Ristanović i dr., 2006; Kovačević-Lepojević, 2007; Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008; Tripković, 2009; Radaković, 2010; Ćopić i dr., 2011). Među osuđenicama bile su i žene koje su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora jer su ubile svoje nasilnike. Njima je, takođe, pružana pomoć i podrška tokom i nakon boravka u KPZ za žene. Naime, na inicijativu prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović, Viktimološko društvo Srbije je 2002. godine pokrenulo kampanju *Amnestija za žrtve – dokle robijom na robiju?* Cilj ove kampanje bio je da se ispravi nepravda koja je učinjena ženama koje su zbog izostanka pravovremene društvene reakcije i adekvatne zaštite, izvršile krivično delo braneći se od nasilja i tako od žrtve postale izvršiteljke krivičnog dela (Nikolić, Tripković, 2012). Kao što je i napred navedeno, pomoć i podrška osuđenicama posebno je intenzivirana u periodu od 2011. do 2015. godine u okviru projekata koje je sprovodilo Viktimološko društvo Srbije. Od osnivanja, pomoć i podrška pruženi su za ukupno 298 žena tokom njihovog boravka u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, kao i nakon njihovog izlaska na slobodu. Pomoć i podrška osuđenicama, pružana je kako telefonskim putem, putem pisama, a isto tako i u prostorijama KPZ za žene u Požarevcu.

Međutim, ne sme se zanemariti broj onih koji su se javljali Službi zbog drugih vidova viktimizacije kojoj su bili izloženi, a koji ili ne mogu da dobiju uopšte ili mogu da dobiju ograničenu pomoć u drugim specijalizovanim službama. Najveći broj ostalih povoda za obraćanje službi čine oni koji se odnose na kršenje ili nemogućnost ostvarivanja prava, posebno u domenu rada i zapošljavanja, porodičnopravne zaštite i imovinskih odnosa, ostvarivanje prava na alimentaciju i problemi oko neplaćanja alimentacije, ostvarivanje prava starateljstva nad decom, nemogućnost ostvarivanja materijalnog prava, nerešeni imovinski odnosi, ugrožavanje imovine i slično. Takođe, povod za obraćanje Službi bile su i pritužbe na rad državnih organa i to policije, centra za socijalni rad i suda, zatim proganjanje, klevete i slično.

Grafikon 4. Povodi za obraćanje Službi VDS info i podrška žrtvama

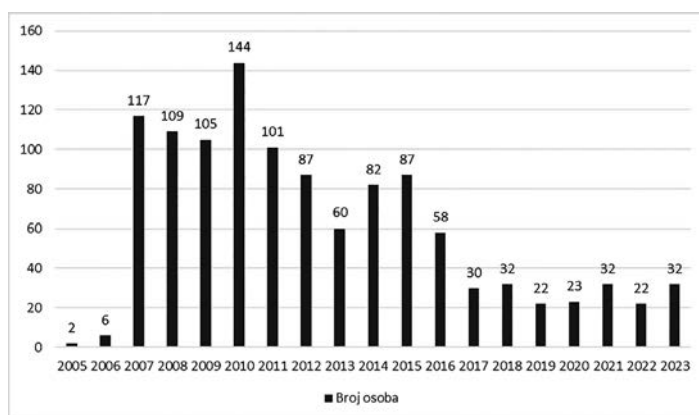

Budući da su se od osnivanja Službe VDS info i podrška žrtvama, osobe najviše obraćale zbog nasilja na radnom mestu i nasilja u porodici, posebna pažnja u nastavku je posvećena analizi ova dva povoda za obraćanje.

a) Nasilje na radnom mestu

Od osnivanja Službe VDS info i podrška žrtvama, nasilje na radnom mestu je bilo jedan od glavnih povoda za obraćanje. U analiziranom periodu (od 2005. do 2023. godine) zbog nasilja na radnom mestu Službi VDS info i podrška žrtvama obratile su se ukupno 1143 osobe.

Grafikon 5. Broj osoba koje su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama zbog nasilja na radnom mestu

Kao što se iz podataka može videti, broj osoba koje su se obratile zbog nasilja na radnom mestu u 2007. godini višestruko je uvećan u odnosu na prethodne godine kada se svega nekoliko osoba javilo ovim povodom. Od 2007. do 2010. godine beleži se konstantan broj osoba koje su se obraćale Službi VDS info zbog nasilja koje su doživljavali na poslu. Najviše obraćanja zabeleženo je 2010. godine, što i ne čudi s obzirom da je te godine usvojen Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu i da je problem nasilja na radnom mestu počeo da izaziva sve veću medijsku pažnju, što je uticalo i na veću spremnost građana da se obraćaju za pomoć zbog ovog problema (Ćopić i dr., 2011). U poslednjih sedam godina beleži se pad u broju osoba koje su se obraćale Službi ovim povodom u odnosu na prethodne godine.

Najvećim delom, osobe su se javljale žaleći se na psihičko nasilje na radnom mestu, zatim na fizičko nasilje kojem su bile izložene, kao i na seksualno uznemiravanje. Neretko, osobe koje su se obratile Službi suočavale su se sa sva tri oblika nasilja na radnom mestu – psihičkim, fizičkim i seksualnim. Pored nasilja koje su doživljavale na poslu, u analiziranom periodu, Službi su se obraćale i osobe zbog nemogućnosti ostvarivanja prava na radnom mestu. Posmatrano prema polu, osobe ženskog pola su bile te koje su se češće obraćale za pomoć i podršku. Ovi podaci su u skladu sa nalazima ranijih istraživanja, prema kojima su žene češće, u 77% slučajeva žrtve psihičkog zlostavljanja na radnom mestu i prema kojima se primenjuju postupci zlostavljanja koji su zasnovani na rodnim razlikama: njihovi doprinosi na sastancima se ne uzimaju u obzir; maltretiraju ih kada su psihički ili zdravstveno ranjive; ne omogućavaju im se treninzi ili vreme za postizanje uspeha na poslu; proverava se njihov rad i elektronska pošta (Santana, Fisher prema Radaković, 2010). Sa druge strane, muškarci su više izloženi zlostavljanju zbog nesposobnosti i pre će biti fizički maltretirani nego žene (Tripković, 2009). Posmatrano prema polu učinioca u slučajevima nasilja na radnom mestu, u najvećem broju slučajeva u pitanju je bila muška osoba. Kada se posmatra odnos žrtve i zlostavljača može se zaključiti da je vertikalni mobing¹³ (mobing od strane nadređene osobe) prisutniji u slučajevima osoba koje su se obratile Službi za pomoć. Najviše osoba koje su zvale i dale podatke o uzrastu nalazi se u rasponu između 35

¹³ Mobing se deli na vertikalni i horizontalni zavisno od smera mobizirajućih aktivnosti između žrtve i zlostavljača. Vertikalni mobing je situacija gde pretpostavljeni/a mobizira jednog ili grupu podređenih radnika ili, obrnuto, jedan ili grupa radnika mobizira nadređenog/u. O horizontalnom mobingu se govori kada se mobizirajuće aktivnosti događaju između zaposlenih koji su na jednakom položaju u hijerarhijskoj organizaciji (Kostelić-Martić, 2005).

i 60 godina starosti. Sa problemima na radnom mestu, Službi su se javljale osobe različitih obrazovnih profila i profesija, među kojima su: radnici, menadžeri, medicinsko osoblje, nastavno i nenastavno osoblje u školama, profesori na fakultetima, zaposleni u policiji/vojsci i drugim državnim institucijama, zaposleni u privatnim firmama, nevladinim organizacijama i slično.

Osobe koje su se obraćale Službi trpele su razne vrste mobizirajućih aktivnosti: obraćanje uz viku, pretnju i vređanje, ponižavanje pogrdnim i degradirajućim rečima, prekidanje u govoru, nedozvoljavanje iznošenja mišljenja, uskraćivanje kontakta i komunikacije sa kolegama, izolaciju od drugih zaposlenih, nepozivanje na zajedničke sastanke, davanje nepotpunih uputstava za izvršavanje radnih zadataka, davanje zadataka koji nisu u skladu sa znanjem i/ili kvalifikacijom zaposlene/og, zatrpavanje besmislenim zadacima („sindrom punog stola”) ili nedavanje zadataka („sindrom praznog stola”), uskraćivanje mogućnosti daljeg usavršavanja, pretnje raskidom ugovora, davanjem otkaza ili primenom fizičke sile, seksualno ucenjivanje i seksualne ponude u cilju napredovanja i drugo. Kako bi se bolje razumeli navedeni postupci mobinga, na osnovu podataka Službe, izdvajamo sledeće primere viktimizacije na radnom mestu:

„Direktor mi svakodnevno preti otkazom jer kaže da ništa ne radim, a kada kažem da već tri meseca ne dobijam radne zadatke, on kaže – snadi se sama, nađi nešto da radiš.”

„Ne pozivaju me na sastanke, druženja, proslave firme...kolege me ignorišu, začute kada uđem u prostoriju...”

„Šefica je koristila sve moguće načine da me kod pretpostavljenih diskredituje i neosnovano daje loše ocene o mom radu, iako sam jedina koja je ostajala da radi prekovremeno.”

„Šef me je pozvao u svoju kancelariju. Rekao je da se upraznilo jedno radno mesto na boljoj poziciji od moje trenutne i da razmišlja da mene postavi tu. Obradovala sam se, sve dok nije rekao da će mi detaljnije sve reći na večeri kod njega u stanu. Osećala sam se grozno.”

Nasilje na radnom mestu ostavljalo je brojne negativne posledice po žrtve. Podaci ukazuju na to da su osobe koje su se obraćale usled nasilja koje su doživljavale na radnom mestu neretko bile suočavane sa različitim

zdravstvenim problemima, poput lupanja srca, povišenog krvnog pritiska, nesаницe, poremećaja ishrane, pada imuniteta, glavobolje, depresije, gubitka samopouzdanja i slično. Vrlo često, osobe su navodile da su se problemi na poslu odražavali i na odnose u porodici, da su izgubili zainteresovanost kako za sebe, tako i za porodicu i prijatelje. Dešavalo se da usled psihičkih problema žrtve spominju i suicid.

„Prilikom dolaska na radno mesto osećam duboku uznemirenost, znojenje u rukama, kao i duboku bol...”

„Nemam volju da idem na posao, znam da će me vređati i ponižavati, ne mogu to više da podnesem, ne vidim rešenje.”

„Sve što mi se dešava na poslu, prenosi se i kod kuće. Ne mogu da spavam, stalno sam nervozna, svađam se sa ukućanima kao da su mi oni krivi. Više ni oni nemaju strpljenja za mene.”

„Niko mi ne veruje da se šefica ponaša na jedan način iza zatvorenih vrata, a na drugi pred ostalim radnicima.”

„Šefica me je toliko vređala u kancelariji, da sam počela da se gušim, osećala sam nelagodu u grudima...došla je Hitna pomoć i odvezli su me u bolnicu, gde su lekari konstatovali da je to sve posledica pretrpljenog stresa”

„Povremeno osećam da mi srce ubrzano lupa i steže me u grlu. Ne mogu da spavam, jedem, smršao sam, ne mogu da zaspim a kada uspem, često se budim, ujutro nemam volje da ustanem iz kreveta jer nemam snage da se suprotstavim poslodavcu a samo o njemu razmišljam...”

Osobe kojima je u okviru Službe pružena podrška u prevazilaženju problema na radnom mestu, vrlo često su se javljale ponovo, i imale su potrebu da ostave povratne informacije o slučajevima.

„Želela sam samo da Vas obavestim da sam poslušala Vaše sugestije, skupila sam snage i razgovarala sam sa šefom. Razjasnili smo nesuglasice, on se promenio, nije više agresivan i ne maltretira me.”

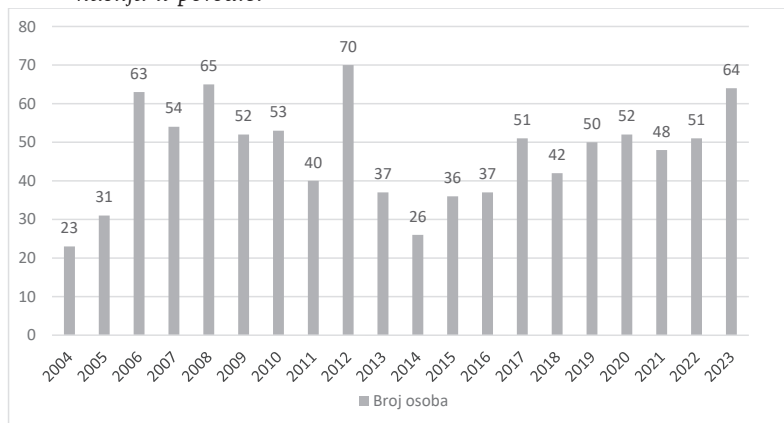
„Obratila sam se Inspekciji rada, vratili su me na posao i kolege su konačno shvatile da nisam ništa kriv.“

„Dok nisam pričala sa Vama, trpela sam nasilje od strane kolega, mislila sam da ja negde grešim i da sam ja kriva. Ohrabрили ste me da progovorim, da im skrenem pažnju da to što rade nije kolegijalno. Čini mi se da odnosi idu na bolje...videćemo...“

b) Nasilje u porodici

Nasilje u porodici bilo je drugi najčešći povod zbog kojeg su se osobe obraćale Službi radi dobijanja pomoći i podrške. Tokom analiziranog perioda povodom ugroženosti nasiljem u porodici obratilo se ukupno 945 osoba (Grafikon 6). Ono što se uočava je da se od osnivanja Službe do danas menjao udeo žrtava ovog oblika viktimizacije u ukupnoj strukturi onih koji su se obraćali za pomoć. Međutim, kako se vidi iz podataka kojima raspolaže Služba, broj onih koji se obrate zbog nasilja u porodici, posmatrano na godišnjem nivou, uglavnom je konstantan, pa se promene udela mogu objasniti povećanjem ukupnog broja žrtava koje se obrate Službi tokom godine, kao i povećanjem broja žrtava koje se jave zbog drugih vidova kriminaliteta.

Grafikon 6. Broj osoba koje su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama zbog nasilja u porodici

Podaci nedvosmisleno pokazuju da su žene te koje se daleko češće obraćaju zbog nasilja u porodici nego muškarci. Ako se posmatra odnos žrtve i učinioca, primećuje se da je partnersko nasilje najčešći vid porodičnog nasilja zbog kojeg su se žrtve obratile Službi. Žene su nasilje uglavnom trpele od strane svojih sadašnjih ili bivših muževa/vanbračnih partnera, zatim očeva, majki, dece i drugih rođaka. Žene, žrtve nasilja u porodici bile su izložene kako psihičkom, tako i fizičkom i seksualnom nasilju. Najčešće ispoljavani oblik, bilo je fizičko nasilje, praćeno psihičkim nasiljem. Analizom slučajeva nasilja u porodici dolazi se do zaključka da su žrtve bile izložene i različitim oblicima kontrolnih mehanizama i taktika, bilo samostalno ili u kombinaciji sa drugim oblicima nasilja, pre svega fizičkim nasiljem: ponižavanju (nazivanje pogrdnim imenima, vređanje, izmišljanjem laži, klevetanjem i drugo), emocionalnom (psihološkom) nasilju (vikanje, optuživanje za neverstvo, psihičko maltretiranje u stanju alkoholisanosti, izbacivanje iz stana i slično) i izolaciji (nedavanje žrtvi da izlazi iz kuće, zabranjivanje da koristi telefon, da komunicira sa članovima primarne porodice i slično). Uz to, žrtve su bile izložene i pretnjama oduzimanjem ili nedavanjem dece u slučaju da reše da napuste nasilnika ili ako ne pristanu na sporazumni razvod braka, ali i pretnjama ubistvom (da će je zaklati, zapaliti), nasiljem nad članovima primarne porodice žrtve i slično. O tome svedoče reči žrtava koje su se obratile Službi:

„Zabranio mi je da se viđam sa drugaricama, rekao je da to koristim kao izgovor kako bih se viđala sa drugim muškarcima.“

„On nije loš, ali kada popije, on je drugi čovek, ne zna šta radi, lomi po kući, više, udara me...plašim se za sebe i dete.“

„Rekao je da zna gde mi žive roditelji i sestra i da neće dobro proći ukoliko ne pristanem na njegove uslove.“

„Nakon smrti roditelja, brat je postao nasilan prema meni. Vređa me, udara, često, kada je u alkoholisanom stanju, izbaci me iz kuće i spavam na ulici.“

Da nasilje u porodici nužno ne prestaje sa prestankom bračne zajednice ili zajedničkog života, svedoče i obraćanja žena koje su navodile da su bile

proganjane¹⁴ od strane bivših partnera, koji su ih uhodili, pratili, slali SMS poruke sa uvredljivim i pretećim sadržajima:

„Kada sam se vraćala sa posla, ispred kuće sam videla auto od bivšeg supruga koji je bio parkiran ispred kapije. Pokušala sam da prođem i da se ne obazirem, dok mi je on iz auta dobacivao svakakve uvrede.“

„Prelazila sam pešački prelaz kada je bivši suprug namerno naleteo na mene automobilom i naglo zakočio na par metara.“

„Bivši suprug je došao u firmu, počeo je da viče i da zahteva da mu pokažem kolegu sa kojim sam ga navodno varala dok smo bili u braku. Nakon toga sam imala problema na poslu, kolege su bile zastrašene i morala sam da dam otkaz.“

„Od kako sam se odselila, ne pušta me na miru ... stalno me zove, vređa ... više se i ne javljam na telefon... kada sam se probudila jedno jutro, videla sam 52 propuštena poziva, čeka me ispred firme, nasrće na mene na ulici ...“

Iskustva Službe su pokazala da su žene uglavnom trpele kontinuirano nasilje od strane svojih partnera, koje često nije bilo usmereno samo prema njima. Svedoci i žrtve nasilja najčešće su bila deca, zatim roditelji supružnika ili drugi članovi porodice. Podaci Službe ukazuju da su deca trpela nasilje u porodici, kako posredno, tako i direktno. Podaci o viktimiziranosti dece dobijani su od njihovih roditelja, zabrinutih rođaka ili prijatelja i posredno, preko osoba koje su se obraćale primarno iz nekog drugog razloga. Roditelji ili stariji često manipulišu decom u cilju ostvarivanja ličnih interesa, kako bi se osvetili partneru/ki, ne uzimajući u obzir i ne misleći na potrebe i interese dece. Iskustva Službe, takođe, pokazuju da su deca bila zanemarivana, zastrašivana, zloupotrebljavana, kažnjavana i izolovana. Zaposleni u Službi tokom razgovora, uvek nastoje da skrenu pažnju roditelja na posledice takvog ponašanja i viktimizacije nasiljem u porodici po decu, da ukažu na njihove potrebe i upute na nadležne službe i institucije.

„Dok su deca kod njega, nasilan je prema njima, psuje, viče na njih, ne brine o njima. Dolaze uplakana, zapuštena, sa modricama i ne žele da pričaju o tome.“

¹⁴ Proganjanje (stalking) podrazumeva ponavljanje postupaka prema drugoj osobi kojima se ostvaruje fizička ili vizuelna blizina, komunikacija bez pristanka, verbalne, pisane ili implicitne pretnje, ili svi postupci kombinovano, a koji kod razumne osobe mogu da izazovu strah, (National Center for Victims of Crime prema Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018).

„Bivši suprug je terao sina dok je bio kod njega da šalje poruke mom sadašnjem partneru i da mu preti kako će ubiti njega i njegovu decu zato što im je rasturio porodicu.“

„Bivši suprug priča deci sve najgore o meni, da sam loša majka, da sam lenja, promiskuitetna, da ne vodim računa o njima.“

Sa druge strane, muškarci koji su se obraćali Službi su uglavnom nasilje u porodici trpeli od strane svojih bivših supruga/partnerki, dece i drugih srodnika. Kada govorimo o nasilju koje su trpeli od strane bivših supruga/partnerki, reč je uglavnom o psihičkom nasilju, vređanju, omalovažavanju, zatim problemima u komunikaciji vezano za decu nakon razvoda braka.

Zadovoljstvo/nezadovoljstvo osoba koje su se obraćale Službi VDS info i podrška žrtvama dobijenom podrškom

Podaci o zadovoljstvu/nezadovoljstvu radom Službe dobijani su kroz povratne informacije i izjave osoba koje su se obraćale o tome koliko im je bila značajna, korisna i osnažujuća komunikacija sa zaposlenima i volonterima/kama, kao i pomoć i podrška koju su dobili prilikom obraćanja. Na osnovu zapažanja koja su uneta u protokole od strane zaposlenih i volontera/ki u Službi, može se konstatovati da su osobe uglavnom bile zadovoljne pruženom pomoći i podrškom koju su dobile. Navodile su da im je drago što postoji neko ko ima vremena i strpljenja da ih sasluša, razume i da im da prave informacije. Bilo im je jako značajno što se neko interesuje šta je bilo sa njihovim slučajevima i što mogu da pozovu Službu u slučaju ponovne potrebe. Često su govorili da je Služba VDS info i podrška žrtvama jedina organizacija koja ih je ponovo kontaktirala, iako su se obraćali mnogima. Većina osoba bi se na kraju razgovora zahvaljivala i pokazivala želju da ostane u kontaktu, o čemu govore i sledeći navodi:

„Nisam još naišla na nekog ko je voljan da sasluša, a kamoli da pokuša da pomogne...Večno ću Vam biti zahvalna.“

„Želim da izrazim neizmernu zahvalnost na trudu koji ste uložili da mi pomognete. Priznajem da ste mi ulili dodatnu dozu nade da se ipak nešto može uraditi...“

„Niste odustali od mene, kada ni sama nisam videla izlaz iz situacije u kojoj sam se našla. Hvala što ste verovali i što mi niste dali da odustanem.”

Naravno, bilo je i osoba koje nisu bile zadovoljne dobijenom podrškom, jer nije moglo da im se pomogne da brzo i efikasno reše svoj problem na način na koji su zamislili. Ponekad su njihova očekivanja bila veća od mogućnosti, kapaciteta i misije Službe. Takva očekivanja ljudi nisu nerealna, ako imamo na umu da uglavnom trpe viktimizaciju duži vremenski period i ukoliko su nailazili na brojna zatvorena vrata, ali Služba nije u mogućnosti da sama rešava njihove probleme, već da im predoči opcije koje im stoje na raspolaganju (Šaćiri, Nikolić, 2017). Neki od njih su očekivali da se Služba zauzme za njih kod poslodavca, predsednika države, sudije, da istupi u medijima u njihovo ime, da im nađe posao i slično. Isto tako, bilo je nekoliko slučajeva gde su se osobe nadale da će dobiti materijalnu pomoć ili da Služba ima advokate koji će ih zastupati u sudskim postupcima, pa su nakon saznanja da se ne nude takve vrste usluga, ostali razočarani.

„Obraćao sam se mnogima i ništa, mislio sam da ćete mi vi pomoći, ali ni vi ne možete ništa da uradite da rešim problem koji imam...”

„Mislila sam da mi možete pomoći da mi pronađete posao, ali vidim da niste u mogućnosti. Ponovo sam naišla na zatvorena vrata.”

Način komunikacije sa potencijalnim žrtvama: Od lifleta do društvenih mreža

U cilju promovisanja rada i približavanja usluga Službe opštoj populaciji, od osnivanja se radilo na povećanju njene vidljivosti, a time i dostupnosti građanima. Na samom početku, rad Službe predstavljan je kroz medijska istupanja članova VDS, izlaganja na naučnim i stručnim skupovima, kroz kampanje i deljenjem informativnih materijala (lifleti) i slično. Rad na povećanju vidljivosti rada Službe ogledao se svake godine i kroz aktivnosti u okviru obeležavanja 22. februara – Evropskog dana žrtava¹⁵, tokom obeležavanja 16 dana

¹⁵ Organizacija Evropska podrška žrtvama (raniji naziv Evropski forum službi za pomoć žrtvama) je 1991. godine, na predlog predstavnika iz Švedske, proglasila 22. februar Evropskim danom žrtava sa ciljem da se posledice koje žrtve kriminaliteta trpe učine vidljivim široj javnosti i da se društvo podstakne da efikasnije i potpunije zaštiti prava žrtava. Viktimološko društvo Srbije je 2005. godine iniciralo obeležavanje Evropskog dana žrtava u Srbiji. Od tada pa sve do danas ovaj dan se obeležava sprovođenjem različitih aktivnosti: konferencijama za medije, saopštenjima za javnost, predavanjima na beogradskim fakultetima, deljenjem brošura i

aktivizma protiv nasilja nad ženama¹⁶, predstavljanje rada službe na beogradskim fakultetima i pozivanja studenata da se priključe njenom radu, čime se promovisao i volonterizam.

Tokom 20 godina proširivani su i unapređivani kanali komunikacije sa žrtvama. Jedan od kanala komunikacije koji utiče na komunikaciju i uopšte uspostavljanje odnosa, jesu društveni mediji. Sa istim ciljem povećanja vidljivosti rada Službe, od 2015. godine je započeto i sa praksom postavljanja primera dobre prakse iz rada službe, video materijala, mesečnih izveštaja o radu i drugih korisnih informacija za žrtve na internet stranici, Facebook i Instagram nalogu Viktimološkog društva Srbije, čime se ujedno stvara okvir i osnov za integrisanje novih načina komunikacije sa žrtvama u već postojeći okvir.

Saradnja sa drugim institucijama/organizacijama (međunarodna saradnja i domaća saradnja)

Jedan od neophodnih uslova za funkcionisanje Službe VDS info i podrška žrtvama (s obzirom na potrebu upućivanja žrtava na druge, specijalizovane institucije/organizacije) jeste uspostavljanje odgovarajuće saradnje sa nadležnim državnim institucijama i nevladinim organizacijama koje u svom svakodnevnom radu dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta (Ćopić, Nikolić, 2004). Služba VDS info i podrška žrtvama je tokom protekle dve decenije ostvarila saradnju sa pojedincima, drugim službama za žrtve kriminaliteta, nevladinim organizacijama, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Viktimološko društvo Srbije postalo je član organizacije Evropska podrška žrtvama maja 2004. godine na godišnjoj skupštini održanoj u Tuusuli u Finskoj. Time je Viktimološko društvo sa svojom službom za pomoć žrtvama kriminaliteta uvršteno među 16 službi koje su već bile članice ove organizacije. Članstvo u ovoj organizaciji je bilo priznanje za dotadašnji rad, ali isto tako i motivacija za unapređenje rada Službe VDS info i podrška žrtvama tokom svih ovih godina.

drugog informativnog materijala građanima i građankama, uličnim akcijama, potpisivanjem sporazuma o saradnji sa relevantnim državnim institucijama i nezavisnim telima i slično.

¹⁶ 16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama je svetska kampanja koja počinje 25. novembra Međunarodnim danom borbe protiv nasilja nad ženama i završava 10. decembra Međunarodnim danom ljudskih prava. Kampanja ima za cilj podizanje svesti o rodno zasnovanom nasilju kao problemu ljudskih prava na lokalnim, nacionalnim, regionalnim i internacionalnim nivoima; jačanje lokalnog rada na sprečavanju nasilja nad ženama; stvaranje jasne veze između lokalnih i internacionalnih napora da se nasilje nad ženama zaustavi, kao i iskazivanje solidarnosti sa ženama širom sveta koje su organizovane protiv nasilja nad ženama.

Takođe, ovo članstvo i saradnja su jako važni, jer omogućavaju kontakt sa drugim organizacijama koje sprovode iste ili slične aktivnosti, kao i razmenu ideja, dobrih praksi, ali i izazova sa kojima se organizacije susreću u svom radu. U proteklom periodu uspostavljena je saradnja sa službama za pomoć žrtvama u Belgiji, Francuskoj, Mađarskoj, Slovačkoj, Austriji, Češkoj Republici, Ukrajini, Moldaviji, Rumuniji, Bugarskoj, Albaniji, Grčkoj, Italiji, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Severnoj Irskoj, Holandiji, Norveškoj, Švedskoj, Finskoj, kao i sa službama iz Sjedinjenih Američkih Država, Južne Afrike, Australije, Indije, Japana i Izraela, (Ćopić, Nikolić, 2004).

U Srbiji, Služba saraduje sa velikim brojem državnih institucija (policijom, centrima za socijalni rad, tužilaštvom, sudovima), organizacijama civilnog društva i pojedincima/kama. Saradnja se ostvaruje na bazi potpisanih sporazuma o saradnji. Saradnja sa državnim službama i nevladinim organizacijama podrazumeva: informisanje žrtava o njihovim pravima i Službi VDS info i podrška žrtvama putem distribucije informativnih brošura i upućivanje žrtava kojima su potrebni pomoć, podrška ili informacije iz domena rada Službe. Svih ovih godina radilo se na uspostavljanju i utvrđivanju saradnje na lokalnom nivou i to sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Srbije, Grupom za suzbijanje nasilja u porodici, Odeljenjem kriminalističke policije Policijske stanice Novi Beograd, Gradskim centrom za socijalni rad - Odeljenje Novi Beograd, kao i opštinskim Centrom za brigu o starima, deci i osobama sa invaliditetom „Novi Beograd“, koji upućuju osobe kod kojih prepoznaju potrebu za kontinuiranom podrškom na Službu VDS info i podrška žrtvama.

Viktimološko društvo Srbije, i Služba kao njegov deo, članica je i Saveza ženskih nevladinih organizacija „Mreža Žene protiv nasilja“ (Mreža MŽPN), koja okuplja udruženja koja pružaju direktnu podršku ženama sa iskustvom nasilja u porodici (SOS telefoni, savetovališta, centri, skloništa i slično) ili se nasiljem prema ženama bave putem istraživanja, zagovaranja ženskih prava na život bez nasilja, edukacije, lobiranja ili na drugi način. Takođe, Viktimološko društvo Srbije aktivno je uključeno u uspostavljanje i rad zajedničke telefonske linije „Mreže Žene protiv nasilja“.¹⁷

¹⁷ Savez ženskih nevladinih organizacija „Mreža Žene protiv nasilja“ pokrenuo je na Međunarodni dan SOS telefona, 16. maja 2024. godine besplatnu telefonsku liniju za žene sa iskustvom rodno baziranog nasilja (0800 300 339) zasnovanu na feminističkim principima, u okviru koje usluge podrške pruža i Služba VDS info i podrška žrtvama.

Promene u radu i izazovi u toku 20 godina

Podrška žrtvama u izazovnim vremenima

Veoma je značajno da je Služba zadržala kontinuitet u radu i bila tu za sve one osobe kojima je bila potrebna pomoć i podrška u izazovnim vremenima, kao što su poplave koje su zadesile Srbiju, pandemija COVID-19, masovna ubistva koja su se dogodila u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu i Duboni i Malom Orašju i drugo.

Tokom i nakon perioda poplava koje su zadesile Srbiju i region maja 2014. godine, stručnjaci/kinje i volonteri/ke Viktimološkog društva Srbije, odnosno Službe VDS info i podrška žrtvama su pružali pomoć i podršku žrtvama poplave, članovima njihovih porodica i osobama koje su učestvovala u njihovom spasavanju. Njima su pružane emocionalna podrška, informacije i druga pomoć u prevazilaženju krize nakon ovog traumatičnog događaja. Takođe, stručnjaci/kinje i volonteri/ke bili su uključeni u rad SOS telefona za žrtve poplave koji su otvorili Ministarstvo odbrane, Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Služba je radila bez prekida i tokom trajanja pandemije COVID-19. Proglašenje pandemije, kao i uvođenje vanrednog stanja, u martu 2020. godine, imalo je velikog uticaja i na rad organizacija civilnog društva i službi za žrtve. Nakon proglašenja pandemije, uloga organizacija civilnog društva, posebno ženskih organizacija, bila je ključna za pružanje pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja u porodici. Služba VDS info i podrška žrtvama uspela je brzo da reaguje i da u kratkom roku prilagodi svoje uobičajene aktivnosti novoj situaciji. Nije bilo dozvoljeno da problem žrtava sa iskustvom nasilja ostane u senci pandemije, već se na krizu izazvanu korona virusom odgovorilo brzo, prilagođavajući se u hodu, kako bi se zadovoljile najvažnije potrebe žrtava. Tako je Služba radila na pružanju podrške žrtvama u situaciji nasilja tokom pandemije virusom COVID-19 putem dežurne telefonske linije. Radno vreme Službe je bilo produženo i od početka vanrednog stanja u martu mesecu 2020. godine, radno vreme bilo je od 10 do 20 časova, izuzev aprila, maja i juna, kada je Služba bila dostupna 24 časa dnevno¹⁸. Redovno su ažurirani podaci i korišteni su različiti načini i kanali za obaveštavanje korisnica/ka o promenama rada tokom i nakon vanrednog stanja. Telefonska, E-mail, Skype, Viber, WhatsApp i Facebook podrška

¹⁸ Neprekidan rad Službe u navedenom periodu omogućila je organizacija UN Women.

uključila je: emotivnu i osnažujuću podršku ženama, informacije o drugim organizacijama i institucijama i njihovom radu u izmenjenim uslovima, psihološku podršku, pravne informacije, menadžment besa i način rešavanja konflikata u uslovima izolacije, pravljenje sigurnosnog plana, davanje informacija iz domena socijalnog staranja i radnog prava, psihosocijalnu podršku u cilju ublažavanja posledica života u izmenjenim uslovima pandemije virusom COVID-19, urgentna materijalna davanja u vidu hrane ili zaštitne opreme¹⁹.

Nakon masovnih ubistva koja su se dogodila u Srbiji 3. i 4. maja 2023. godine, u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu²⁰, i u selima Malo Orašje i Dubona²¹, u opštinama Smederevo i Mladenovac, Služba VDS info i podrška žrtvama je stavila na raspolaganje sve svoje kapacitete i resurse. Nakon pucnjave u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“, Viktimološko društvo Srbije je poslalo dopis direktorki škole u kojem su ponuđene usluge podrške žrtvama koje pruža Služba za žrtve VDS info i podrška žrtvama. Takođe, predstavnice VDS su pratile sudski postupak za naknadu štete porodicama i pružale podršku porodicama tokom postupka. Tragedije koje su se dogodile, proizvele su kod ljudi prvobitno šok i nevericu, a zatim osećanje tuge, strepnje, bespomoćnosti, gubitka sigurnosti i smisla. Tako su se Službi neposredno nakon ovih događaja obraćale osobe koje su imale potrebu da sa nekim razgovaraju i da podele svoje strahove i dileme vezane za ono što se dogodilo, kao i da podele zabrinutost za odrastanje njihove dece i uopšte stanje u društvu.

Služba je kao članica Evropske podrške žrtvama svoje kapacitete i usluge stavljala na raspolaganje svaki put kada bi se desila neka vanredna situacija u drugim zemljama u slučaju da je među povređenim bilo građana/ki Srbije (teroristički napadi, masovne pucnjave, prirodne katastrofe, poplave, požari i slično) kao deo *VSE's Terrorism Response Network* (TRN). U tim situacijama, Služba je usklađivala svoje radno vreme kako bi državljanima Srbije i njihovim porodicama, ukoliko su pogođene različitim oblicima viktimizacijama, mogla da prenese neophodne informacije i/ili ih uputi na nadležne službe, institucije i/ili organizacije.

¹⁹ Više o pružanju pomoći i podrške tokom pandemije COVID-19 u Izveštaju o radu Viktimološkog društva Srbije za 2020. godinu. Dostupno na: <https://www.vds.rs/File/Izvestaj%20o%20radu%20VDS%20za%202020.pdf>, stranici pristupljeno 20.3.2024.

²⁰ U Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu, učenik škole ubio je devetoro dece i jednu odraslu osobu i istom prilikom ranio petoro dece i jednu odraslu osobu. Wikipedia, dostupno na: <https://sn.rs/3l1n6>, stranici pristupljeno 21.3.2024.

²¹ U selima Malo Orašje i Dubona, u opštinama Smederevo i Mladenovac, ubijeno je devet mladih osoba, dok je dvanaestoro njih povređeno. Wikipedia, dostupno na: <https://sn.rs/b9jc6>, stranici pristupljeno 21.3.2024.

Izazovi u radu u toku prethodnih 20 godina

Prilagođavanje rada Službe VDS info i podrška žrtvama u navedenim vanrednim situacijama svaki put je bio veliki izazov za Službu i njene zaposlene. Neophodnost da se u kratkom vremenskom roku reorganizuje rad, a da se istovremeno misli i na bezbednost i zdravlje zaposlenih, nimalo nije bio lak zadatak tokom prethodnih godina. Zahvaljujući upornosti, entuzijazmu i predanosti zaposlenih i volontera/ki, Služba je iznalazila načine da u izmenjenim okolnostima i uslovima rada održi kontinuitet i kvalitet u radu. Sve vreme se radilo i na izgradnji kapaciteta i veština zaposlenih za pružanje pomoći porodicama ubijenih, kao i za pružanje podrške u drugim vanrednim situacijama. Ovi i slični događaji svakako su pogađali zaposlene i volontere/ke i lično, što je takođe bio jedan od izazova koji je trebalo prevazići da, uprkos emocijama, zaposleni ostanu racionalni, kako bi mogli da pruže najbolji vid podrške u datom trenutku.

Dodatni izazov i možda najveći od svih, tokom prethodnih godina, jeste i to da Služba nije imala i nema stalno i održivo finansiranje, već je finansiranje rada projektno. U prilog tome govori i činjenica da su zaposleni tokom prethodnih dvadeset godina često volonterski radili u Službi, bez ikakve novčane nadoknade. Jedan od velikih izazova jeste i to što u Srbiji nema systemske podrške žrtvama pa kao takve i usluge Službe nisu prepoznate. Iako prepoznavanje usluga i rada Službe, kao značajnog resursa i podrške državnim institucijama u lokalnoj zajednici postoji, izostaje mogućnost redovnog finansiranja, koje bi u velikoj meri olakšalo rad Službe i istovremeno otvorilo mogućnost za proširivanjem kapaciteta, usluga i programa za žrtve.

Umesto zaključka

U današnjem svetu, kada nasilje poprima različite forme i postaje „nova normalnost“, kada veliki broj građana/ki doživljava različita povređujuća ponašanja, drago mi je što sam deo Službe VDS info i podrška žrtvama, koja je proteklih 20 godina bila sigurno mesto na kojem je više od 3000 osoba zatražilo i dobilo potrebne informacije, podršku, razumevanje za situaciju u kojoj su se našli i uverenje da se ne moraju sami suočavati sa posledicama koje traumatični događaji koje su doživeli mogu ostaviti na njih. Osaživanjem, pravnim i praktičnim informacijama, emocionalnom podrškom, kao i povezivanjem sa

drugim institucijama i/ili organizacijama, Služba VDS info i podrška žrtvama je imala važnu ulogu u pomaganju žrtvama da ponovo steknu kontrolu nad svojim životima. Danas, kada obeležavamo dve decenije od njenog osnivanja, važno je istaći da smo svih ovih godina rad u Službi neprestano prilagođavali rastućim potrebama onih koji su nam se obraćali za pomoć i podršku, proširujući svoje usluge i prihvatajući nove, savremene tehnologije kako bismo povećali dostupnost i kako bismo naše usluge približili što većem broju građana/ki, bez obzira na okolnosti. Ovaj jubilej predstavlja dvodecenijski nepokolebljiv i predan rad zaposlenih i volontera/ki Službe, ali ujedno i priliku da sagledamo dosadašnji rad i mogućnost njegovog unapređenja. Svakako je još mnogo posla pred nama, budući da se svakodnevno suočavamo sa brojnim izazovima. Nastavićemo da razvijamo naše usluge i programe za žrtve, da jačamo kapacitete Službe kroz kontinuiranu edukaciju osoba uključenih u njen rad, kroz licenciranje usluga podrške i stručnjaka/inja koji rade sa žrtvama, kao i kroz regionalnu saradnju, saradnju sa Evropskom podrškom žrtvama i saradnju sa drugim organizacijama i institucijama koje pružaju pomoć i podršku žrtvama. Nastojaćemo da radimo na jačanju pozicioniranja Službe na lokalnom nivou i na jačanju saradnje sa lokalnim partnerima, kako bismo omogućili da svaka žrtva dobije odgovarajuću pomoć i podršku. Uz još veću predanost, posvećenost i zalaganje, bićemo i dalje tu za sve one osobe koje nam se obrate i kako su i neke od njih i same rekle „bez predrasuda, osude i uz veliku dozu empatije i strpljenja“, saslušati ih i osnažiti da nastave život bez nasilja.

Literatura

- Ćopić, S, Nikolić, J. (2004) Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: Analiza dosadašnjeg rada. *Temida*, 3, str. 17-29. <https://doi.org/10.2298/TEM0403017C>
- Ćopić, S. (2007) Službe za žrtve u Srbiji: Rezultati istraživanja. *Temida*, 2, str. 13-29. <https://doi.org/10.2298/TEM0702013C>
- Ćopić, S., Tripković, M., Šaćiri, B. (2011) Podrška žrtvama kriminaliteta: Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2010. godini. *Temida*, 2, str. 77-99. <https://doi.org/10.2298/TEM1102077C>
- Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: Teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Milica Luković Radaković Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u proteklih 20 godina

Kostelić-Martić, A. (2005) *Mobing: Psihičko maltretiranje na radnom mestu*. Zagreb: Školska knjiga.

Kovačević-Lepojević, M. (2007) Služba VDS info i podrška žrtvama – Analiza rada Službe u 2006. godini. *Temida*, 2, str. 41-51. <https://doi.org/10.2298/TEM0702041K>

Kovačević-Lepojević, M., Radaković, D. (2008) Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2007. godini. *Temida*, 3, str. 79-99. <https://doi.org/10.2298/TEM0803079K>

Milivojević, S. (2002) SAFE HORIZON - Služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku. *Temida*, 2, str. 26-34. <https://doi.org/10.2298/TEM0202031M>

Milivojević, S., Mihić, B. (2003) Organizacije koje pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta u Beogradu: Rezultati istraživanja. *Temida*, 1, str. 37-45. <https://doi.org/10.2298/TEM0301037M>

Nikolić- Ristanović, V. (1999) Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu: Uticaj rata i društvenih promena. *Temida*, 1, str. 31-41.

Nikolić-Ristanović, Čopić, S., Milivojević, S., Vidaković, I., Nikolić, J. (2003) *VDS Info i podrška žrtvama: Priprema i početak rada*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.

Nikolić-Ristanović, V., Kovačević, M., Čopić, S. (2006) Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama: Analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama. *Temida*, 2, str. 11-21. <https://doi.org/10.2298/TEM0602011N>

Nikolić-Ristanović, V. (2007) Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji. *Temida*, 2, str. 5-13. <https://doi.org/10.2298/TEM0702005N>

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2011) *Prava žrtava i EU: Izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2017) *Viktimološko društvo Srbije: 20 godina zalaganja za prava svih žrtava*. Beograd: Prometej.

Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović Vilić, S. (2018) *Kriminologija*. Beograd: Prometej.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Nikolić, J., Šaćiri, B. (2018) *Podrška žrtvama u izabranim državama Balkana: Komparativna perspektiva*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

Nikolić-Ristanović, V. (2019) *Od žrtve do pobednika: Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. Beograd: Prometej.

Nikolić, J., Tripković, M. (2012) Podrška ženama u zatvoru: analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2011. godini. *Temida*, 4, str. 105-125. <https://doi.org/10.2298/TEM1204105N>

Radisavljević, S. (1998) Službe za pomoć žrtvama kriminala-neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji. *Temida*, 1, str. str. 29-39.

Radaković, D. (2010) Žrtve kriminaliteta, sa posebnim osvrtom na žrtve nasilja na radnom mestu i u porodici – Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2009. godini. *Temida*, 3, str. 97-113. <https://doi.org/10.2298/TEM1003097R>

Šaćiri, B., Nikolić, J. (2017) Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u periodu 2013-2015. godina. *Temida*, 2, str. 269-291. <https://doi.org/10.2298/TEM1702269S>

Tripković, M. (2009) Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2008. godini. *Temida*, 2, str. 19-33. <https://doi.org/10.2298/TEM0902019T>

Vidaković, I. (2002) Žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija i proces oporavka. *Temida*, 2, str. 47-53. <https://doi.org/10.2298/TEM0202039V>

Vincent, N. (2009) Exposure to Community Violence at the Family: Disruptions in Functioning and Relationships. *Families in Society*, 1, str. 137-143. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1606/1044-3894.3865>

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 94/2016, 10/2023.

Internet izvori

Direktiva o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta 2012/29/EU. Dostupno na: <https://cref.eakademija.com/images/pdf-regulativa/DIREKTIVA-2012-29-EU.pdf>, stranici pristupljeno 17.2.2024.

Informativni materijali Viktimološkog društva Srbije. Dostupno na: <https://vds.rs/promotivni-materijal/>, stranici pristupljeno 17.2.2024.

Izveštaj o radu Viktimološkog društva Srbije za 2020. godinu. Dostupno na: <https://www.vds.rs/File/Izvestaj%20o%20radu%20VDS%20za%202020.pdf>, stranici pristupljeno 20.3.2024.

Mreža Žene protiv nasilja. Dostupno na: <https://www.zeneprotivnasilja.net/o-nama/mreza-zpn>, stranici pristupljeno 14.5.2024.

Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020–2025. godine, Službeni glasnik RS, br. 30/18. Dostupno na: <https://vss.sud.rs/sr-lat/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-%C5%Bertava-i-svedoka-krivi%C4%8Dnih-dela-za-period-2020-2025>, stranici pristupljeno 14.5.2024.

VDS info i podrška žrtvama – Priprema i početak rada. Beograd: Viktimološko društvo Srbije. Dostupno na: <https://www.vds.rs/File/godisnjak1.pdf>, stranici pristupljeno 21.3.2024.

Milica Luković Radaković Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u proteklih 20 godina

Victim Support Europe. Dostupno na: www.victim-support.eu, stranici pristupljeno 10.2.2024.

Wikipedia. Višestruko ubistvo u OOŠ „Vladislav Ribnikar 2023“. Dostupno na: <https://sn.rs/3l1n6>, stranici pristupljeno 21.3.2024.

Wikipedia. Višestruko ubistvo u okolini Mladenovca i Smedereva. Dostupno na: <https://sn.rs/b9jc6>, stranici pristupljeno 21.3.2024

MILICA LUKOVIĆ RADAKOVIĆ*

Analysis of the Work of the VDS Info and Victim Support Service Over the Past 20 Years

To help victims overcome the consequences of victimisation and their recovery, in 2003 the Victimology Society of Serbia established the VDS Info and Victim Support Service as a special organisational unit, which provides support to victims of crime. The VDS Info and Victim Support Service is a service whose target group consists of victims of all forms of crime, regardless of any personal characteristics or form of injury. This makes the VDS Info Service specific, which is why it represents a general service for victims, as opposed to specialised services that provide aid to certain categories of victims. Through information, emotional support, and connections with other institutions and organizations, victims have been empowered for the past twenty years through the VDS Info Service, so that they can overcome the consequences of the injury suffered and regain confidence in themselves and their environment. From 2003 to 2023, a total of 6.425 contacts were made with 3.615 persons within the VDS Info and Victim Support Service. In the largest number of cases, the reason for contacting VDS Info Service was the violence to which the persons who turned for help and support were exposed, such as violence at the workplace and domestic violence.

The paper aims to present the results of a quantitative and qualitative analysis of the work of the VDS Info and Victim Support service in the past 20 years, as well as to present the two-decade work of the Service, its origin, development, organisation, way of working, as well as the results so far to the scientific, professional and general public.

Keywords: VDS Info and Victim Support Service, victims of crime, twenty years of work.

* Milica Luković Radaković is PhD student at the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade and Coordinator of the VDS Info and Victim Support Service within the Victimology Society of Serbia.

TEMIDA
2024, vol. 27, br. 1, str. 281-312
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2402281D>
Pregledni rad
Primljeno: 9.2.2024.
Odobreno za štampu: 26.6.2024.

Klasne i rasne nejednakosti u krivičnompravnom sistemu Sjedinjenih Američkih Država¹

MILA ĐORĐEVIĆ

*Ako imaš novac,
to je najpravedniji sistem na svetu!²*

Predmet ovog rada je teorijsko razmatranje odnosa klasnih i rasnih nejednakosti i krivičnogpravnog sistema u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), na osnovu pregleda relevantnih studija i izvora podataka. Autorka zaključuje da klasa i rasa okrivljenog utiču na ishod krivičnogpravnih postupaka u SAD i da predstavljaju nenormativne faktore koji imaju uticaj prilikom sudijskog odlučivanja. Unutar krivičnogpravnog sistema SAD dolazi do ukrštanja rasnih i klasnih nejednakosti tako da najstroži tretman u krivičnompravnom sistemu SAD imaju siromašni Afroamerikanci sa niskim obrazovanjem. Prikazana istraživanja pokazuju blaži tretman drugih kategorija stanovništva, čija krivična dela se ne percipiraju kao opasna usled društvenog položaja učinioca i nenasilnosti tih dela, kao i odsustva direktnih žrtava. Takođe, autorka zaključuje da iako su istraživanja koja za predmet imaju uticaj rase na ishod krivičnogpravnog postupka mnogo brojnija, klasa pokazuje veći uticaj od rase, iako se u prikazanim istraživanjima pojam klase retko upotrebljava i klasni položaj se prikazuje najčešće pomoću indikatora klasnog položaja.

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru strateškog projekta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava za 2024. godinu.

* Mila Đorđević je asistentkinja i studentkinja doktorskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Srbija. E-mail: mila@ius.bg.ac.rs.

² Krilatica poznata u američkim pravnim krugovima. Dostupno na: <https://www.stimmel-law.com/en/articles/american-system-criminal-justice>.

Ključne reči: krivičnopravni sistem SAD, klasne nejednakosti, rasne nejednakosti, sudijsko odlučivanje.

Uvod

Uprkos formalnoj rasprostranjenosti i gotovo univerzalnoj načelnoj prihvaćenosti prava na pravično suđenje, brojna društvena istraživanja pokazuju mnogobrojna faktička odstupanja i prepreke u njegovom ostvarivanju. Komisija za izricanje kazni Sjedinjenih Američkih Država navodi da se rasa, pol, nacionalnost, veroispovest, religija i društveno-ekonomski status ne mogu uzeti u obzir prilikom određivanja kazne (The United States Sentencing Commission, 2018). Dok su sudije upućene da zanemare pomenute karakteristike optuženog, istraživanja o sistemu krivičnog pravosuđa pokazuju da se ovo pravilo ne sprovodi i da se sudije vode nenormativnim faktorima prilikom odlučivanja (Posner, 2010; Schauer, 2012; Spaić, 2020; 2021), pa se javlja potreba za detaljnijom analizom. Predmet ovog rada su klasne i rasne nejednakosti u krivičnompravnom sistemu, a razlog isključivanja građanskog, upravnog ili nekog od alternativnih načina rešavanja sporova koji postoje u SAD je taj da se krivični postupak pokreće *ex officio* i na početak tog postupka ne utiče materijalni položaj okrivljenog, dok takva selekcija može da postoji u ostalim vrstama sudskih i vansudskih sporova. Analiza je vremenski ograničena na period nakon Drugog svetskog rata do danas i sastoji se od pregleda empirijskih istraživanja koja su rađena na ovu temu, koja su predstavljena prema vrsti analizirane nejednakosti (klasne i rasne) i faze krivičnog postupka: a) pred istražnim organima, b) na sudu pred sudijom i porotom i c) u zatvorskom sistemu.

Teorijski okvir - pojam društvenih nejednakosti

Društvene nejednakosti predstavljaju nejednake pristupe resursima koje su uslovljene različitim pozicijama koje pojedinci ili grupe zauzimaju u društvu i utiču na životne šanse pojedinaca, odnosno na njihove mogućnosti da steknu one stvari koje su definisane kao poželjne u jednom društvu i izbegnu one stvari koje su definisane kao negativne (Warwick-Booth, 2018; Doob, 2019). Ne postoji saglasnost po pitanju da li se sve forme nejednakosti mogu

svesti na jednu osnovnu iz koje proizilaze i ostale vrste ili, pak, postoji više međusobno nezavisnih izvora (Hogan, 2001). Ipak, preovlađujuće mišljenje je da su klasa i rasa različite vrste sistematskih nejednakosti, koje su relativno nezavisne, ali čiji značaj varira u različitim društvima i vremenima.

Teorije klasnih nejednakosti

Postoji mnoštvo različitih određenja pojma klase u sociologiji (Wright, 2005), ali na koji god način definisali klase, ovaj pojam je ključan za razumevanje društvenih nejednakosti, jer omogućava da se pojedinci grupišu prema ekonomskim i društvenim razlikama (McAll, 1990). Udžbeničko, odnosno najopštije određenje klase je da je to „skup ljudi sličnog ranga koji se razlikuju od drugih velikih grupa po svojstvima kao što su zanimanje, obrazovanje, prihodi i bogatstvo” (Doob, 2019: 253). Međutim, nema slaganja među sociolozima koji od ovih činilaca ima primat, kao ni u pogledu toga da li je reč o konačnom skupu karakteristika na temelju kojih se izvode razlike. U nastavku je dat prikaz najvažnijih određenja klasa u sociologiji.

U središtu Karl Marx-ove teorije društva i istorije se nalazi pojam sukoba između klasa. Klase se definišu kroz borbenu suprotstavljanje jedna drugoj, u kome samo gubitak za jednu stranu može biti dobitak za drugu, a to su klase vlasnika i nevlasnika sredstava za proizvodnju (Wright, 2005). Pored toga, unutar određenih klasa može doći do sukoba, ali su ti sukobi sami po sebi zasenjeni i sekundarni u odnosu na osnovni sukob između vlasnika i nevlasnika sredstava za proizvodnju, a u okviru kapitalističkog društva, dve osnovne klase su buržoazija i proletarijat. Eksploatacija je proces nastanka nejednakosti u prihodima koji se generiše kroz nejednakosti u pravima i moći nad sredstvima za proizvodnju: nejednakosti se javljaju kada eksploatatori, odnosno buržoazija, na osnovu svojih isključivih prava i moći nad resursima za proizvodnju, imaju mogućnost da prisvoje višak vrednosti nastao naporima (odnosno radom) onih koji su eksploatisani (Wright, 2005).

Za Max Weber-a „klasni položaj je (...) na kraju krajeva položaj na tržištu” i odnosi se na nečiju sposobnost (ili nesposobnost) da upravlja dobrima i uslugama na tržištu, pri čemu tržište raspoređuje životne šanse prema resursima koje pojedinci unose na njega (Breen, 2005). Weber sugerije da postoje dva odlučujuća faktora koji određuju klasni položaj: nečija imovina (ili njen nedostatak) i nečija profesionalna, privredna ili proizvodna aktivnost, bez obzira na

imovinu. Društvenu klasu čini „ukupnost onih klasnih situacija između kojih je lako izvodljiva i tipično se odvija individualna i generacijska mobilnost“ (Breen, 2005: 32). Weber razlikuje četiri osnovne društvene klase: radničku klasu, sitnu buržoaziju, intelektualce bez imovine (gde spadaju i visokokvalifikovani radnici i državni službenici) i vlasnike velikih poseda i preduzeća (privilegovane) (Breen, 2005). Klasu je video samo kao jedan od načina raspodele moći u društvu, a drugi način su „statusne grupe“. Klasa nije grupa već jednostavno oblik klasifikacije, statistička kategorija, iako pod određenim istorijskim okolnostima može postati više od toga. Nasuprot tome, statusna grupa je kolektivitet koji misli o sebi kao grupi i koju kao takvu prepoznaju i drugi. Za Weber-a je klasa položaj, a za Marxa odnos (Breen, 2005).

Talcott Parsons, još jedan sociološki klasik, ovom pojmu nije pridavao veliki značaj i, mada je smatrao da pravljenje razlike između više, srednje i niže klase može biti korisno, ukazivao je da su tradicionalne linije podela između klasa postale zamagljene. Rezultat savremenih procesa je da je teško sa sigurnošću reći ko će pripasti kojoj klasi, što je za njega umanjivalo korisnost tog koncepta. Ipak, Parsons ovaj pojam ne napušta u potpunosti, već ga uključuje kao subsidiarni u svoju teoriju o društvenoj stratifikaciji na osnovu koje rangira jedinice u jednom društvenom sistemu prema zajedničkom sistemu vrednosti. Klasa je za Parsons-a daleko od pokretača istorije, već alternativni i ne baš prosvetljujući način klasifikacije grupa aktera, čiji su stvarni položaj i različit pristup nagradama zasnovani i na statusu i moći, a ne samo na klasi (Parsons, 1953).

Kingsley Davis i Wilbert E. Moore su napravili strukturno-funkcionalnu teoriju klasa, prema kojoj je društveno raslojavanje neizbežno i neophodno (Doob, 2019: 89). Oni su tvrdili da zato što neke pozicije u društvu zahtevaju posebne sposobnosti ili obuku, pojedinci kvalifikovani za ove poslove nedostaju i nije ih lako naći. Dakle, zbog društvene važnosti onoga što ti pojedinci rade i oskudice osoba sa takvim kvalifikacijama, tim pojedincima moraju biti ponuđene adekvatne materijalne i društvene nagrade, što neizbežno dovodi do stratifikacije u modernim društvima. Za osobu koja ima visoke profesionalne kvalifikacije, prednosti visokog položaja u sistemu uključuju materijalne nagrade koje su više nego u drugim profesijama, ali se ne svode samo na njih – ova zanimanja moraju da imaju veliki prestiž, dovoljno slobodnog vremena i ugled (Doob, 2019).

Konceptualni aparat Bourdieu-a za centralne pojmove ima kapital, habitus i polje, a pojam klasne strukture obuhvata celokupnost zanimanja u okviru podele rada, koja proizilazi iz distribucije kapitala koji predstavlja skup stvarno

upotrebljivih resursa i moći (Bourdieu, 1984; Weininger, 2005). On insistira na tome da postoji više vrsta kapitala koji se ne mogu podvesti pod jedan generički koncept, a u sadašnjem društvu, najvažniji od njih su ekonomski i kulturni kapital (Bourdieu, Wacquant, 1992). Njegov klasni model se može shvatiti kao prostor sastavljen od tri ortogonalne ose (Bourdieu, 1984). Prva (i najvažnija) osa određuje položaj u sistemu zanimanja prema ukupnoj količini kapitala (ekonomskog i kulturnog) koji poseduje pojedinac (*function of position on this axis*). Druga osa u faktorskom prostoru predstavlja različite pozicije unutar jedne klase, koje su interno podeljene prema sastavu kapitala koji poseduju pojedinci, tj. prema relativnoj prevlasti ekonomskog ili kulturnog kapitala. Podela rada prema konkretnim zanimanjima se vrši duž treće ose, koja predstavlja kvazi-strukturalni uticaj vremena. Ova osa je generisana prvenstveno iz ekonomskog i kulturnog kapitala porodice porekla, a pozicije se razlikuju prema putanjama koje imaju njihovi nosioci, odnosno prema promeni ili stabilnosti koju su tokom vremena iskusili u obimu i sastavu kapitala (Bourdieu, 1984).

Francuski ekonomista Thomas Piketty je dao važna ažuriranja marksističke teorije kapitalističkog sistema. Za razliku od Smith-a i drugih renomiranih ekonomista svoje ere, on nije video privredu kao samoregulišuću, sposobnu da postigne ravnotežu sama od sebe (Doob, 2019). Piketijev zaključak je da je raspodela bogatstva rezultat kako političkih, tako i ekonomskih sila u jednom društvu. Između 1910. i 1950. godine, došlo je do smanjenja ekonomske nejednakosti u većini razvijenih zemalja zbog napora političkih lidera da umanje šok koji je rat proizveo, kao i zbog pritiska koji je postojao u vidu socijalističkih režima koji su podržavali nezadovoljne radnike u naporima da se izbore za svoja prava. Nasuprot tome, masovno povećanje ekonomske nejednakosti nakon 1980. godine rezultat je promena ekonomskih politika koje uključuju oporezivanje i finansije (deregulacije u bankarstvu) (Doob, 2019).

Termin intersekcionalnost prva je upotrebila Kimberlé Crenshaw 1989. godine, opisujući iskustva crnih žena u SAD, ukazujući kako se dominantne teorije diskriminacije ne odnose na tu kategoriju žena, jer se odnosi subordinacije posmatraju isključivo u odnosu na pojedinačno lično svojstvo, odnosno kroz pripadnost samo jednoj grupi (eng. *single categorical axe*). Na primer, kada se govori o rasnoj diskriminaciji u fokusu je crni muškarac, a kada se govori o diskriminaciji na osnovu pola u fokusu je najčešće bela žena. U oba slučaja, u fokusu su pojedinci ili grupe koji pripadaju privilegovanim kategorijama u društvu, te se potpuno marginalizuju svi oni koji se nalaze u višestruko

nepovoljnom položaju. Intersekcionalno iskustvo je više od prostog zbira rasizma i seksizma (Crenshaw, 1989; 1991), a moć je ključna komponenta u intersekcionalnom procesu, te Collins (Collins: 1990; Collins, Bilge, 2016) ukazuje na „matricu dominacije” preko koje najmoćniji igrači u kompleksu klasa/pol/rasa vrše opresivnu kontrolu nad manje privilegovanim grupama.

Rasne nejednakosti

Rasa je pojam koji se odnosi na društveni konstrukt koji kategoriše ljude na osnovu fizičkih karakteristika, kao što su boja kože, tekstura kose i crte lica (McAll, 1990; Doob, 2019). Rasa nije naučno ili biološki opravdan koncept, jer su genetske razlike između ljudi relativno male. Umesto toga, rasa je društveni konstrukt koji je istorijski oblikovan društvenim stavovima, kulturnim verovanjima i dinamikom moći, a kategorizacija pojedinaca u različite rasne grupe korišćena je da se opravdaju i održavaju sistemi diskriminacije i nejednakosti. Sa druge strane, etnička pripadnost je širi koncept koji obuhvata zajedničke kulturne prakse, tradicije, jezik i nasleđe i najčešće se povezuje sa osećajem zajedničkog identiteta, istorije i kulturne pripadnosti i najčešće uključuje i faktore kao što su nacionalnost, poreklo, verska pripadnost i jezik (McAll, 1990; Doob, 2019). Za razliku od rase, koja se prvenstveno zasniva na fizičkim karakteristikama, etnička pripadnost je više fokusirana na kulturne i društvene karakteristike koje oblikuju identitet pojedinca i grupnu pripadnost. Delgado i Stefancic smatraju da materijalni interesi dovode do nastanka pojma rase i određuju sadržaj rasnih kategorija, što objašnjava i njihovu promenu tokom vremena (Calavita, 2016). Zapravo, lokacija grupe u ekonomskoj hijerarhiji društva često određuje stepen rasizma prema članovima te grupe. Odnosno, grupe čiji je posao da obavljaju najgori fizički rad u jednom društvu su rasistički označavani kao nebeli tokom istorije (Calavita, 2016). Biološka objašnjenja su dugo tokom istorije korišćena kako bi se zamaskirali ekonomski interesi koji stoje u njihovoj pozadini i potpuna proizvoljnost u njihovom određenju tokom vremena (Kennedy, 1989; Bridges, 2013; Calavita, 2016).

Nenormativne teorije o sudijskom odlučivanju

Formalizam je dominantna teorija o tumačenju prava, prema kojoj postoji jedno i samo jedno ispravno značenje pravnog teksta i sudije treba da ga

pronađu i na osnovu njega donesu odluku u pojedinačnim slučajevima. Zahvaljujući postojanju formalnih pravila, prevaziđena je ograničena racionalnost ljudi. Ipak, kritičari ove teorije smatraju da je sudijska odluka o značenju pravnog teksta zapravo voljna i stvaralačka i da je sudijsko tumačenje zapravo autoritativno odlučivanje o normativnom značenju pravnog teksta (Posner, 2010; Schauer, 2012; Spaić, 2020). Antiformalisti tvrde da pravna pravila nisu dovoljna da bi se predvideo ishod spora, već da na sudijsku odluku utiču i brojni nenormativni faktori, van pisanih pravila i zakonskog teksta (Posner, 2010; Spaić, 2020; 2021).

O nenormativnim aspektima sudijskog odlučivanja najviše su pisali pravni realisti (Leiter, 2005; Barry, 2021). To je pokret u pravnoj teoriji koji je dominirao u prvoj polovini 20. veka u SAD i čije su se osnovne teze upravo ticale toga da je pravo mnogo neodređenije nego što se to obično misli i da sudije zapravo imaju ogromnu slobodu u odlučivanju, prilikom kojeg se vode brojnim nenormativnim faktorima (Posner, 2010; Schauer, 2012; Spaić, 2020; 2021). Sudijski posao ne može da se svede na dedukciju, gde sudija ima zadatak da manju premisu (utvrđeno činjenično stanje) podvede pod veću (zakonsku normu) i donese presudu. Sudije nisu puka usta koja izgovaraju slova zakona već pojedinci koji voljno odlučuju o značenju pravnog teksta. Sudijske profesionalne aspiracije utiču na njihove odluke, kao i njihove lične karakteristike, kao što su starost, pol, etnička pripadnost, religija, politička pripadnost i slično. Pored ličnih karakteristika sudija, možemo govoriti o institucionalnim uticajima, unutar sudnice i izvan nje, ali i o uticaju određenih karakteristika okrivljenog (Barry, 2021). U američkoj krivičnopravnoj literaturi od 1980-tih godina dominiraju četiri teorije o načinu sudijskog odlučivanja u krivičnim procesima u SAD: teorija konflikta (*conflict theory*)³, teorija o smanjivanju neizvesnosti (*uncertainty avoidance/causal attribution*)⁴, teorija fokusa zabrinu-

³ Po teoriji konflikta, presuđivanje u krivičnom pravosuđu je proces koji pretvara osobe u kriminalce, manje na osnovu njihovog ponašanja, a više na osnovu karakteristika koje oni poseduju u jednom društvu. Turkov teorijski fokus doveo je u pitanje tada aktuelne teorije o uzročnosti koje su se uglavnom zasnivale na ponašanju okrivljenih, jer je on tvrdio da su društveni atributi pojedinaca najvažniji prilikom donošenja presuda (Albonetti, 2017).

⁴ Po teoriji o smanjivanju neizvesnosti, sudski akteri, slično kao i donosioci odluka na bilo kom drugom mestu, pokušavaju da osiguraju racionalnost u nedostatku potpunih informacija oslanjajući se na „šablonske odgovore“ koje proizvode strategiju „ograničene racionalnosti“ u svrhu suočavanja sa neizvesnošću koja je svojstvena odlučivanju u kontekstu ograničenog znanja. Albonetti navodi da donosioci odluka pokušavaju da smanje neizvesnost u postizanju poželjnih ishoda razvijanjem struktura koje su se u prošlosti pokazale da funkcionišu na zadovoljavajući način. Vremenom, donošenje odluka postaje rutinsko u cilju smanjenja neizvesnosti i postizanju uspešnog ishoda (Albonetti, 2017).

tosti (*focal concerns theory*)⁵ i pravno-birokratski model (*legal-bureaucratic model*)⁶. U nastavku teksta su za nenormativne faktore uzeti klasa, rasa i pol učinioca krivičnog dela.

Kontekstualni okvir: Društvene nejednakosti u SAD

U preambuli Deklaracije nezavisnosti SAD stoji da su „svi ljudi stvoreni jednaki“. Uprkos zagarantovanoj jednakosti pred zakonom, Džini koeficijent⁷ za SAD je u 2019. godini dostigao rekordnih 41,5 (World Bank, 2023). Podaci pokazuju da je to zemlja koja prednjači u nejednakostima u dohotku u poređenju sa drugim razvijenim zemljama i da se dohodovne nejednakosti neprekidno povećavaju (Hurst i dr., 2016; Doob, 2019).⁸ Stopa nezaposlenosti u SAD u 2018. godini dostigla istorijski minimum od manje od 4%. Nezaposlenost očigledno nije razlog za povećanje nejednakosti u prihodima danas. Umesto toga, istraživači otkrivaju da promene u strukturi zanimanja (uključujući porast prekarne zanimanja), pad moći sindikata, zakonska rešenja koja ne idu na ruku radnicima i nedostatak propisa o minimalnim zaradama čine većinu

⁵ Središnje teza teorije fokusa zabrinutosti je da su ishodi izricanja kazni vođeni razmatranjima o sledećim „brigama“: osuda i kažnjavanje počinioca i stepen štete koju je naneo žrtvi, zaštita zajednice i praktične posledice odluke o kazni (Albonetti, 2017).

⁶ Poslednja teorija je pravno-birokratski model, koji za razliku od ranijih teorija koji su se fokusirali samo na direktne efekte jedne varijable, na primer, karakteristika optuženog, ili varijabli koje se odnose na procesne segmente postupka (izjašnjavanje o krivici/suđenje ili karakteristika samog krivičnog dela) i na težinu dosuđene kazne, uzima u obzir sve ove faktore (Albonetti, 2017).

⁷ Džini koeficijent (engl. *Gini index*, *Gini ratio*) predstavlja najčešće korišćenu meru disperzije, a koristi se kao mera nejednakosti prihoda, nejednakost distribucije ili raspodele bogatstva. Vrednosti mu se kreću između 0 i 1, gde nizak Džini koeficijent predstavlja jednaku raspodelu prihoda ili bogatstva, a visok Džini koeficijent predstavlja nejednaku raspodelu.

⁸ I drugi autori imaju slične nalaze koji ukazuju na porast nejednakosti u SAD: tokom 1974. godine 20% ukupnog dohotka je bilo u vlasništvu onih koji se nalaze na donjoj polovini dohotka (0-50%), dok je oko 10% ukupnog dohotka bilo u vlasništvu onih koji spadaju u najbogatijih 1%. Četrdesetak godina kasnije situacija se u potpunosti preokrenula: sada prva grupa poseduje svega 12,5% ukupnog dohotka, dok najbogatijih 1% trenutno poseduje oko 20% ukupnog nacionalnog dohotka SAD (Piketty i dr., 2018). U velikim američkim kompanijama, zarade generalnih direktora u poređenju sa radnicima su proporcionalno mnogo veće nego u bilo kojoj drugoj zemlji. U 1965. godini, prosečan američki izvršni direktor zarađivao je 26 puta više od prosečnog radnika, a u 2017. godini u 350 najvećih korporacija SAD izvršni direktori su zarađivali 312 puta više od svojih radnika (Hurst i dr., 2016).

ovih promena (McCall, 2001; Hurst i dr., 2016). Ovim promenama su posebno pogođeni radnici čiji su se proizvodni pogoni preselili u druge zemlje ili zatvorili, kao i srednja klasa (Hurst i dr., 2016). Ekonomska pokretljivost u SAD je manja nego u većini evropskih zemalja (Corak, 2013). U poslednjih pola veka u SAD, izgledi dece da zarade više nego što su njihovi roditelji zarađivali su mali: udeo dece koja zarađuju više od svojih roditelja pao je sa približno 90% za decu rođenu 1940. godina na oko 50% za deca koja danas ulaze na tržište rada. Apsolutna mobilnost prihoda je generalno opala, sa najvećim padom za porodice u srednjoj klasi (Chetty i dr., 2016).

U svakodnevnom govoru u SAD, termin (društvena) klasa je toliko nepoželjan, da se čak smatra za ne-američki (Mantsios, 2004). Uprkos tome, u naučnim krugovima su izrađivani klasni modeli koji su tipični za savremeno američko društvo. U svojoj analizi američke ekonomije, Wysong i saradnici raspoređuju klase u SAD u obliku dvostrukog dijamanta (Hurst i dr., 2016): Privilegovana klasa uključuje vlasnike, poslodavce, menadžere i profesionalce (20% stanovništva), dok nova radnička klasa (80% stanovništva) uključuje sve ostale (od profesionalaca u neelitnim preduzećima preko samozaposlenih do siromašnih i nezaposlenih). Istovremeno, autori veruju da postoji gradacija klasa unutar svakog dijamanta, što omogućava izvesnu mobilnost unutar gornjih ili donjih dijamanta, ali je pokretljivost između dijamanta retka (Hurst i dr., 2016).

Robovlasnički položaj i rasizam su obeležili istoriju Afroameričkog stanovništva u SAD (Calavita, 2016). Tokom američke istorije, rasa je često korišćena da se opravda potiskivanje i eksploatacija onih koji su na osnovu nje proglašeni inferiornim, a ono što ove teorije još uvek održava u američkom društvu je njihovo pozivanje na prirodne i biološke činjenice (Calavita, 2016). Afroamerikanci čine 14,2% stanovništva SAD, a procenjuje se da je u 2021. godini bilo 47,2 miliona ljudi koji su se tako izjašnjavali (Moslimani i dr., 2023). Ovo stanovništvo češće nego ostatak populacije u SAD beleži finansijske poteškoće (Edwards, 2022), a njihova domaćinstva beleže niže prihode (Shlay, 2006). Stopa obrazovanih je među crnim Amerikancima u porastu, mada i dalje niska u poređenju sa ostatkom populacije. U 2021. godini, 26% crnaca starosti 25 i više godina (7,5 miliona ljudi) je steklo diplomu ili neko više zvanje, što je porast u odnosu na 15% u 2000. godini (Lopez, Moslimani, 2023). Uprkos zabrani diskriminacije, Afroameričko stanovništvo smatra da su makar jednom tokom života doživeli različite oblike diskriminacije prilikom

zapošljavanja, određivanja visine primanja i napredovanja na poslu i da su ljudi bili sumnjičavi prema njima (Horowitz i dr., 2019).

Stopa kriminaliteta i krivični proces u SAD

Kriminalitet se tradicionalno smatra jednim od najvećih problema američkog društva (Ignjatović, 2008). Stopa kriminaliteta u SAD je jedna od najviših u svetu i stope skoro svih teških krivičnih dela u ovoj zemlji spadaju u najviše (Ignjatović, 2008; Wacquant, 2009; 2010; Reiman, Leighton, 2017). Neki od razloga koji se navode za ovako visoke stope kriminaliteta su nezaposlenost, veliki broj diskriminisanih lica koji čine američku potklasu, sistem obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite koji su privatizovani i kao takvi nedostupni svima, kao i velika brojnost mladog stanovništva, dostupnost oružja, raširenost bolesti zavisnosti i učestalost jednoroditeljskih porodica (Ignjatović, 2008). Što se tiče strukture kriminaliteta, zločini protiv imovine u SAD su mnogo češći od nasilnih krivičnih dela, a uprkos visokim brojkama, statistički izveštaji pokazuju da je stopa svih krivičnih dela značajno opala u odnosu na pik koji je doživela tokom 1990-tih (Gramlich, 2020a).

Sudski postupak, kako parnični tako i krivični, doživljava se kao spor stranaka kojim se predmet spora iznosi pred sud, pri čemu stranke imaju dokaznu inicijativu, a sudu pripada uloga arbitra (Ilić, 2008). Osnovna odlika sudskog sistema je postojanje paralelizma između sudova koji postoje u svakoj od saveznih država i federalnog sudskog sistema, te se u teoriji govori o dvostrukoj hijerarhiji američkog sudskog sistema (Ilić, 2008), a podela delikata je izvršena između teških krivičnih dela (*felony*) za koja je propisana ili smrtna ili kazna lišenja slobode u trajanju najmanje od jedne godine i lakših krivičnih dela (*misdemeanors*) za koja je zaprećena novčana kazna, uslovna osuda ili zatvorska kazna kraća od godinu dana. Najveći broj sporova rešavaju sudovi u saveznom državama, a svaka savezna država ima svoju sopstvenu sudsku organizaciju, ali uobičajena struktura podrazumeva postojanje tri instance: prvostepene, apelacione i najviše. U okviru federalnog sudskog sistema moguće je, takođe, razlikovati tri instance: okružni sudovi (*U.S. district courts*), apelacioni sudovi (*U.S. courts of appeals*), a najviši sud je Vrhovni sud SAD (Ilić, 2008). Kada je u pitanju krivična materija, u saveznom državama postoje prvostepeni sudovi nižeg i višeg ranga. U nižim prvostepenim sudovima sudi sudija pojedinac i ovi sudovi meritorno reše ili sprovedu prethodni postupak

u 90% krivičnih predmeta. Kvalitet samog suđenja pred ovim sudovima je vrlo loš, jer sudijsko mesto često predstavlja nagradu za dotadašnji politički angažman (Ilić, 2008). Prvostepeni sudovi višeg ranga su nadležni za suđenje krivičnih dela. Rasprave pred ovim sudovima vode profesionalne sudije i najčešće se suđenje odvija pred porotom. Suđenja su retka u federalnom sistemu krivičnog pravosuđa, a kada se dogode, većina se završi osuđujućim presudama. Tokom 2018. godine skoro 80000 ljudi je bilo optuženo u federalnim krivičnim predmetima, ali samo 2% njih je išlo na suđenje. Pri tome, većina njih (90%) se izjasnila krivim, dok je preostalih 8% optužnica odbačeno (Gramlich, 2019a).

Što se tiče zatvorskog sistema u SAD, on je organizaciono vrlo složen i sa veoma velikim brojem ustanova. Nadležnost je podeljena između federalne, državne i lokalne vlasti (Stevanović, Simeunović-Patić, 2008), a zatvori mogu biti u vlasništvu države ili privatni (Geiger, 2017). Raznovrsnost vrsta i tipova zatvora ovaj sistem čini nejedinstvenim, što dovodi do postojanja neobjašnjivih razlika u uslovima i standardima (Stevanović, Simeunović-Patić, 2008). U poslednjih 40 godina stopa zatvaranja u SAD se povećala više nego ikada u svojoj istoriji i veća je od svih drugih država u svetu (Lee, Rochin, 2017; Gramlich, 2020b).⁹ Ne postoji saglasnost šta je uzrok brojnosti zatvorskog stanovništva, a kao najčešći razlozi navode se: izmene u krivičnim zakonima koje su pooštrile kazne za mnoga dela, ograničenje mogućnosti primene uslovne osude i uslovnog otpusta, zaoštavanje borbe protiv kriminaliteta povezanog sa narkoticima (Gaines, Miller, prema Ignjatović, 2008). Međutim, poslednjih godina broj zatvorenika i u privatnim i u državnim zatvorima u SAD neznatno opada: broj pojedinaca u privatnim zatvorima je smanjen za 8% od svog vrhunca 2012. godine, dok je ukupna populacija zatvorenika pala za 5% od svog vrhunca u 2009. godini (Gramlich, 2020b; Geiger, 2017). Ishod masovnog zatvaranja izvršilaca krivičnih dela u Americi je činjenica da najbogatije društvo u ljudskoj istoriji ima veću zatvorsku populaciju nego što je to slučaj u bilo kom drugom demokratskom društvu (Mauer, 2005).

⁹ Ukupan broj osuđenika u američkim zatvorima u 2012. godini iznosio je oko 2,3 miliona, a kada se taj iznos pretvori u broj zatvorenih po glavi stanovnika u opštoj populaciji dobija se broj od 720 osuđenika na 100000 stanovnika. Ova stopa je šest puta veća u poređenju sa Kanadom (114:100000), a pet do deset puta veća od bilo koje druge zapadnoevropske zemlje (u rasponu od 60:100000 u Finskoj, do 150:100000 u Engleskoj i Velsu (Garland, 2001).

Analiza i diskusija

Klasne nejednakosti u krivičnom sistemu

Sutherland, jedan od pionira u proučavanju kriminaliteta belih okovratnika, je još 1939. godine opisao pravne sisteme kao povoljnije za bogate, tvrdeći da ako su dva pojedinca na različitim ekonomskim nivoima podjednako kriva za isto krivično delo, veća je verovatnoća da će onaj na nižem nivou biti uhapšen, osuđen i zatvoren (Reiman, Leighton, 2017). Takođe, smatrao je da se krivični zakoni pišu i sprovode prvenstveno prema onim vrstama zločina koje su počinili oni nižeg ekonomskog statusa (Reiman, Leighton, 2017).

a) Klasne nejednakosti pred istražnim organima

Rajman i Lejton (2017) smatraju da je jedan od razloga zašto su prestupnici u zatvorima u SAD većinom pripadnici najnižih društvenih i ekonomskih grupa to što nejednak tretman pojedinaca različitih klasa počinje još u najranijim stadijumima krivičnog postupka, kroz odnos policije prema (potencijalnim) prestupnicima. Taj nejednak tretman se najčešće može videti kroz fokusiranje policije na dela i prestupe koji su mahom manjeg značaja (a koja mahom više siromašni i materijalno deprivirani), kao i na pojačane kontrole u oni delovima gradova u kojima žive materijalno deprivirani.

Thornberry (1973) je došao do zaključka o divergentom tretmanu na osnovu klase okrivljenih u svojoj studiji o 3475 dečaka prestupnika u Filadelphiji. On je otkrio da je među dečacima koji su uhapšeni zbog jednako teških krivičnih dela i koji su imali slične ranije dosjee, policija češće upućivala na sud za maloletnike mlade iz nižih klasa nego one imućnije. Policija je uglavnom neformalno postupala sa imućnijim dečacima, tako što ih je držala u stanicima dok im roditelji ne dođu, umesto da pokreće formalne procedure. Kao što se moglo očekivati, Thornberry je dobio iste rezultate kada je uporedio tretman Afroameričkih i belih dečaka koji su uhapšeni za jednako teška krivična dela (Thornberry, 1973).

Još jedan od načina diskriminatornog ponašanja policije prema okrivljenima je kroz usmeravanje pažnje i aktivnosti na siromašne delove gradova SAD, posebno radi kontrole prometa narkotika. U američkoj javnosti postoji uverenje da su droge prisutnije i da se više koriste među siromašnijim

slojevima stanovništva, pa je, samim tim, fokus policije i policijskih patrola usmeren na ove delove gradova. Ipak, istraživanja ukazuju da ne postoji razlika između prodaje droga i upotrebe droga u odnosu na krajeve gradova u kojima žive bogatiji i siromašniji (Saxe i dr., 2001). Čak i ako su upotreba i zavisnost nešto veće u siromašnijim naseljima koji su bili uključeni u uzorak, ove razlike blede u poređenju sa vidljivošću prodaje droga koja je značajno veća u siromašnijim delovima gradova. Zbog vidljivosti prodaje droga, u siromašnim naseljima je 6,3 puta veća verovatnoća da će biti prijavljena nego u onim koji su najmanje socijalno ugroženi, dok je upotreba ilegalnih droga bila samo 1,3 puta veća u tim naseljima (Saxe i dr., 2001). U ovim siromašnijim krajevima mahom dominiraju Afroamerikanci, što onda dovodi do većeg rizika od zatvaranja među ovom rasom nego među belcima, ali će to pitanje detaljnije biti obrađeno u sledećem poglavlju (Saxe i dr., 2001).

Još jedan od primera divergentnog tretmana na osnovu fokusa na siromašne delove gradova prilikom obavljanja policijskih patrola se može videti na primeru grada Tampe na Floridi. Analiza oko 10000 kazni izdatih od strane policije zbog nepropisne vožnje bicikla pokazuju da je 79% kazni dobilo Afroameričko stanovništvo, iako oni čine otprilike četvrtinu gradske populacije (Zayas, Stanley, 2015). Istraga je otkrila da policija Tampe cilja na siromašne, Afroameričke kvartove da bi sprovela zakon koji zabranjuje stvari koje većina ljudi radi na biciklu, poput vožnje bez svetala noću ili vožnje druge osobe na upravljaču bicikla. Istraživanje je otkrilo da je prava namera policije iza pisanja ovih kazni za manje prestupe da otkrije ozbiljnija kršenja zakona jer smatraju da je bicikl najčešće prevozno sredstvo prestupnika (Zayas, Stanley, 2015). Osim što se policija fokusira na siromašnije krajeve gradova prilikom kontrole u vezi sa vožnjom bicikala, što predstavlja direktnu diskriminaciju, siromašni (koji su ujedno i Afroamerikanci) natprosečno voze bicikle, dok beli i bogati i većoj meri voze automobile, što predstavlja indirektnu diskriminaciju u ovom slučaju.

Nekoliko razloga je ponuđeno za objašnjavanje razlike u postupanju policije prema siromašnim i bogatim građanima. Jedno je da policijska obuka i rad policije uslovljavaju policajce da budu sumnjičavi prema određenim vrstama ljudi, kao što su mladići iz nižih klasa, Afroamerikanci, Latinoamerikanci, pa je veća verovatnoća da će otkriti krivična dela koja oni vrše. Drugi, pak, smatraju da policija uglavnom hapsi one sa najmanjim političkim uticajem, koji su najmanje u stanju da skrenu pažnju javnosti na policijske prakse ili da izvrše politički uticaj, a to su pripadnici najnižih društvenih i ekonomskih

klasa (Reiman, Leighton, 2017). Još jedno objašnjenje za ovakvo divergentno postupanje su ponudili Wilson i Kelling 1982. godine, koji su nazvali „princip razbijenog prozora“. Ovaj princip oslikava rad policijskih organa koji su usmereni na ispravljanje najvidljivijih znakova društvenih poremećaja kako bi se stvorio osećaj bezbedne i stabilne zajednice (Birckhead, 2012). Ponašanje policije u gradu Tampa na Floridi se može objasniti upravo ovim principom. Takođe, zbog stereotipa povezanih sa klasom (a često i rasom), policajci manje vrednuju stanovnike siromašnih oblasti, posebno onih sa visokom koncentracijom manjina, dok su stavovi policije prema onima koji žive u bogatijim oblastima obično benevolentniji i tolerantniji, te su policajci manje skloni da nastave sa krivičnim prijavama protiv tih učinioca (Birckhead, 2012).

b) Klasne nejednakosti tokom suđenja

Što se tiče klasnih nejednakosti u krivičnompravnom sistemu SAD, priznanje divergentnog tretmana zasnovanog na ekonomskom statusu počinioca pred američkim sudovima je prikazano u knjizi Reiman-a i Leighton-a (2017), koji ilustruju unutrašnje funkcionisanje krivičnog pravosuđa kao klasno orijentisano na dva načina: 1) kada isto ili slično krivično delo izvrši bogati i siromašan učinilac, veće su šanse da će siromašni učinilac biti uhapšen, krivično gonjen, a na kraju i osuđen na dužu kaznu od pripadnika srednje ili više klase i 2) između zločina koje obično počine siromašni pojedinci (tzv. ulični zločini) i zločina koji su tipični za imućne (beli okovratnici i korporativni zločini), sistem tretira prve mnogo oštrije. Jedan od pokazatelja benevolentnijeg tretmana kriminaliteta belih okovratnika je nedostatak podataka o posledicama i šteti koju proizvodi ova grupe krivičnih dela. Direktno finansijske gubitke je teško izmeriti, jednim delom zbog nedostatka jasne definicije, ali najvećim delom zbog činjenica da ne postoje javno dostupne statistike te vrste, dok su procene ekonomskih posledica uličnog kriminaliteta mnogo češće (Reiman, Leighton, 2017). Reiman i Leighton upoređuju kazne koje su sudovi izricali za ulične zločine sa kaznama za dela u okviru kriminaliteta belih okovratnika i zaključuju da beli okovratnici imaju mnogo benevolentniji tretman (Reiman, Leighton, 2017; Barak, 2020). Mnogo je manje verovatno da će „beli okovratnici“ biti otkriveni, krivično gonjeni i osuđeni u krivičnom postupku nego „ulični“ prestupnici, a čak i kada su oni osuđeni, izrečene kazne uglavnom isključuju kazne zatvora. Glavni uzroci nejednakosti tretmana različitih klasa tokom sudskog procesa počinju već prilikom

odlučivanja da li će se pojedinac odvesti u pritvor, koji se često u SAD izriče jer ne postoje sredstva da se plati kaucija (Reiman, Leighton, 2017). Drugi razlog je kvalitet odbrane jer usled manjka sredstava, siromašnim građanima se dodeljuje advokatska odbrana po službenoj dužnosti, a ti advokati nisu dovoljnoiskusni niti plaćeni, pa je njihova odbrana mahom rutinska i slabijeg kvaliteta (Reiman, Leighton, 2017). Korporativni prestupnici su najčešće vrlo ugledni pripadnici društva, koji uživaju ekonomske i društvene prednosti svog položaja, a koje koriste kako bi ishod krivičnih postupaka koji se vode protiv njih bio što blaži. Takođe, oni se ne percipiraju kao opasni, jer osim činjenice da su najčešće u pitanju ugledni pojedinci, oni vrše krivična dela koja nemaju direktne žrtve, niti koriste silu ili prinudu u vršenju svojih kriminalnih aktivnosti. Njihova krivična dela se mahom sastoje od ilegalnog profitiranja koji imaju za posledicu prenošenje gubitaka svojih kompanija na potrošače, na radnike koji na taj način gube penzije ili posao, ili kroz štednju na zdravstvenim i bezbednosnim programima na radu u svojim kompanijama, što dovodi do nesreća na radu i smrti zaposlenih. Ovi procesi obično pogađaju pojedince koje su već najmanje moćni i nemaju jednake resurse za zaštitu svojih interesa i prava (South, 2005). U izuzetnim slučajevima u kojima su beli okovratnici i zatvarani, kazne koje izdržavaju su znatno kraće od onih koje su izrečene učiniocima uličnih zločina (Wacquant, 2009; 2010; Barak, 2020). Na primer, početkom 1980-tih godina 96% osuđenih za razbojništvo kažnjavano je zatvorskom kaznom u proseku od 60 meseci (za provalu je taj broj iznosio 82% i oni su dobijali u proseku 26 meseci), dok je samo 31% osuđenih za proneveru poslato u zatvor i ta manjina je služila kaznu zatvora u proseku 11 meseci (Wacquant, 2009).

Tillman i Pontell (1992) su upoređivali kazne dobijene za krađe kroz malverzacije sa zdravstvenim osiguranjem (što su krivična dela koja se mogu svrstati u kriminalitet belih okovratnika) i obične krađe (ulični kriminalitet) u Kaliforniji. Dok je 37,7% optuženih za prevare u vezi sa Medicaid-om osuđeno na kaznu zatvora, 79,2% iz druge grupe okrivljenih (ulični kriminalitet) je osuđeno na zatvorsku kaznu. Prosečna šteta zbog prevara u vezi sa Medicaid-om iznosila je 13000 dolara, što je 10 puta više od srednje vrednosti štete izazvane običnom krađom (1149 dolara) (Tillman, Pontell, 1992). Autori ističu da su većina optuženih za zloupotrebe zdravstvenih osiguranja bili lekari i zdravstveni radnici, dok je većina optuženih za tešku krađu radila na manje plaćenim poslovima ili je bila nezaposlena. Autori zaključuju da su „razlike u

kaznama izrečenim za ova dva uzorka rezultat različitih društvenih statusa njihovih članova" (Tillman, Pontell, 1992: 560).

U istraživanju koje su sproveli Chiricos i Bales (1991), analizirani su podaci o krivičnom gonjenju, pritvoru i dužini kazne za 1970 uhapšenih na Floridi 1982. godine kako bi se utvrdio uticaj radnog statusa na ceo krivičnopravni proces. Rezultati su pokazali postojanje značajne i jake veze između nezaposlenosti i krivičnog postupka od pritvora do izricanja kazne: nezaposleni optuženi imao je 3,2 puta veće šanse da bude zatvoren pre suđenja, da mu bude dosuđen pritvor, nego optuženi koji je zaposlen. Rezultati su, takođe, pokazali da interakcija rase i nezaposlenosti pokazuje da je najveća verovatnoća zatvaranja za nezaposlene Afroamerikance, posebno one koji su mladi ili optuženi za nasilne zločine i zločine protiv javnog reda i mira (Chiricos, Bales, 1991).

Zakonom predviđeni minimumi i maksimumi mogu da budu, takođe, razlog različitog tretmana različitih klasa ljudi. Košarkaška zvezda Univerziteta Maryland Leonard Bias umro je od predoziranja drogom samo nekoliko sati nakon što su ga Boston Celtics-i izabrali na NBA draftu, što je dovelo do usvajanja Zakona o borbi protiv zloupotrebe droga iz 1986. godine, kojim su određene mnogo teže kazne za krek kokain nego za kokain u prahu (Vagins, 2006). Ovim zakonom, posedovanje i distribucija samo pet grama kreka nosila je minimalnu kaznu federalnog zatvora od pet godina, dok je za kokain u prahu, distribucija 500 grama (100 puta više u odnosu na krek kokain) nosila istu kaznu (Vagins, 2006). Ovaj disparitet 100:1 nije imao penoloških uporišta, a istovremeno je mnogo strože kažnjavao korisnike kreka kokaina. Zbog svoje relativno niske cene, krek kokain je pristupačniji siromašnim Americancima, od kojih su mnogi Afroamerikanci, dok je kokain u prahu mnogo skuplji i obično ga koriste imućniji (mahom beli) Amerikanci. Statistički podaci beleže da je sve vreme primenjivanja ovog zakona od 1986. do 2010. godine, preko 80% osuđenih za posedovanje kreka bilo Afroameričkog porekla, dok je manje od njih 10% bilo pripadnik bele rase (Reiman, Leighton, 2017).

c) Klasne nejednakosti u zatvorskoj populaciji

Divergentni tretman u poslednjoj fazi krivičnogpravnog postupka SAD je posledica nejednakosti koji se odvijaju pred policijom i sudovima. Brojna istraživanja pokazuju da je masovno zatvaranje i tzv. zatvorski bum u SAD u najvećem stepenu projektovan na najsiromašnije, marginalizovane društvene

grupe (South, 2005; Western, 2006; Wacquant, 2009; Alexander, 2010; Western, Pettitt, 2010; Tonry, 2011; Reiman, Leighton, 2017). Wacquant (2010) smatra da pravi naziv za fenomen enormnog povećavanja broja ljudi koji se u SAD nalazi iza rešetaka nije masovno zatvaranje, već *hiper zatvaranje* (*hyperincarceration*). On sugerije da ovo nije puka terminološka prepirka, jer masovno zatvaranje implicira da se taj fenomen tiče velikog broja građana (kao što je slučaj sa masovnim medijima, masovnom kulturom i masovnom nezaposlenošću), odnosno da je kaznena mreža bačena širom društvenog i fizičkog prostora u SAD. Po njemu, kazneni sistem u SAD ne dotiče sve njegove građane, jer ovaj sistem cilja precizno, na osnovu klase, po etničkoj pripadnosti i po mestu boravišta, što je dovelo do hiperzatvaranja jedne posebne kategorije, muškaraca Afroamerikanaca niže klase zarobljenih u getu, dok je ostatak društva ostao praktično netaknut (Wacquant, 2010). Fokus na rasu koji dominira diskusijama o zatvorskom bumu u SAD izbrisao je, smatra Wacquant, činjenicu da su zatvorenici pre svega siromašni ljudi.

U SAD je manje od polovine zatvorenika imalo posao sa punim radnim vremenom u vreme podizanja optužnice, a dve trećine dolazi iz domaćinstava sa godišnjim prihodom manjim od polovine linija siromaštva (Wacquant, 2010). Samo 13% zatvorenika ima visoko obrazovanje (u poređenju sa nacionalnom stopom koja je iznad jedne polovine), 60% nije odraslo sa oba roditelja, uključujući 14% onih koji su odgajani u hraniteljskim porodicama ili sirotištima, a svaki drugi zatvorenik je imao nekog člana svoje porodice u zatvoru (Wacquant, 2010). Wacquant (2010) dalje navodi da američki zatvorenici pate od akutne materijalne nesigurnosti, kulturne deprivacije i društvene marginalizovanosti. Ova kategorija, takođe, uključuje nesrazmeran broj beskućnika, mentalno bolesnih, zavisnih od alkohola i droga i teško hendikepiranih (Wacquant, 2010). I Reiman i Leighton (2017) prikazuju podatke o niskim prihodima pripadnika američkih zatvora pre zatvaranja. Čak 20% zatvorenika nisu imali nikakve prihode pre zatvaranja, što je stopa tri puta veća nego u generalnoj populaciji. Od onih koji su zarađivali, medijana prihoda je iznosila oko 12000 dolara godišnje, dok je iste godine medijana prihoda za muškarce u generalnoj populaciji iznosila 29238 dolara (Reiman, Leighton, 2017).

Za Western-a i Pettitt-a (2010) klasne nejednakosti u zatvorima u SAD se najbolje ogledaju kroz nizak obrazovni nivo onih koji su u zatvoru. Zatvorenici u proseku imaju samo deset razreda školovanja, a oko 70% zatvorske populacije nema završenu srednju školu. Njihovi podaci pokazuju da se zatvorski

bum u SAD mahom zasnivao na zatvaranju onih koji imaju najniže stepene obrazovanja. Upoređivali su podatke iz 1980. i 2008. godine za muškarce uzrasta od 20 do 34 godina i došli do zaključka da povećan procenat zatvorske populacije mahom potiče iz redova onih koji nisu završili ni srednju školu (37% svih crnaca bez srednjoškolskog obrazovanja je tokom 2008. godine bilo u zatvorima naspram 10% tokom 1980. godine, a isti rast se dogodio i za belu populaciju bez srednje škole, koja je u 2008. godini u zatvorima iznosila 13% (Western, Pettitt, 2010). Autori su zaključili da su u 2008. godini Afroamerikanci, starosti do 35 godina i bez srednje škole u SAD imali veće šanse da završe u zatvoru nego da pronađu posao (Western, Pettitt, 2010).

Benevolentan tretman kriminaliteta belih okovratnika se vidi ne samo po procentu izrečenih kazni zatvora u odnosu na druge kazne, već i po dužini kazne zatvora, koja je kraća u odnosu na dužinu kazne zatvora koju dobijaju učinioци uličnog kriminaliteta. Prosečna zatvorska kazna za učinioce krivičnih dela iz oblasti bankarskih transakcija osuđenih između 1988. i 1992. godine bila je 36 meseci u poređenju sa prosečnom dužinom zatvorske kazne od 56 meseci za krivično delo razbojništva i 38 meseci za one koji su osuđeni za krađu motornih vozila (Reiman, Leighton, 2017). Prestupnici ovih krivičnih dela dobijali su u proseku duže kazne od učinilaca svih imovinskih krivičnih dela (koji su dobili prosečnu kaznu zatvora od 26 meseci), ali je prosečan gubitak u slučaju malverzacije sa kreditima bio 500000 dolara, a prosečan gubitak po imovinskom krivičnom delu u toku 1995. godine iznosio je 1251 dolara (Reiman, Leighton, 2017).

Rasne nejednakosti u krivičnom sistemu

Dok se pojam klase uporno osporava u SAD, rasno pitanje i istraživanja o rasnim disparitetima u različitim aspektima američkog društva su vrlo prisutna. Po Wacquant- u (2010), rasa je drugi po značaju faktor za selekciju pojedinaca koji bivaju zatvarani u SAD. Etničko-rasni sastav osuđenika se potpuno promenio, preokrenuvši se sa 70% belaca i 30% ostalih rasa na kraju Drugog svetskog rata na 70% Afroamerikanaca i Latinoamerikanaca u odnosu na 30% belaca do kraja 20. veka (Wacquant, 2010). Afroamerikanci čine samo 12% stanovništva i 13% korisnika droga, ali oni čine oko 38% svih uhapšenih zbog krivičnih dela posedovanja narkotika, 59% svih osuđenih za krivična dela posedovanja narkotika i 63% svih onih koji su osuđeni za trgovinu drogom (Harris,

1999). U centru analiza o disparitetu između rasa u krivičnom pravnom sistemu SAD je odnos između Afroamerikanaca i belaca, dok su Latinoamerikanci kao kategorija najčešće izostavljani i svrstavani u belu rasu. Ipak, istraživanja u kojima se ova kategorija pojavljuju kao posebna i različita od bele rase pokazuju da se oni kažnjavaju strože od belaca, a nekada čak i od Afroamerikanaca (Harris i dr., 2009).

a) Rasne nejednakosti pred istražnim organima

Odnos između policije i Afroamerikanaca je postao goruća tema u SAD tokom 2020. godine nakon ubistva George Floyd-a, 46 godina starog Afroamerikanca od strane policijskog službenika, prilikom privođenja zato što je Floyd bio optužen od prodavačice da je u prodavnici koristio lažnu novčanicu od 20 dolara. Ovo ubistvo, snimljeno kamerom, dovelo je do masovnih protesta čija je tema bila brutalan odnos policijskih službenika prema Afroamerikancima u toj zemlji, a pod parolom *Black lives matter* (Bordonaro, Willets, 2018). Odrasli Afroamerikanci pet puta više u odnosu na belce navode da ih je policija nepravedno zaustavila zbog njihove rase ili etničke pripadnosti (44% naspram 9%) (Desilver i dr., 2020). Istraživanja pokazuju da ovakvi stavovi opšte populacije u SAD nisu neosnovani i da su ubistva koja čini policija u SAD rasno obojena. Ispitivanje 2285 ubistava muškaraca od strane policije i drugih pravosudnih organa između 2010. i 2014. godine ukazuje da kada se broj prilagodi njihovim udelu u opštem stanovništvu, Afroamerikanci imaju 2,8 puta veće šanse da ih policija ubije u odnosu na belce, dok je za Latinoamerikance taj broj 1,7 puta veći u odnosu na belce. U prvih pet meseci 2015. godine skoro 63% od ukupnog broja nenaoružanih žrtava koje je policija ubila bili su pripadnici manjina (Doob, 2019). Prema podacima Amnesty International-a (2023a), iako 13% američke populacije čine Afroamerikanci, oni čine oko 24% smrtnih slučajeva zbog policijske upotrebe vatrenog oružja.

Nejednak tretman Afroamerikanaca od strane policije postoji i u saobraćaju, te policijske patrole na autoputevima zaustavljaju muškarce Afroameričkog porekla toliko često da je skovan izraz „voziti dok si crn“ (*driving while black*). Na primer, put oko Nju Džersija dužine 148 milja smatra se glavnim putem za krijumčarenje droge iz i u Njujork i ključnom vezom za promet droge između Njujorka i Floride. Na ovoj deonici puta pripadnici manjina čine samo 30% vozača, ali čine 78% onih koje policija zaustavlja i pretresa u potrazi za drogom. Dok

policija mahom cilja na manjine, dokazi ukazuju da se narkotici češće pronalaze kod belih vozača (Calavita, 2016). Ta razlika se vidi i po mestima gde su zaustavljanja češća: u centralnom Harlemu (gde žive mahom manjine), policija mnogo češće zaustavlja pojedince nego u Aper Vest Sajdu (pretežno beli kraj), uprkos činjenici da ova dva područja imaju otprilike slične stope kriminaliteta. U ta tri meseca 2008. godine, policija je privela preko 2300 ljudi u stanici u Harlemu, a nešto više od 400 u stanici u Aper Vest Sajdu (Calavita, 2016).

U istraživanju koje je sprovedeno tokom 2002. godine u Sijetlu, pokazano je da postoji rasni disparitet i kada su u pitanju hapšenja u vezi sa trgovinom drogom (Beckett i dr., 2006). Rezultati ukazuju da većina onih koji isporučuju metamfetamin, ekstazi, kokain u prahu i heroin u Sijetlu su belci, dok Afroamerikanci u većini slučajeva isporučuju samo jednu vrstu droge: krek kokain. Ipak, 64% uhapšenih zbog isporuke bilo koje vrste droge u Sijetlu su Afroamerikanci. Autori navode tri razloga za postojanja ovog dispariteta: policija se fokusira na crne prestupnike, fokus policije je na aktivnosti u vezi sa drogom na otvorenom i geografska raspodela policijskih resursa koja za fokus ima aktivnosti u centru grada u kojima trguju i crnci i belci, u poređenju sa malim patrolama u predgrađima u kojima gotovo isključivo trguju belci (Beckett i dr., 2006).

b) Rasne nejednakosti tokom suđenja

O nejednakom tretmanu različitih etničkih grupa pred sudovima SAD se manje govori, ali istraživanja pokazuju nejednakosti i u ovoj fazi krivičnog postupka. Prilikom izricanja kazni, sudije u obzir uzimaju čitav niz faktora koji su prepoznati kao relevantni u zakonodavstvu i smatraju se legitimnim, poput prethodne osuđivanosti. Ipak, čak i prilikom uzimanja u obzir ovih legitimnih faktora prilikom odlučivanja o vrsti i družini kazne, to može biti rasno i etnički obojeno. U istraživanju sprovedenom u Pensilvaniji utvrđeno je da je veća verovatnoća da će Afroamerikanci imati maloletnički dosije i da će ta činjenica u većoj meri uticati na dužinu izrečene kazne pri kasnijim hapšenjima. Takođe, dokazano je da sudije češće koriste ovaj faktor da bi povećale težinu izrečene kazne Afroamerikancima nego belcima (Ulmer, Laskorunsky, 2016). U slučajevima koji uključuju posedovanje ili promet opojnih supstanci, istraživanja pokazuju disparitet između Afroamerikanaca i Latinoamerikanaca u odnosu na belce, a kada se rasa ukršta sa rodnom i godinama rezultati pokazuju da su u najgorem položaju mladi muškarci crne rase (Albonetti, 2017).

Neke države koriste kompjuterske procene rizika od krivičnog dela (*criminal risk assessments*) da pomognu sudijama u odlukama o puštanju iz pritvora (zatvaranje okrivljenog tokom trajanja krivičnog postupka, najčešće kada postoji opasnost od uticaja na svedoke ili bekstva). Ove procene podrazumevaju prikupljanje podataka o ljudima koji su na uslovnom otpustu, upoređivanje tih podataka sa podacima o drugim ljudima koji su osuđeni za slične zločine, a zatim dodeljivanje bodova zatvorenici, koji će im pomoći da odluče da li konkretni zatvorenik treba da bude pušten iz pritvora ili ne (Harcourt, 2010; McKay, 2019). S obzirom da algoritam za dodelu bodova koristi postojeće podatke kao smernice, kritičari smatraju da njegova upotreba značajno pogoršava već neprihvatljive rasne disparitete u sistemu krivičnog pravosuđa (Harcourt, 2010).

Jedna od važnih odlika krivičnog pravnog sistema SAD je postojanje smrtno kazne, čiju primenu podržava 54% građana, ali kada se pogleda rasna struktura njenih pobornika, vidi se da je među njima 36% afroameričkog stanovništva naspram 59% belaca (Gramlich, 2019b). Iako je približno jednak broj Afroamerikanaca i belaca koji su žrtve ubistava u SAD, izricanje smrtno kazne gotovo po pravilu je rezervisano za slučajeve u kojima su žrtve ubistva belci - 80% pogubljenja je usledilo nakon ubistava belih žrtava (South, 2005). Dakle, rasa je važan faktor pri izricanju smrtno kazne, ne samo kada je u pitanju okrivljeni, nego i u pogledu toga ko je žrtva. Studija iz 2003. godine je pokazala da je veća verovatnoća da će tužioci tražiti smrtnu kaznu kada je rasa žrtve bela, a manje je verovatno da će tražiti smrtnu kaznu kada je žrtva Afroamerikanac (Amnesty International, 2023b). Ovi podaci su potvrđeni u brojnim drugim istraživanjima: prema podacima Američke advokatske komore jedna trećina Afroamerikanaca osuđenih na smrt u Filadelfiji bi dobila kaznu doživotnog zatvora da nisu bili Afroamerikanci (Amnesty International, 2023b). Slično, studija o smrtnim kaznama u Konektikatu iz 2007. godine je pokazala da optuženi Afroamerikanci dobijaju smrtnu kaznu u tri puta većem broju slučajeva od belaca u slučajevima kada su žrtve belci (Amnesty International, 2023b).

c) Rasne nejednakosti u zatvorskoj populaciji

U odnosu na njihovu zastupljenost u stanovništvu SAD, Afroamerikanci i Latinoamerikanci imaju mnogo veće šanse da budu u zatvoru nego belci, što se pokazuje u mnogobrojnim istraživanjima (Harris i dr., 2009; Calavita, 2016). Na kraju 2005. godine, afroamerički zatvorenici su predstavljali oko 40% svih

državnih i saveznih zatvorenika, a Latinoamerikanci su predstavljali oko 20%, što daleko premašuje udeo Afroamerikanaca (12,6%) i Latinoamerikanaca (14,4%) u celokupnoj populaciji SAD. Odnosno, Afroamerikanci (577200) su te iste godine bili brojniji od belaca (465500) u američkim zatvorima (Harris i dr., 2009). Iako se njihova stopa zatvorske kazne najviše smanjila poslednjih godina, Afroamerikanci i dalje imaju mnogo veće šanse da budu u zatvoru nego ostale etničke grupe. Stopa zatvaranja Afroamerikanaca na kraju 2018. godine bila je skoro dvostruko veća nego među Latinoamerikancima (797 na 100000) i više od pet puta veća nego među belcima (268 na 100000) (Gramlich, 2020a).

Iako se uobičajeno smatra da je sistemska rasna diskriminacija završena tokom 1960-tih u SAD, Alexander (2010) smatra da američki sistem krivičnog pravosuđa koristi rat protiv droge kao primarno oruđe za sprovođenje tradicionalnih i novih oblika diskriminacije, i ugnjetavanja i da se „primarni cilj kontrole [krivičnog sistema] određuje prema rasi” (Alexander, 2010: 10-12). Sličnu konstataciju nalazimo i kod Pager (2007), koji navodi da je između 1983. i 1997. godine broj Afroamerikanaca koji su primljeni u zatvor zbog krivičnih dela u vezi sa narkoticima porastao više od 26 puta, u odnosu na sedmostruko povećanje kod bele populacije. Do 2001. godine, bilo je više nego dvostruko više Afroamerikanaca nego belaca u državnim zatvorima zbog krivičnih dela iz ove grupe (139700 naspram 57300). Iako istraživanja pokazuju da su velika većina korisnika droga belci, teret krivičnih gonjenja za drogu pao je na Afroamerikance (Pager, 2007).

Zaključak

Sva navedena istraživanja su pokazala da klasa i rasa okrivljenog predstavljaju nenormativne faktore koji ispoljavaju efekat na ishod krivičnih sporova u SAD. Niže društvene klase i rasne manjine u SAD imaju više kontakata sa policijom, češće se podiže optužnica protiv njih i češće su optužena strana u krivičnom postupku u odnosu na pripadnike viših društvenih klasa i dominantne bele rase. Kao posledica češćeg podizanja optužnice protiv ove kategorije stanovništva, češće bivaju osuđeni i dobijaju kaznu zatvora, što dovodi do prezastupljenosti osoba bez primanja, sa niskim primanjima i bez obrazovanja, kao i do prezastupljenosti Afroamerikanaca i Latinoamerikanaca u zatvorima u SAD. Diskriminacija ovih kategorija stanovništva, zabeležena u

drugim segmentima života i pred drugim institucijama u SAD, proizvodi slične efekte i u krivičnompravnom sistemu.

Rezultati iznetih istraživanja predstavljaju još jednu potvrdu antiformalističkih teorija o tumačenju prava jer, pre svega sudije (ali i ostali službenici u sistemu krivičnog pravosuđa), svoju diskreciju u primeni prava koriste uzimajući u obzir društvene atribute okrivljenog (klasu i rasu). Prilikom odlučivanja o vrsti i dužini kazne, sudije u obzir uzimaju ne samo karakteristike učinjenog dela, već i šire praktične posledice koje kažnjavanje može da ima: da li je okrivljeni staralac maloletnih lica, da li je opasan po zajednicu, da li postoji mogućnost da ponovi krivično delo. Dakle, tokom odlučivanja o kažnjavanju, kada sudije ne poseduje sve relevantne informacije o učinjenom krivičnom delu, u nameri da donesu racionalnu odluku, vode se i društvenim atributima okrivljenih, koji u teži položaj stavljaju materijalno deprivirane, posebno manjine, a favorizuju pojedince koji su integrisani u društvo i pripadnici srednjih i viših društvenih klasa.

Klasna pripadnost se u istraživanjima koja se tiču ishoda krivičnopравnih postupaka u SAD pokazala kao uticajna na način da dovodi do strožeg tretmana najsiromašnijih slojeva američkog društva. Ipak, treba naglasiti da se u analiziranim istraživanjima sam pojam klase retko upotrebljava, dok su klasne razlike predstavljene najčešće pomoću pojedinih indikatora klasnog položaja. U mnogo većoj meri se u istraživanjima stavlja akcenat na rasu i etničku pripadnost okrivljenih. Afroamerikanci i druge manjine istovremeno neretko pripadaju nižim društvenim klasama i imaju primanja koja su niža od prosečnih u SAD, pa njihov stroži tretman u krivičnompravnom sistemu SAD velikim delom potiče od njihovog lošeg materijalnog položaja (Zatz, 2000). Po Wacquant-u, klasne disproporcionalnosti unutar krivičnopравnog sistema su veće od etničkih, jer je većina Afroamerikanaca koji se nalazi u zatvorima istovremeno i siromašna (Wacquant, 2010). Reč je o višestruko depriviranoj populaciji koja ima niže obrazovanje, slabije životne prilike i šanse za uspeh na tržištu rada i koja neretko živi u getoiziranim zajednicama, u kojima se razvija kultura bavljenja kriminalitetom. Njihova deprivilegovanost u krivičnompravnom sistemu SAD je postavljena tako da dovodi do indirektno i direktno diskriminacije. Indirektna diskriminacija se ispoljava na sledeće načine: 1) sistem je takav da određene kategorije gura u siromaštvo i u krivična dela: devijantna ponašanja nastaju kao reakcije pojedinaca na disparitet između vrednosti u američkom društvu i mogućnosti da se one ostvare. Ključna vrednost u američkom društvu je

postignuće, ali kako nije moguće da svi budu uspešni i bogati, kriminalitet je jedna od očekivanih reakcija nižih društvenih slojeva u postizanju tih ciljeva (Calavita, 2016); 2) sistem ne prepoznaje na jednak način krivična dela privilegovanih i deprivilegovanih, jer privredni kriminalitet ne nosi tu društvenu stigmu niti težinu sankcije kao ulični kriminalitet; 3) čak i kada prepoznaje određena dela privilegovanih kao krivična, sistem nejednako tretira te počinioce, usled niza otežavajućih i olakšavajućih okolnosti koje su povezane sa njihovim društvenim položajem: ugledan član zajednice, neosuđivan i obrazovan.

Veza između siromaštva i krivičnih dela nije jednostrana, iako je jedna od dugo potvrđivanih tvrdnji da socijalna isključenost i siromaštvo, pod svim ostalim jednakim uslovima, dovode do veće verovatnoće da se tokom socijalizacije usvoje vrednosti, veštine i/ili stavovi koji su povoljni za bavljenje kriminalitetom i/ili koji za uzore promovisu kriminalce. Ipak, većina onih koji se i nalaze u takvim okolnostima ne postaju kriminalci, a podaci ukazuju da i pojedinci na višim nivoima društvene lestvice čine krivična dela radi zarade i moći (kriminalitet belih okovratnika) (South, 2005). Porast nezaposlenosti, pad visine prihoda i porast nejednakosti ima negativan uticaj na stope kriminalne aktivnosti, jer se institucionalizovane nejednakosti doživljavaju kao nepravedne, pa se povećavaju šanse da se pojedinci uključe u kriminalne aktivnosti (South, 2005). Ipak, kriminalitet belog okovratnika se ne tretira podjednako kao krivična dela koja vrše deprivilegovani slojevi stanovništva. Realnost krivičnih dela ne leži samo u objektivnim karakteristikama radnji koje ih čine, već u „društvenom“ značenju koje je pridodato toj radnji i obrascima „društvenog“ ponašanja službenika krivičnog pravosuđa (policije, tužioca i sudija), koji je proizvod tog značenja (Quinney, 1977). U slučaju SAD, ovaj proces formiranja kriminalnih radnji se ne vrši podjednako, tako da pogađa opasne radnje svih stanovnika SAD podjednako, već je okrenut prema najnižim klasama američkog društva. Dakle, Afroamerikanci, Latinoamerikanci i ostali materijalno deprivirani slojevi stanovništva SAD u većoj meri vrše samo određena krivična dela koja se svrstavaju u ulični kriminalitet, ta dela se sankcionišu i percipiraju kao opasna. Ostali slojevi stanovništva su skloniji kriminalitetu belih okovratnika, ali se ta vrsta krivičnih dela tretira benevolentnije, ti prestupnici se ne percipiraju kao opasni i kao pretnja društvu i, samim tim, blaže se kažnjavaju.

Nejednakosti koje nastaju u krivičnopravnom sistemu doprinose reprodukciji i amplifikaciji postojećih nejednakosti, ali imaju i političke posledice druge vrste, poput političkih prava zatvorenika. Gotovo sve savezne države

u SAD zabranjuju glasanje onima koji služe zatvorske kazne ili su na uslovnoj osudi, a trinaest država trajno oduzima pravo glasa i onima koji su svoju kaznu odslužili, što je vrlo retko pravno rešenje u drugim zapadnim sistemima (South, 2005). Posledica takvog pravnog rešenja je da 3,9 miliona Amerikanaca nema pravo glasa, a 1,4 miliona od njih su bivši prestupnici. Pošto Afroamerikanci imaju nesrazmerno visoku stopu zatvaranja, lišavanje prava učinilaca krivičnih dela ima najveći uticaj na glasanje Afroamerikanaca (Calavita, 2016). Ovakvo populističko vođenje politike masovnog zatvaranja je udaljilo sistem krivičnog pravosuđa od procesa koji za cilj ima lečenje, rehabilitaciju ili/i dobrobit zatvorenih i pretvorilo ga u mašinu za osuđivanje kojom se procenjuju rizici za zatvaranje onih koji se percipiraju kao opasni (Garland, 2001).

Literatura

- Albonetti, C. (2017) Theoretical Perspectives and Empirical Assessments of Race/Ethnicity Disparities in Federal Sentencing. U: M. Deflem (ur.) *Race, Ethnicity and Law*. Bingley: Emerald Publishing Limited, str. 150-174. <https://doi.org/10.1108/S1521-613620170000022009>
- Alexander, M. (2010) *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York: The New Press.
- Barak, G. (2020) *Nekontrolisana moć korporacija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Barry, B. (2021) *How Judges Judge: Empirical Insights into Judicial Decision-Making*. New York: Taylor & Francis Group.
- Beckett, K., Nyrop, K., Pflingst, L. (2006) Race, Drugs, and Policing: Understanding Disparities in Drug Delivery Arrests. *Criminology*, 1, str. 105–37. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2006.00044.x>
- Birkhead, T. (2012) Delinquent by Reason of Poverty. *Washington University Journal of Law and Policy*, 1, str. 53-106.
- Bordonaro, F., Willits, D. (2018) Black Lives Matter? Analyzing the Effects of Police-Caused Black Deaths on Media Coverage and Public Interest in the Movement. *Journal of Criminal Justice and Law*, 2, str. 102-121. <https://doi.org/10.21428/b6e95092.a155a6b5>
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.

Breen, R. (2005) Foundations of a Neo-Weberian Class Analysis. U: E. O. Wright (ur.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 31-50. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900.003>

Bridges, K. (2013) The Dangerous Law of Biological Race. *Fordham Law Review*, 1, str. 21–80.

Calavita, K. (2016) *Invitation to Law and Society - An Introduction to the Study of Real Law*. Chicago: University of Chicago Press.

Chetty, R., Grusky, D., Hell, M., Hendren, N., Manduca, R., Narang, J. (2016) The Fading American Dream: Trends in Absolute Income Mobility Since 1940. *Science*, 6336, str. 398-406. doi: 10.1126/science.aal4617

Chiricos, T. G., Bales, W. (1991) Unemployment and Punishment. *Criminology*, 4, str. 701-724. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1991.tb01085.x>

Collins, P. H. (1990) *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and Empowerment*. Boston: Unwin Hyman.

Collins, P., H. Bilge, S. (2016) *Intersectionality*. Malden: Polity Press.

Corak, M. (2013) Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility. *The Journal of Economic Perspectives*, 3, str. 79-102.

Crenshaw, K. (1989) Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1, str. 314–343. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198782063.003.0016>

Crenshaw, K. (1991) Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Colour. *Stanford Law Review*, 6, str. 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>

Doob, C. (2019) *Social Inequality and Social Stratification in US Society*. New York: Routledge.

Garland, D. (2001) *Mass Imprisonment: Social Causes and Consequences*. London: SAGE.

Harcourt, B. (2010) Risk as a Proxy for Race. *University of Chicago Law & Economics Olin Working Paper No. 535*, str. 1-13.

Harris, D. A. (1999) The Stories, the Statistics, and the Law: Why “Driving While Black” Matters. *Minnesota Law Review*, 1, str. 265-326.

- Harris, C., Steffensmeier, D., Ulmer, J., Painter-Davis, N. (2009) Are Blacks and Hispanics Disproportionately Incarcerated Relative to Their Arrests? Racial and Ethnic Disproportionality Between Arrest and Incarceration. *Race and Social Problems*, 4, str. 187-199. doi: 10.1007/s12552-009-9019-x
- Hogan, R. (2001) Class, Race and Gender Inequality. *Race, Gender & Class Journal*, 2, str. 61-93.
- Hurst, C., Fitz Gibbon, H., Nurse, A. (2016) *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*. New York: Routledge
- Ignjatović, Đ. (2008) Stanje kriminaliteta u SAD i njegova kontrola. U: J. Ćirić (ur). *Uvod u pravo SAD*. Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 163-183.
- Ilić, G. (2008) Organizacija krivičnog sudstva u SAD. In: J. Ćirić (ed). *Uvod u pravo SAD*. Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 89-105.
- Kennedy, R. (1989) Racial Critiques of Legal Academia. *Harvard Law Review*, 8, str. 1745–1819. <https://doi.org/10.2307/1341357>
- Lee, M. J., Rochin, N. (2017) Hooked on Punishment: Symbolic Violence and the Drug War inside U.S. Prisons. *Race, Ethnicity and Law*, 22, str. 155-174. <https://doi.org/10.1108/S1521-613620170000022012>
- Leiter, B. (2005) American Legal Realism. In: M. Golding (ur.) *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*. Edmundson W. A. Hoboken: Blackwell Publishing Ltd, str. 50-66.
- McAll, C. (1990) *Class, Ethnicity, and Social Inequality*. London: McGill-Queen's University Press.
- McCall, L. (2001) Sources of Racial Wage Inequality in Metropolitan Labor Markets: Racial, Ethnic, and Gender Differences. *American Sociological Review*, 66, str. 520–541.
- Mantsios, G. (2004) Class in America. U: P. S. Rothenberg (ur.) *Race, Class, and Gender in the United States: An Integrated Study*. New York: Worth, str. 193– 207.
- Mauer, M. (2005) Thinking About Prison and Its Impact in the Twenty-First Century. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2, str. 607–618.
- McKay, C. (2019) Predicting Risk in Criminal Procedure: Actuarial Tools, Algorithms, AI and Judicial Decision-Making. *Current Issues in Criminal Justice*, 1, str. 22-39. <https://doi.org/10.1080/10345329.2019.1658694>
- Pager, D. (2007) *Marked: Race, Crime, and Finding Work in an Era of Mass Incarceration*. Chicago: Chicago University Press.
- Parsons, T. (1953) *A Revised Analytical Approach to the Theory of Social Stratification*. Cambridge: Harvard University Press.

Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2018) Distributional National Accounts: Methods and Estimates for the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 2, str. 553-609. <https://doi.org/10.3386/w22945>

Posner, R. (2010) *How Judges Think*. New York: Harvard University Press.

Reiman, J., Leighton, P. (2017) *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison - Ideology, Class, and Criminal Justice*. London: Routledge.

Saxe, L., Kadushin, C., Beveridge, A., Livert, D., Tighe, E., Rindskopf, D., Ford, J., Brodsky, B. (2001) The Visibility of Illicit Drugs: Implications for Community-Based Drug Control Strategies. *American Journal of Public Health*, 12, str. 1987-1994. <https://doi.org/10.2105/ajph.91.12.1987>

Schauer, F. (2012) *Thinking Like a Lawyer: A New Introduction to Legal Reasoning*. New York: Harvard University Press.

Shlay, A. B. (2006) Low-income homeownership: American Dream or delusion?. *Urban Studies*, 3, str. 511-531. <https://doi.org/10.1080/00420980500452433>

South, N. (2005) Inequalities, Crime, and Citizenship. U: M. Romero, E. Margolis (ur.) *The Blackwell Companion to Social Inequalities*. London: Blackwell Publishing Ltd, str. 350-372.

Spaić, B. (2020) *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Spaić, B. (2021) Interpretation and Construction: An Addendum to the Discussion About Creation and Application of Law. *Pravni zapisi*, 1, str. 29-61. <https://doi.org/10.5937/pravzap0-31882>

Stevanović, Z., Simeunović-Patić, B. (2008) Osnovne karakterisitike američkog zatvorskog sistema. U: J. Čirić (ur.) *Uvod u pravo SAD*. Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 315-333.

Therborn, G. (2013) *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge: Polity Press.

Thornberry, T. P. (1973) Race, Socioeconomic Status and Sentencing in the Juvenile Justice System. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1, str. 90-98. <https://doi.org/10.2307/1142660>

Tillman, R., Pontell, H. (1992) Is Justice 'Collar-Blind'? Punishing Medicaid Provider Fraud. *Criminology*, 4, str. 547-574.

Tonry, M. (2011) Less Imprisonment is No Doubt a Good Thing, More Policing is Not. *Criminology and Public Policy*, 1, str. 137-152. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9133.2010.00692.x>

Ulmer, J., Laskorunsky, J. (2016) The Role of Juvenile Adjudications in the Disproportional Incarceration of African-American and Hispanic Defendants. *Journal of Crime and Justice*, 1, str. 9-27. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2015.1133494>

Vagins, D. J. (2006) *Cracks in the System: Twenty Years of the Unjust Federal Crack Cocaine Law*. Washington: American Civil Liberties Union.

Quinney, R. (1977) *Class, State & Crime*. New York: McKay.

Wacquant, L. (2009) *Punishing the Poor – The Neoliberal Government of Social Insecurity*. London: Duke University Press.

Wacquant, L. (2010) Class, Race and Hyperincarceration in Revanchist America. *Daedalus*, 3, str. 74-90. https://doi.org/10.1162/DAED_a_00024

Warwick-Booth, L. (2018) *Social Inequality*. New York: Sage.

Weininger, E. (2005) Foundations of Pierre Bourdieu's Class Analysis. U: E. O. Wright (ur.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 82-119. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900.005>

Western, B. (2006) *Punishment and Inequality in America*. New York: Russell Sage Foundation.

Western, B., Pettit, B. (2010) Incarceration and Social Inequality. *Dædalus – Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 3, str. 8–19. https://doi.org/10.1162/DAED_a_00019

Wilson, W. J. (1980) *The Declining Significance of Race*. Chicago: University of Chicago Press.

Wright, E. O. (2005) Foundations of a Neo-Marxist Class Analysis. U: E. O. Wright (ur.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 4-30. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900.002>

Zatz, M. S. (2000) The Convergence of Race, Ethnicity, Gender, and Class on Court Decision Making: Looking Toward the 21st Century. *Criminal Justice: Policies, Processes, and Decisions of the Criminal Justice System*, 3, str. 503-553.

Internet izvori

Amnesty International (2023a) Racial Justice. Dostupno na: <https://www.amnestyusa.org/issues/racial-justice/>, stranici pristupljeno 21.7.2023.

Amnesty International. (2023b) Death Penalty and Race - Race of Homicide Victims in Cases Resulting in an Execution Since 1976. Dostupno na: <https://www.amnestyusa.org/issues/death-penalty/death-penalty-facts/death-penalty-and->

Moslimani, M., Tamir, C., Budiman, A., Noe-Bustamante, L., Mora, L. (2023) Facts About the U.S. Black Population. *Pew Research Center*. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/social-trends/fact-sheet/facts-about-the-us-black-population/>, stranici pristupljeno 21.7.2023.

The United States Sentencing Commission (2018) The Guidelines. Dostupno na <https://www.ussc.gov/guidelines/guidelines-archive/annotated-2018-chapter-1#1b13>, stranici pristupljeno: 21.7.2023.

World Bank (2023) Gini Index - United States. Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2019&locations=US&start=2002>, stranici pristupljeno 21.7.2023.

Zayas, A., Stanley, K. (2015) How Riding Your Bike Can Land You in Trouble with the Cops- If You're Black. *Tampa Bay Times*. Dostupno na: <http://www.tampabay.com/news/publicsafety/how-riding-your-bike-can-land-you-in-trouble-with-the-cops---if-youre-black/2225966>, stranici pristupljeno 21.7.2023.

MILA ĐORĐEVIĆ*

Class and Racial Inequalities in the Criminal Justice System of the United States of America¹⁰

The subject of this paper is a theoretical consideration of the relationship between class and racial inequalities and the criminal justice system in the United States of America (USA), based on a review of relevant studies and data sources. The author concludes that the class and race of the defendant influence the outcome of criminal proceedings in the USA. They are non-normative factors that have an impact on the judge's decision-making. Within the US criminal justice system, racial and class inequalities intersect so that poor, low-educated African Americans receive the harshest treatment in the US criminal justice system. The presented research shows a milder treatment of other categories of the USA population, whose criminal acts are not perceived as too dangerous due to the social position of the perpetrator

* Mila Đorđević is an Assistant and a PhD student at the Faculty of Law University of Belgrade, Serbia. E-mail: mila@ius.bg.ac.rs.

¹⁰ This paper is a result of strategic project of the Faculty of Law, University of Belgrade for 2024 entitled *Problems of Creation, Interpretation and Implementation of Law*.

and the non-violence of those acts, as well as the absence of direct victims. Also, the author concludes that although there are more studies on the influence of race on the outcome of criminal proceedings in the USA, class shows a greater influence than race, even though the term class is rarely used in the presented research and class position is most often shown using indicators of class position.

Keywords: USA criminal justice system, class inequalities, racial inequalities, judicial decision-making.

Projekat UNIGEM: Ka rodnoj ravnopravnosti u akademskoj zajednici¹

GORDANA LALIĆ-KRSTIN²

Uvod

Kako brojna istraživanja pokazuju, rodno zasnovano nasilje, diskriminacija pa i seksualno nasilje i uznemiravanje ne mimoilaze ni akademsku zajednicu (između ostalih, Dimitrijević, Mladenović, 2017; Resanović, 2021; Vujadinović, Antonijević, 2021; Nikolić-Ristanović, Čopić, 2022; Spahić Šiljak i dr., 2022a, 2023; Sundari, Lewis, 2022). Štaviše, usled vrlo izražene hijerarhijske strukture i kompleksnih odnosa moći među učesnicima u visokoškolskom obrazovnom sistemu, prvenstveno između studenata/kinja i nastavnog osoblja, ali i među zaposlenima, moglo bi se reći da su univerziteti vrlo plodno tlo za razvoj i opstajanje različitih vidova nasilja i diskriminacije. Upravo sa ciljem da se ovakva situacija u akademskoj zajednici unapredi, da se na univerzitetu, ako ne u potpunosti eliminiše, bar da umanjí stepen zastupljenosti ovakvih praksi, pokrenut je projekat UNIGEM (University and Gender Mainstreaming).

U nastavku je, najpre, predstavljen sam projekat, njegovi ciljevi i akteri, a potom i projektne aktivnosti koje su na partnerskim univerzitetima sprovedene u periodu od 2021. godine, kada je projekat zvanično započet, pa do kraja 2023. godine.

¹ Ovaj rad predstavlja proširenu verziju usmenog izlaganja pod naslovom *The UNIGEM Project: Results and Perspectives*, prezentovanog na XIII godišnjoj konferenciji Viktimološkog društva Srbije – Podrška žrtvama i prevencija viktimizacije, održanoj 23. i 24. novembra 2023. godine u Beogradu.

² Dr Gordana Lalić-Krstin je vanredna profesorka na Univerzitetu u Novom Sadu – Filozofski fakultet, Odsek za anglistiku i koordinatorka UNIGEM projekta za Univerzitet u Novom Sadu. E-mail: gordana.lalic.krstin@ff.uns.ac.rs.

Akteri i ciljevi projekta

O TPO fondaciji

Transkulturalna psihosocijalna obrazovna (TPO) fondacija je nevladina organizacija iz Bosne i Hercegovine (BiH) koja je nastala 1998. godine u okviru mreže organizacija Health Net International (HNI), koju su 1992. godine osnovali Lekari bez granica sa ciljem ukidanja jaza između interventne pomoći u vanrednim situacijama tokom i nakon konflikata i prirodnih katastrofa sa jedne strane, i dugoročnog strukturnog razvoja u pogođenim društvima sa druge strane. Health Net International se 2005. godine ujedinio sa organizacijom TPO (Transcultural Psychosocial Organization), iza koje stoje decenije rada na brizi o psihosocijalnom i mentalnom zdravlju preživelih nakon ratnih i drugih razaranja (HealthNet TPO, 2024). Iz ove organizacije proistekla je TPO fondacija u Bosni i Hercegovini, sa sedištem u Sarajevu. Od 2006. godine pod rukovodstvom prof. dr Zilke Spahić Šiljak TPO fondacija deluje kao nevladina organizacija na teritoriji cele Bosne i Hercegovine kao značajan akter u mnogim oblastima društveno angažovanog rada.

Najznačajnije oblasti delovanja TPO fondacije su ljudska prava, rodna ravnopravnost i interkulturalni dijalog, a u okviru njih je zastupljeno aktivno sprovođenje obrazovnih i istraživačkih aktivnosti i rad na jačanju institucionalnih i individualnih kapaciteta. Njihov glavni fokus su mladi i žene jer su to grupe koje su marginalizovane u bosansko-hercegovačkom društvu i njihovo učešće u javnom životu i zastupljenost na mestima odlučivanja zahtevaju podršku kroz različite afirmativne akcije i aktivnosti (TPO, 2024). U oblasti obrazovanja saraduju sa univerzitetima i drugim obrazovanim i kulturnim institucijama na izradi programa za sticanje interkulturalnih, multireligijskih i građanskih znanja i veština. Ovi programi utemeljeni su na savremenim naučnim i delatnim praksama u ovim oblastima, ali se zasnivaju i na saznanjima proisteklim iz istraživanja lokalnog i regionalnog kontesta kako bi se oni prilagodili kulturnim i društvenim specifičnostima postjugoslovenskog prostora. Te specifičnosti naročito su značajne kada se govori o unapređenju rodne ravnopravnosti, prevenciji rodno zasnovanog nasilja i borbi protiv rodni stereotipa, gde je posleratni i tranzicionijski period u većini država proisteklim iz bivše Jugoslavije doveo do vrlo izražene retradicionalizacije, patrijarhalizacije i jačanja mizoginih narativa. U tom smislu, dragocene su aktivnosti TPO fondacije na

osnaživanju žena u oblasti podizanja svesti i sprovođenja edukacije o ženskim pravima, zdravlju, obrazovanju, društvenom položaju i ekonomskom osnaživanju. Naročito se ističe inkluzivni pristup i nastojanje da se povežu ekonomski i aktivistički vladin i nevladin sektor, kao i da se u cilju izgradnje mira i tolerancije promoviše kultura međuetničkog i međureligijskog dijaloga, i dijaloga između religijskih i nereligijskih pogleda na svet.

Osim projekta UNIGEM, koji je glavna tema ovog prikaza, trebalo bi pomenuti i nekoliko odabranih aktuelnijih inicijativa i projekata TPO fondacije, kako bi se ilustrovala širina i dubina njihovog društvenog angažmana. Jedna od njih je ETOS inicijativa, koja okuplja nastavno osoblje i učenike i učenice osnovnih i srednjih škola na promociji univerzalnih etičkih vrednosti koje svoje utemeljenje imaju u sekularnim i religijskim normama. Unutar ove inicijative, u saradnji sa SAPERE Institutom iz Londona, realizuje se program P4C (Filozofija za djecu) u čijem fokusu je razvoj veština kritičkog mišljenja.³

TPO fondacija organizuje i FER školu⁴, čiji je naziv akronimna skraćena za „Feminizam i religija” kroz koju je od 2022. godine prošlo preko 200 polaznika i polaznica, završivši jedan od pet 45-časovnih kurseva posvećenih temi feminizma, roda, religije, izgradnje mira, medija, antropologije i sociologije. U okviru FER škole pokrenut je podkast posvećen ovoj oblasti, a u novembru 2023. u Sarajevu je održana i regionalna konferencija pod nazivom „A ti sestro govori!”.

TPO fondacija rukovodi i projektom „Lokalne zajednice za socijalnu koheziju” (LOC4SOC) na teritoriji BiH sa ciljem ublažavanja i eliminacije antimigrantskih sentimenata, stereotipa i predrasuda u lokalnoj zajednici. Sproveli su i projekat MENGA (Menstrualna i rodna akcija), koji adresira pitanje menstrualnog siromaštva i načine njegovog prevazilaženja uz podizanje svesti o ovom problemu i javnom zagovaranju njegovog rešavanja na rodno odgovoran način. Osim toga, TPO fondacija učestvuje u međunarodnom evropskom projektu „#Nikad ponovo” (#Never Again: Teaching Transmission of Trauma and Rememberance through Experiential Learning), kao i u čitavom nizu drugih inicijativa i aktivnosti na kojima je rukovodilac ili aktivni učesnik. Među najkompleksnijim i najambicioznijim poduhvatima poslednjih godina ističe se upravo projekat UNIGEM.

³ Više o tome videti na: www.thinkerica.ba.

⁴ Više o tome videti na: <https://ferskola2022.onlinebase.net/o-nama/>, stranici pristupljeno 29.4.2024.

O projektu UNIGEM

Projekat UNIGEM (*University and Gender Mainstreaming*) je pokrenut krajem 2021. godine, uz finansijsku podršku vlade Ujedinjenog kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske, sa predviđenim trajanjem od četiri godine. Zvanično je počeo 1. jula 2021. godine, a saradnja sa 18 univerziteta iz regiona je uspostavljena potpisivanjem memoranduma o saradnji 6. oktobra 2021. godine. Kasnije se projektu priključila još jedna institucija, čime se broj partnera povećao na sadašnjih 19: a) Bosna i Hercegovina: Univerzitet u Sarajevu, Sarajevska škola nauke i tehnologije, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Univerzitet u Banjoj Luci, Univerzitet u Tuzli, Univerzitet u Zenici, Univerzitet u Bihaću, Internacionalni univerzitet Travnik (Travnik), Univerzitet „Džemal Bijedić“ (Mostar), Sveučilište Hercegovina, Sveučilište u Mostaru, Internacionalni Burch univerzitet; b) Hrvatska: Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku; c) Crna Gora: Univerzitet Crne Gore i Univerzitet Donja Gorica i d) Srbija: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i Univerzitet u Novom Sadu.

U trenutku pisanja ovog prikaza, projekat se nalazi u trećoj projektnoj godini, što deluje kao dobar trenutak za sagledavanje dosadašnjih rezultata i detektovanje eventualne potrebe za korekcijom ili modifikovanjem tempa planiranih aktivnosti, te ovaj prikaz može poslužiti u tu svrhu, uporedo sa postojanjem oficijelne eksterne evaluacije projekta koja se sprovodi svake godine.

Projekat UNIGEM (*Univeristy and Gender Mainstreaming*), odnosno „Uvođenje rodno osveštenih politika u visoko obrazovanje“, kako glasi prevod na srpski jezik, pokrenut je sa osnovnim ciljem da univerziteti preduzmu mere u uvođenju rodne perspektive u visoko obrazovanje, da svojim delovanjem obezbede siguran ambijent za sve studente i studentkinje kao i za sve zaposlene na univerzitetu, te da se aktiviraju u prevenciji i borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, seksualnog uznemiravanja i svih drugih vidova nasilja i diskriminacije. Radi postizanja ovih ciljeva predviđen je čitav niz različitih aktivnosti, o kojima će reč biti u narednom odeljku.

a) O ciljevima projekta

Projekat je usmeren na nekoliko osnovnih pravaca delovanja, uz nužna preplitanja i međusobne uticaje: izgradnja kapaciteta, podizanje svesti i

edukacija, umrežavanje i aktivizam. Najznačajniji i najdugoročniji efekat koji se ovim projektom želi postići jeste da se izgrade kapaciteti državnih i privatnih univerziteta, kao i drugih obrazovnih institucija u regionu, potrebni u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja i seksualnog uznemiravanja. Kako bi se ovaj efekat postigao, neophodno je da se poboljša saradnja između nacionalnih ministarstava i univerziteta, da se unaprede interne procedure na univerzitetima za prevenciju i reagovanje u slučajevima rodno zasnovanog nasilja i seksualnog uznemiravanja, ali i da se podigne svest nastavnog osoblja i da se ono osposobi da reaguje. Univerziteti, najpre, moraju imati definisane politike i mehanizme za uvođenje rodne perspektive u visoko obrazovanje, pretočene u zvanična dokumenta i organe koji će se baviti ovim pitanjima. Tu se misli, najpre, na usvajanje i sprovođenje planova za postizanje rodne ravnopravnosti, ustanovljavanje univerzitetskih i fakultetskih odbora za rodnu ravnopravnost, odnosno imenovanje lica zaduženih za rodnu ravnopravnost, donošenje strateških dokumenata za prevenciju diskriminacije, ali i na druge vidove delovanja, kao što su aktivnosti na informisanju akademske zajednice o postojanju ovih dokumenata i tela, rad na njihovoj promociji i podizanju svesti o značaju ovih pitanja kako u univerzitetskom, tako i u širem društvenom kontekstu.

Univerziteti kao naučno-obrazovne institucije mogu i treba da rade na uključivanju rodne perspektive u naučna istraživanja i u nastavne planove i programe. Da bi se to postiglo, potrebno je mnogo rada na podizanju svesti istraživačkog i nastavnog osoblja, ali i studentske populacije, kao i na edukaciji svih aktera u univerzitetskoj zajednici. Neophodno je organizovati aktivnosti koje će senzibilisati, edukovati i osnažiti nastavnike i istraživače i osposobiti ih da u svoje nastavne planove, odnosno istraživačke aktivnosti, uključe rodnu perspektivu ili da se, tamo gde je to moguće i u skladu sa profesionalnom i strukovnom orijentacijom, usmere i ka istraživanju tema direktno vezanih za rodnu ravnopravnost, diskriminaciju, seksualno uznemiravanje i slično. U tu svrhu, bilo bi poželjno objediniti sadržaje koji bi se mogli koristiti u edukaciji, ali i izraditi nastavne materijale koji bi bili na raspolaganju nastavnicima. Takođe, od velikog značaja bi moglo biti i osnivanje lokalnih resursnih centara oko kojih bi se okupili istraživači i istraživačice, studenti i studentkinje zainteresovani za ove teme, a koji bi služili kao mesta okupljanja i razmene znanja. Iskustvo pokazuje da su iniciranje naučnih istraživanja i organizovanje naučnih konferencija uvek snažan faktor u pobuđivanju interesovanja naučne zajednice.

Važnost umrežavanja institucija u regionu i uspostavljanja međusobne saradnje među njima nije potrebno posebno naglašavati, ali je vrlo bitno naglasiti da je ovo prvi projekat iz oblasti rodne ravnopravnosti i borbe protiv seksualnog uznemiravanja koji je osmišljen tako da obuhvati više država nastalih posle raspada Jugoslavije, kao i da omogući međuinstitucionalnu saradnju na ovim pitanjima. Takođe, projekat ima za cilj međusobno upoznavanje i umrežavanje eksperata i ekspertkinja iz regiona iz različitih akademskih zajednica, koji uprkos različitostima i lokalnim specifičnostima imaju vrlo slične probleme i susreću se sa sličnim preprekama u svom radu.

Naposletku, aktivistički pravac delovanja UNIGEM-a planiran je kao integralni deo aktivnosti koje će se sprovoditi i, osim rada sa studentima i studentkinjama, predviđa i usmerenost ka široj društvenoj zajednici, kako kroz saradnju sa organizacijama civilnog društva u pokretanju i sprovođenju aktivističkih kampanja, tako i u njihovoj usmerenosti ka sferi van neposrednog univerzitetskog okruženja.

Aktivnosti i rezultati projekta

Izgradnja kapaciteta

Projektom UNIGEM predviđeno je uspostavljanje posebnog tela za borbu protiv rodno zasnovane diskriminacije na svim univerzitetima koji su pristupili potpisivanju Memoranduma o saradnji. U zavisnosti od ustrojstva i veličine samog univerziteta, negde su ta tela uspostavljena samo na nivou univerziteta, a negde i na nivou univerziteta i na nivou fakulteta članica, kao što je, na primer, slučaj na Univerzitetu u Novom Sadu. Takođe, učesnici na projektu su doneli akcione planove za postizanje rodne ravnopravnosti, ustanovili ili započeli ustanovljavanje mehanizama za njegovo sprovođenje i praćenje ostvarenosti ciljeva koji su njime predviđeni. Spisak usvojenih akcionih planova na partnerskim univerzitetima, kao i sami tekstovi tih planova, mogu se pronaći na sajtu Univerzitetskog gender resursnog centra (UNIGeRC) (UNIGeRC – GAP, 2023). Osim toga, planovi za postizanje rodne ravnopravnosti postavljeni su i na stranice pojedinih univerziteta. Tako je u slučaju Univerziteta u Novom Sadu ovaj plan dostupan na zvaničnom sajtu Univerziteta, gde postoji posebna stranica pod nazivom „Rodna ravnopravnost“, na kojoj

se na jednom mestu mogu naći ne samo relevantna dokumenta nego i najave i izveštaji o sprovedenim aktivnostima, kao i neke publikacije od značaja za ovu oblast rada univerziteta. Verujemo da je ovo makar donekle unapredilo vidljivost pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost i prevenciju rodno zasnovanog nasilja i seksualnog uznemiravanja, ali i doprinelo transparentnosti i informisanosti univerzietskih profesora i profesorki, kao i studenata i studentkinja.

Osim toga, u Sarajevu je pri Centru za ljudska prava, kao telo za koordinaciju aktivnosti osnovan gorepomenuti Univerzitetski gender resursni centar (UNI-GeRC)⁵. Njegov osnovni cilj je da „nastavnom osoblju fakulteta, studentima, studenticama kao i zaposlenima u administraciji pruži savremena znanja o brojnim oblastima u kojima je neophodno poznavanje koncepta rod kako bi se unaprijedilo njihovo znanje i odgovorno djelovanje.” Planirano je da se kroz projekat UNIGEM preko UNIGeRC-a stimuliše multidisciplinarnost, kao i da se bogatom bibliotekom pruži referentna baza za saradnju u oblasti istraživačkog rada.

Istraživačka i izdavačka delatnost

Kada je reč o istraživačkoj delatnosti, projekat UNIGEM je koncipiran tako da je jedan od prvih zadataka bio da se sprovede veliko regionalno istraživanje, koje bi pružilo uvid u stanje u univerzitetskim zajednicama u regionu i omogućilo informisano i adekvatno delovanje na sprovođenju ciljeva projekta. Istraživanje je sprovedeno na 18 privatnih i državnih univerziteta (tadašnji broj partnera na projektu), a osim kvantitativnih istraživačkih metoda primenjeni su i intervjui sa ispitanicima u sve četiri države na temu rodne (ne)ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja. Ispitanici su bili nastavno i administrativno osoblje, studenti i studentkinje društvenih, humanističkih, prirodnih, tehničkih, biotehničkih i biomedicinskih i zdravstvenih nauka, kao i studenti umetnosti. Kvantitativni deo istraživanja obuhvatio je 4754 ispitanika (studente, nastavnike i administrativno osoblje), a u okviru kvalitativnog istraživanja urađena su 133 intervjua (Lalić-Krstin, 2023). Istraživanje je obuhvatilo oblasti kao što su: poznavanje osnovnih pojmova iz oblasti rodne ravnopravnosti, prisutnost stereotipa o rodnim identitetima i seksualnosti, odnos roda, jezika i moći, uticaj kulture, religije i tradicije na razumevanje i prihvatanje rodno zasnovanog nasilja, inkluzija i intersekcionalnost, odgovornost institucija i obrazovne politike u sprečavanju rodno zasnovanog nasilja i slično. Činjenica da je ovo istraživanje

⁵ Više o tome videti na: <https://unigerc.unsa.ba/>.

sprovedeno u četiri države regiona čini prikupljene podatke vrlo vrednim jer omogućava komparativnu analizu. Pri tome, neophodno je istaći da je ovo prvo regionalno istraživanje na temu rodno zasnovanog nasilja koje je uključilo sve tri relevantne grupe: studentsku populaciju, nastavno i nenastavno osoblje. Najznačajniji rezultati ovog istraživanja, između ostalog, pokazuju da su univerzitetske sredine opterećene rodnim stereotipima, da su studenti i studentkinje najmanje ohrabrena populacija za javni govor o rodno zasnovanom nasilju, da iskustva viktimizacije rodno zasnovanim nasiljem nisu izolovani slučajevi, da se rodno osetljiv jezik ne koristi u dovoljnoj meri, da prevladava percepcija da religijske tradicije promovišu tradicionalne rodne uloge, da netransparentnost pravila i procedura protiv učinilaca rodno zasnovanog nasilja obeshrabruje žrtve i, naposljetku, da je na univerzitetima koji su učestvovali u istraživanju zastupljena kultura opterećena rodnim stereotipima, koja često dovodi do diskriminacije (Lalić-Krstin, 2023).

Iz ovog istraživanja proistekao je zbornik radova pod naslovom *Izazovi integrisanja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja* (Spahić Šiljak i dr., 2022a), koji je objavljen u sve četiri države čiji univerziteti učestvuju na projektu, na jezičkim varijetetima koji su standardni u svakoj od njih, a dostupan je i u elektronskom obliku. Paralelno je objavljena i brošura sa sažecima na engleskom jeziku (Spahić Šiljak i dr., 2022b), a potom je i zbornik radova preveden i objavljen i na engleskom jeziku, što u velikoj meri doprinosi vidljivosti samog projekta UNIGEM, kao i dostupnosti podataka iz ovog kraja sveta široj naučnoj javnosti.

U Sarajevu je, potom, 6. i 7. maja 2022. godine održana međunarodna naučna konferencija „Uprkos strahu i tišini: Univerziteti protiv nasilja” na kojoj su učestvovali izlagači i izlagačice iz regiona i iz inostranstva. Tematske sesije su uključivale panele o rodu i jeziku; rodu, telu i nasilju; rodnim stereotipima u kulturi i obrazovanju; teorijskim i metodološkim izazovima u istraživanju roda; medijima, obrazovanju i rodno zasnovanom nasilju; seksualnom uznemiravanju u akademskom okruženju; rodnoj diskriminaciji i institucionalnim politikama, i o rodnoj neravnopravnosti u profesionalnom životu. Nakon konferencije objavljen je zbornik sa 24 odabrana naučna rada pod istim naslovom pod kojim je održana i konferencija (Spahić Šiljak i dr., 2022c).

Od 26. do 27. maja 2022. godine u Banja Luci je pod okriljem UNIGEM-a i u saradnji sa Institutom za humanističke i društvene nauke Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci održana naučno-stručna konferencija „Rodna

ravnopravnost na univerzitetima: Teorijske perspektive, institucionalno delovanje i društveni angažman". Održano je šest tematskih sesija i jedna panel diskusija na kojima su predstavljena teorijska i empirijska istraživanja, kao i primeri aktivističkog rada u borbi za bolji položaj žena u društvu.

Letnja škola o nesvesnoj pristrasnosti održana je na Sveučilištu u Mostaru krajem avgusta 2022. godine u vidu trodnevnog treninga za nastavno osoblje 19 partnerskih univerziteta, na kojoj su bili predavači sa Univerziteta Stanford (Sjedinjene Američke Države) Melissa Briggs Johns i Daniel Klein, koji su eksperti za treninge u ovoj oblasti i koji su saradnici TPO fondacije.

Pored toga, TPO fondacija je prevela šest knjiga sa dobijenim autorskim pravima i stavila ih na raspolaganje na svom vebsajtu: *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija* (Ferguson, 2022), *Dekolonijalni feminizam* (Verges, 2022), *Etika brige u doba prekarnosti* (Hamington, Flower, 2022), *Rodno zasnovano nasilje u univerzitetskim zajednicama: Politika, prevencija i obrazovne intervencije* (Sundari, Lewis, 2022), *Feminizam i religija u 21 stoljeću: Tehnologija, dijalog i širenje granica* (Messina-Dysert, Radford Ruether, 2022), *Žene i religija u prvim stoljećima kršćanstva* (Sawyer, Sawyer, 2022). Takođe, preveden je i niz drugih tekstova za internu upotrebu partnerskih univerziteta kako bi se dizajnirani silabusi obogatili dodatnim sadržajima u onim oblastima u kojima nema dovoljno domaće literature (TPO, 2022).

Edukativne aktivnosti

Edukacija univerzitetskog nastavnog i nenastavnog osoblja, kao i studenata i studentkinja, svakako je najznačajniji cilj projekta UNIGEM i najveći broj aktivnosti na projektu u prethodne tri godine organizovan je upravo u ovoj oblasti. Bilo ih je toliko da je usled prostornog ograničenja nemoguće detaljno opisati i prokomentarisati svaku od njih. Stoga su predstavljene u kratkim crtama u okviru četiri osnovna pravca: direktna edukacija osoblja, direktna edukacija studenata i studentkinja, produkcija edukativnog materijala i edukacija van univerzitetske zajednice.

Fokus projekta UNIGEM u prethodnim godinama bio je prvenstveno na edukovanju univerzitetskih profesora i profesorki, kao i drugog, nenastavnog i administrativnog osoblja, o značaju prevencije rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije i seksualnog uznemiravanja, o informisanju o postojanju zakonske regulative i institucionalnih politika za prevenciju i borbu protiv diskriminacije

i/ili seksualnog nasilja i uznemiravanja. Organizovane su desetine radionica, obuka, seminara, predavanja i drugih edukativnih formata na kojima se, između ostalog, govorilo o rodno osveštenim politikama na organizacionim jedinicama univerziteta (Univerzitet u Sarajevu), implementaciji akcionih planova za postizanje rodne ravnopravnosti (Univerzitet u Banjoj Luci i Univerzitet u Tuzli, Univerzitet u Bihaću, Sarajevo School of Science and Technology, Sveučilište u Mostaru, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru), rodnoj ravnopravnosti u praksi obrazovnih i naučnoistraživačkih institucija (Univerzitet u Beogradu), nesvesnoj pristrasnosti (Univerzitet u Mostaru), preventivnim i represivnim mehanizmima za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja (Univerzitet u Sarajevu), integrisanju rodne perspektive u nastavi (Univerzitet u Sarajevu), prevenciji diskriminatornih postupaka na univerzitetima (Univerzitet u Sarajevu), opštim pojmovima rodne ravnopravnosti (Univerzitet u Zenici) i tako dalje.

U pogledu edukacije studenata i studentkinja, centralno mesto zauzima organizovanje regionalne zimske škole „Rod i globalizacija“, koja je održana u Sarajevu od 20. do 26. februara 2023. godine.⁶ Školu je pohađalo 50 studenata osnovnih i master studija sa univerziteta iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Intenzivni petodnevni program obuhvatio je sledeće oblasti: uvod u rodna pitanja, rod i globalizaciju, rod i ekonomiju i rod i migracije. Uključivao je 30 sati nastave, 10 sati vežbi i 5 sati studijske radne posete akademskim programima Centra za interdisciplinarnu studiju Univerziteta u Sarajevu (TPO, 2023). Nakon završene škole, studenti i studentkinje su uz rad sa mentorima pisali završni rad, a posle selekcije, njih dvanaest je objavljeno u zborniku *Rod i globalizacija na Balkanu* (Kovačević, Spahić Šiljak, 2023), koji je dostupan i u elektronskom obliku. Tri najbolja rada nagrađena su novčanim nagradama.

U okviru produkcije nastavnog materijala, kao trećeg vida edukativnog delovanja projekta UNIGEM, ostvaren je jedan izvanredan rezultat - kreiranje pet silabusa iz oblasti rodni studija koji su stavljeni na raspolaganje partnerskim institucijama na projektu. Radi se o silabusima za sledeće predmete: Uvod u rodne studije, Rodno zasnovano nasilje, Rod i ekonomija, Rod u sistemu Ujedinjenih nacija (UN) i Rod i evropske integracije. Na raspolaganje su stavljene prezentacije, transkripti predavanja, literatura, zadaci, odnosno sve što je neophodno za održavanje nastave iz ovih oblasti na akademskim studijama

⁶ Druga po redu zimska škola održana je u periodu od 19. do 23. februara 2024. godine u Novom Sadu na temu „Rod i nasilje“, a suorganizovali su je TPO fondacija, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i Univerzitet u Novom Sadu. Međutim, ova aktivnost izlazi iz vremenskog okvira obuhvaćenog ovim pregledom pa o njoj na ovom mestu neće biti reči.

osnovnog nivoa. Kursevi su osmišljeni kao jednosemestralni, optimizovani za 15 nedelja nastave. Nastavno osoblje na univerzitetima koji učestvuju u projektu UNIGEM ima slobodu da ove silabuse integriše u svoju nastavu na način koji im odgovara, bilo da ih preuzme u celosti ili da ih na neki način integriše u postojeće predmete. Cilj produkcije ovih silabusa jeste da se obezbede resursi koje bi nastavnici na jednostavan način mogli iskoristiti u svhu urođnjavanja nastavnog sadržaja svojih predmeta. Pored ovih silabusa na Moodle platformi UNIGeRC-a, osmišljeni su i moduli o rodnoj ravnopravnosti sa kvizovima, video materijalima, literaturom i drugim izvorima koji su na raspolaganjanu nastavnicima, ako se žele edukovati u slobodno vreme i dobiti besplatne resurse na ove teme.

Osim ovoga, projekat UNIGEM je omogućio i značajan broj aktivnosti održanih van univerziteta, bilo da su usmereni ka specifičnoj, usko određenoj publici ili pak široj javnosti. Primera radi, u Sarajevu je u saradnji sa Mrežom policijskih službenica i NVO DTCare održana edukacija za policijske službenice iz različitih organizacionih jedinica policije Bosne i Hercegovine (Direkcije za koordinaciju policijskih tijela BiH, SIPA-e, granične policije BiH, Federalne uprave policije, sudske policije FBiH, MUP-a ZDK i MUP-a HNK) na temu razgradnje rodni stereotipa, Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, Istanbulskoj konvenciji i slično. Univerzitet u Novom Sadu je u saradnji sa podružnicom organizacije Women in Data Science u Srbiji organizovao radionicu za srednjoškolce sa ciljem razgradnje rodni stereotipa prilikom karijernog usmeravanja. Osim toga, brojne izložbe, umetnički performansi, promocije knjiga, predavanja, panel diskusije i drugi događaji bili su usmereni i ka široj javnosti a ne nužno samo univerzitetskoj zajednici, te se ove aktivnosti u ciljevima preklapaju sa onim što predstavlja aktivističko delovanje u okviru UNIGEM-a.

Aktivizam

Poslednje tri godine se pod okriljem UNIGEM-a na partnerskim institucijama obeležava „16 dana aktivizma protiv nasilja prema ženama“ i, mada je nemoguće pobrojati a kamoli detaljno opisati sve pojedinačne događaje, u nastavku je dat kratak tematski pregled po godinama, kako bi se stekao utisak o širini aktivističkog delovanja. Kako je projekat praktično započet u oktobru 2021. godine, kampanja „16 dana aktivizma protiv nasilja prema ženama“ bila je jedna od prvih većih aktivnosti. Uprkos kratkom vremenu, organizovani su događaji različitog formata, od panel diskusija i predavanja, preko radionica,

do snimanja filma i umetničkog performansa, a tematski su se bavili širokim spektrom bitnih tema: uloga muškaraca u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, patrijarhat i poluge njegovog funkcionisanja, rodno zasnovano nasilje i mladi, akušersko nasilje, ekonomsko nasilje nad ženama, rodna ravnopravnost na tržištu rada, feminizacija siromaštva, rodna ravnopravnost u lokalnoj zajednici, feminističke pravne teorije, vanparlamentarno osporavanje rodne nejednakosti, rodno zasnovano nasilje u praksi Evropskog suda za ljudska prava, rodna ravnopravnost iz ugla žena sa invaliditetom, rodna segregacija, zaštita žena u slučajevima diskriminacije i mobinga, implementacija Istanbulske konvencije, rodna ravnopravnost i građanski aktivizam, pravni okvir rodne ravnopravnosti, položaj žena kroz vreme u književnom diskursu.

Od izuzetnog značaja je to što je u realizaciji ovih događaja učestvovao veliki broj studenata i studentkinja, koji su često i sami bili inicijatori i idejni tvorci aktivnosti, unoseći tako sveži ugao posmatranja, u skladu sa savremenim društvenim promenama, i primenjujući savremene pristupe koje omogućuju nove tehnologije i mediji. Tako su, na primer, studenti i studentkinje Univerziteta u Banjoj Luci režirali kraći film o temi nasilja nad ženama, na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu izveden je muzički performans pod nazivom „Žene u muzici“, a na Internacionalnom univerzitetu u Travniku rodna neravnopravnost predstavljena je kroz strip. Treba istaći inicijative koje su osmišljene da dovedu i do konkretne i vidljive promene, kao što je akcija obezbeđivanja menstrualnih potrepština na fakultetima Sveučilišta u Rijeci koja je pokrenuta u okviru kampanje „16 dana aktivizma protiv nasilja prema ženama“ 2021. godine.

Naredne, 2022. godine, samo u okviru ove kampanje organizovano je preko 80 aktivnosti, takođe tematski raznovrsnih. Govorilo se o tome kako patrijarhat utiče na žene i muškarce; kako razumevamo muškost, šta je to toksični maskulinitet; kako se nasilje nad ženama prikazuje u književnosti; o nasilju nad trudnicama u okviru porodice, zdravstvenog sistema i radnih odnosa; mobingu na radu; institutu nužne odbrane od strane žrtve nasilja; rodno osetljivom jeziku; načinima da se u univerzitetskoj nastavi afirmiše rodna ravnopravnost; preventivnoj i korektivnoj ulozi univerziteta u sprečavanju psihološkog nasilja; položaju umetnica u izvedbeno-scenskoj kulturi, ženski glasovi u kinematografiji; psihološkim posledicama rodne neravnopravnosti; nesvesnim pristrasnostima; izazovima kontekstualizacije i lokalizacije pojmova i termina rodnih studija; značaju medijskog izveštavanja o rodno zasnovanom nasilju i femicidu; položaju žena u prostituciji (TPO, 2022).

I ovoga puta, nisu bili organizovani samo okrugli stolovi, tribine i predavanja – mada su ovi vidovi događaja svakako bili najbrojniji – nego je bilo prilike i za umetničke izložbe, studentske debate i pub kvizove. Osim aktivnosti sprovedenih u sklopu 16 dana aktivizma, UNIGEM je aktivistički delovao i na druge načine. Tako je na Univerzitetu u Sarajevu otvorena izložba „Znaš li?” sačinjena od plakata koji sadrže poruke najčešćih oblika rodno zasnovanog nasilja koje svakodnevno doživljavamo na univerzitetima, kao što su, na primer, „Otkud toliko žena na muškom fakultetu?”, „Koleginice, nasmešite se malo”, „Koleginice, hoćete li nam Vi napraviti kafu?” i slično. U izradi metalnih nosača za izložbenu postavku učestvovali su učenici i učenice jedne stručne srednje škole, čime se na spontan i, reklo bi se, delotvoran način iskoračilo van poslovično zatvorenog univerzitetskog okruženja i povezalo sa širom društvenom zajednicom.

Tokom 2023. godine najaktuelnija tema aktivističkog delovanja bio je femicid, kao posledica nekoliko ubistava žena u regionu pa su tako događaji posvećeni ovom najtežem obliku rodno zasnovanog nasilja organizovani na Univerzitetu u Sarajevu, Univerzitetu u Banjoj Luci, Univerzitetu u Tuzli, Univerzitetu u Zenici, Univerzitetu u Bihaću, Univerzitetu „Džemal Bijedić” u Mostaru i Univerzitetu Donja Gorica. Osim o femicidu, govorilo se i o tome kako lokalne zajednice odgovaraju na rodno zasnovano nasilje, izostanku društvene reakcije na nasilje u porodici, programima za prevenciju nasilja u porodici, pristupu pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja i postupcima za naknadu štete, o obrascima okrivljavanja žrtava na društvenim mrežama, o značaju vaspitanja muškaraca u procesu eliminacije nasilja prema ženama, reproduktivnom zdravlju, rodnoj ravnopravnosti kao cilju održivog razvoja UN, o finansiranju preduzeća u vlasništvu žena, rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju, implicitnim rodnim predrasudama, seksualnom nasilju, deci kao žrtvama rodno zasnovanog nasilja, digitalnom nasilju, nasilju u partnerskim vezama, gaslighting-u, poremećajima ishrane kao posledicama nametnutih standarda lepote, karijernom napredovanju žena i, naposljetku, o seksističkom humoru. Ponovo se, i 2023. godine, izašlo iz uobičajenih akademskih okvira, pa je tako pokrenuta „Liga za ravnopravnost” u okviru koje su se studenti i studentkinje Univerziteta u Sarajevu takmičili u futsalu, odbojci i košarci u polno mešovitim ekipama. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli organizovana je simulacija suđenja. Takođe, kao što je već spomenuto, sarađivalo se i sa drugim obrazovnim institucijama, predstavnicima lokalne vlasti, policijom, sudstvom, tužilaštvom, ali i većim brojem nevladinih organizacija (TPO, 2023).

Umrežavanje

Poslednje polje delovanja jeste umrežavanje na različitim nivoima: državnom, institucionalnom i personalnom. Od velikog značaja je saradnja među do nedavno zaraćenim državama na temama kao što su nasilje, diskriminacija i ravnopravnost, sa ciljem zajedničke i ujedinjene borbe za unapređenje rodne ravnopravnosti i eliminaciju nasilja. Na institucionalnom nivou, ovaj projekat je stvorio uslove da se ostvare naučnoistraživačke i administrativne veze među univerzitetima, da se saradnja ostvari u zajedničkom organizovanju naučnih skupova, zimske škole, edukacija, predavanja, panela i slično, čime su, čini se, udareni temelji da se to nastavi i u buduće. Ne manje važno jeste povezivanje pojedinaca, razmena iskustava i ekspertiza među nastavnicima i nastavnicama i istraživačima i istraživačicama, ali i među nenastavnim osobljem. Ona se ogleda u većem broju koautorstava u naučnim radovima, zajedničkom učešću na naučnim skupovima i u organizacionim odborima događaja organizovanim u okviru UNIGEM-a. Značaj i rezultati projekta prepoznati su i van granica država učesnica, pa je UNIGEM uključen kao zajednica prakse (eng. *community of practice*) u projektu INSPIRE koji finansira Evropska unija u sklopu programa za istraživanje i inovacije Horizon Europe (INSPIRE, 2024). Za budućnost su dragocene i profesionalne veze i poznanstva koje su uz pomoć projekta UNIGEM ostvarili studenti i studentkinje na zimskoj školi i drugim vidovima obuke ili zajedničkog rada, a koji predstavljaju osnov za njihovo dalje usavršavanje u ovoj oblasti i buduću međusobnu saradnju.

Zaključak

Kao što se može primetiti čak i iz ovog vrlo selektivnog pregleda i pojednostavljenog opisa mnoštva aktivnosti i događaja koji su organizovani i sprovedeni zahvaljujući projektu UNIGEM u periodu od sredine 2021. do kraja 2023. godine, radi se o jednom vrlo ambicioznom poduhvatu, čija se kompleksnost ogleda u tematskoj širini i društvenom obuhvatu, multidisciplinarnom i multisektornom pristupu, kao i u složenoj organizacionoj strukturi kojom su uspešno povezane države, univerziteti i akademski radnici i radnice u regionu. Projekat UNIGEM je pružio preko potrebnu ekspertizu i organizacijski menadžment, ali i materijalnu podršku koja u institucijama često izostaje čak i kada postoji deklarativno izražena dobra volja i namera da se unapredi nivo rodne ravnopravnosti.

U vreme kada smo svedoci sve jačeg antirodnog pokreta, sve glasnijih zahteva za ukidanjem ženskih prava i sloboda i porastom rodno zasnovanog nasilja, značaj ovakve regionalne inicijative je ogroman. On se ogleda ne samo u pomacima za koje se nadamo da će ostvariti i efektima koje se trudimo da postigne nego je taj značaj i simboličan jer je okupio akademsku zajednicu regiona u jedan jedinstven front za odbranu ljudskih prava i humanističkih vrednosti uopšte.

Literatura

Dimitrijević, A., Mladenović, M. (2017) Seksualno uznemiravanje studenata: Rezultati istraživanja. *Temida*, 2, str. 291-309.

Ferguson, S. (2022) *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija*. [Women and Work: Feminism, Labour, and Social Reproduction]. Sarajevo: TPO fondacija.

Hamington, M., Flower, M. (ur.) (2022) *Etika brige u doba prekarnosti*. Sarajevo: TPO fondacija.

Kovačević, J., Spahić Šiljak, Z. (ur.) (2023) *Rod i globalizacija na Balkanu*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarnu studije Univerziteta u Sarajevu i TPO fondacija.

Lalić-Krstin, G. (2023) Prikaz knjige: Spasić Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (ur.) *Izazovi integrisanja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja*. *Temida*, 3, str. 463-470.

Messina-Dysert, G., Radford Ruther R. (ur.) (2022) *Feminizam i religija u 21. stoljeću: Tehnologija, dijalog i širenje granica*. Sarajevo: TPO fondacija.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2022) *Seksualno nasilje nad studentima na fakultetima u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.

Resanović, M. (2021) *Istraživanje o praksama za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji*. Beograd: Fondacija za otvoreno društvo.

Sawyer, D. F., Sawyer, J. (ur.) (2022) *Žene i religija u prvim stoljećima kršćanstva*. Sarajevo: TPO fondacija.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (ur.) (2022a) *Izazovi integrisanja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: TPO Fondacija; Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu; Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu; Istočno Sarajevo: Univerzitet u Istočnom Sarajevu; Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (ur.) (2022b) *The Challenges of Mainstreaming Gender Equality in University Communities: Fighting Gender-Based Violence*. Sarajevo: TPO Foundation.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (ur.) (2022c) *Uprkos strahu i tišini: Univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, TPO fondacija.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (ur.) (2023) *Mainstreaming Gender Equality at Universities in the Balkans: Fighting Gender-Based Violence*. Moldova: Scholar's Press.

Sundari, A., Lewis, R. (ur.) (2022) *Rodno zasnovano nasilje u univerzitetskim zajednicama: Politika, prevencija i obrazovne intervencije u Britaniji*. Sarajevo: TPO fondacija.

Verges, F. (2022) *Dekolonijalni feminizam*. Sarajevo: TPO fondacija.

Vujadinović, D., Antonijević, Z. (2019) *Rodna ravnopravnost u visokom obrazovanju: Koncepti, prakse i izazovi*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Internet izvori

FER škola (2024) *O nama*. Dostupno na: <https://ferskola2022.onlinebase.net/o-nama/>, stranici pristupljeno 29.4.2024.

HealthNet TPO (2024) *Who we are*. Dostupno na: <https://www.healthnettpo.org/en/who-we-are>, stranici pristupljeno 29.4.2024.

INSPIRE (2024) Dostupno na: <https://inspirequality.eu/>, stranici pristupljeno 31.5.2024.

Thinkerica – Obrazovni centar. Dostupno na: www.thinkerica.ba, stranici pristupljeno 29.4.2024.

TPO (2022) Godišnji narativni izveštaj. Dostupno na: <http://www.tpo.ba/b/dokument/TPO%20Narativni%20izvjestaj%202022.pdf>, stranici pristupljeno 29.4.2024.

TPO (2023) Godišnji narativni izveštaj. Dostupno na: http://www.tpo.ba/b/dokument/Godisnji_narativni_izvjestaj_januar_-_decembar_2023.pdf, stranici pristupljeno 29.4.2024.

TPO (2024) *Vizija*. Dostupno na: <http://www.tpo.ba/b/Onama.html>, stranici pristupljeno 29. April 2024.

UNIGeRC – GAP (2023) *Gender akcioni planovi*. Dostupno na: <https://unigerc.unsa.ba/gender-akcioni-planovi/>, stranici pristupljeno 30.5.2024.

UNIGeRC – O nama (2024) *O nama, našem radu i timu*. Dostupno na: <https://unigerc.unsa.ba/o-nama-nasem-radu-i-timu/>, stranici pristupljeno 30.5.2024.

TEMIDA
2024, vol. 27, br. 1, str. 329-332
ISSN: 1450-6637

Prović, I., Štahan, M. (ur.)

116 006: Promjena počinje pozivom – Statistički prikaz poziva i iskustava iz prakse

Zagreb, Udruga za podršku žrtvama i svjedocima, 2023., str. 149

Publikacija *116 006 Promjena počinje pozivom – Statistički prikaz poziva i iskustava iz prakse*¹, urednica Ivane Prović i Maje Štahan, objavljena je povodom desete obljetnice rada hrvatske 116 006 linije koju vodi Nacionalni pozivni centar za žrtve kaznenih djela i prekršaja (Nacionalni pozivni centar - NPC), program Udruge za podršku žrtvama i svjedocima. Autorice i autor radova su pružateljice i pružatelj podrške na liniji: Ivana Andrijašević, Ena Juričić, Veronika Koštal, Ivana Prović, Maja Vdović i Franjo Lovro Popović, te koordinatorice Nacionalnog pozivnog centra, Mateja Meštrović i Maja Štahan.

Publikacija sadrži statističku analizu poziva zaprimljenih u prvih deset godina rada 116 006 linije (od 2013. do 2022. godine), kao i stručne članke na teme podrške žrtvama i svjedocima, što doprinosi razumijevanju prirode izazova sa kojima se žrtve i svjedoci suočavaju, kao i poboljšanju kvalitete usluga i intervencija. Podijeljena je u pet većih cjelina koje obuhvaćaju predstavljanje Udruge za podršku žrtvama i svjedocima i Nacionalnog pozivnog centra; prikaz svih zaprimljenih poziva u deset godina rada 116 006 linije; prikaz poziva neposrednih i posrednih žrtava i svjedoka; rodne razlike u doživljaju kaznenih djela i prekršaja, uz poseban osvrt na podatke žrtava i svjedoka rodno uvjetovanog nasilja. Cilj publikacije je identificirati obrasce, trendove i zajedničke teme koje olakšavaju razumijevanje specifičnih potreba žrtava, kao i pružanje podrške.

¹ Publikacija je dostupna u tiskanoj formi, a elektronska verzija se može besplatno preuzeti na stranici Udruge za podršku žrtvama i svjedocima na linku: https://pzs.hr/wp-content/uploads/2023/09/116006_PROMJENA-POCINJE-POZIVOM_digitalna.pdf.

Nakon uvodne riječi glavne koordinatorice Nacionalnog pozivnog centra, Maje Štahan, čitatelji dobivaju uvid u rad i djelokrug Udruge za podršku žrtvama i svjedocima, kao i samog NPC-a. Predstavljene su suradnje sa relevantnim nacionalnim i internacionalnim partnerima, kao i projekti i nove aktivnosti koji su odraz praćenja trendova i potreba žrtava i svjedoka i prilagođavanje njima, a kako bi doprinijeli razvoju lakše dostupne podrške što širem broju žrtava i svjedoka.

Nacionalni pozivni centar veliku vrijednost pridaje svojim volonterkama i volonterima, te naglašava njihov doprinos zajednici i podršci pozivateljicama i pozivateljima. Stoga je upravo volonterski program NPC-a detaljnije prikazan u publikaciji. Najveći dio podrške koju pružaju zaposlenik/ce NPC-a, kao i volonterke i volonteri, odnosi se na podršku pruženu telefonskim putem. Specifičnosti ovog oblika podrške predstavljene su kroz tekst o pružanju podrške putem telefona, sa posebnim naglaskom na prednostima i izazovima u pružanju emocionalne podrške pozivateljicama i pozivateljima.

Analiza svih zaprimljenih poziva (14113 poziva) od otvaranja hrvatske 116 006 linije uključivala je, osim demografskih podataka, analizu trenda broja osoba koje se informiraju o liniji i spremne su se obratiti za podršku, kao i trendove udjela relevantnih poziva. Širem informiranju i većem broju poziva doprinijelo je i proširenje radnog vremena linije, koja je od 20.11.2020. godine postala 24-satna linija za pomoć i podršku žrtvama rodno uvjetovanog nasilja. Osim generalne statistike o svim pozivima zaprimljenim na liniji, detaljnija statistička analiza napravljena je na pozivima posrednih i neposrednih žrtava i svjedoka kaznenih djela (9538 poziva). Osim na razini svih poziva, rezultati su prikazani i odvojeno za neposredne i posredne žrtve i svjedoke, a kako bi se uočile različite potrebe određenih kategorija korisnica/ka ove usluge. Autori ukazuju na znatno manji broj poziva posrednih žrtava i svjedoka u odnosu na neposredne žrtve. Manja spremnost na obraćanje, kao i posebnost utjecaja kaznenih djela popraćeni su statističkim podacima, ali i stručnim člancima koji su usmjereni upravo na osobe koje posredno doživljavaju kazneno djelo, ali jednako tako mogu imati posljedice istog, kao i potrebu za podrškom i pomoći.

Analiza poziva nesporednih i posrednih žrtava i svjedoka prikazana je kroz sledeće kategorije: a) pozivatelji prema dobi – udio pozivatelja prema dobi i različitosti ovisno o dobi pozivatelja (vrta podrške koju traže, doživljena kaznena djela, izvor informacije o NPC-u i sl.), sa posebnim osvrtom na osobe starije životne dobi; b) struktura poziva prema županijama – geografska raspodijeljenost pozivatelja/ica, kao i usporedba broja građana prema popisu stanovništva

Republike Hrvatske i zaprimljenih poziva iz pojedinih regija; c) vrsta poziva i posebne kategorije – udio poziva koji se odnose na kaznena djela, prekršaje, pritužbe na rad institucija i/ili upućivanja na organizacije civilnog društva te udio broja poziva zaprimljenih od strane stranaca, osoba s invaliditetom, kao i žrtava i svjedoka zločina iz mržnje; d) statistički prikaz kaznenih djela i prekršaja – najčešća kaznena djela i prekršaji u vezi kojih su se pozivatelji/ce obraćali/e, analiza trenda zastupljenosti određenih kaznenih djela kroz godine rada; e) prikaz prema fazi kaznenog ili prekršajnog postupka – opis svih faza u kojima pozivatelji/ce mogu potražiti pomoć i statistički prikaz ovisno o fazi postupka popraćeni stručnim tekstom o najčešćim razlozima zbog kojih žrtve i svjedoci nisu spremni na prijavu; f) pritužbe na rad institucija – broj poziva koji su se odnosili na pritužbe na rad institucija, uključujući policiju, zavod za socijalni rad, sud, Državno odvjetništvo Republike Hrvatske i ostale institucije, kao i najčešći razlozi pritužbi; g) raniji kontakt sa linijom – prikaz trenda udjela pozivatelja/ica koji su ranije kontaktirali sa linijom, koji je popraćen stručnim tekstom o učestalim pozivateljima, kao i analiza razlika u dobi i ulozi u kojoj pozivatelji/ce kontaktiraju liniju 116 006 s obzirom na ranije kontaktiranje; h) vrsta pružene podrške – detaljni prikaz djelokruga 116 006 linije (emocionalna podrška, pravno i praktično informiranje, upućivanje na institucije i/ili organizacije civilnog društva te upiti vezani uz novčanu naknadu za žrtve kaznenih djela), kao i potrebe pozivatelja/ica; i) informacije o 116 006 liniji – prikaz podataka o tome iz kog izvora su pozivatelji/ce saznali/e za postojanje linije; j) trajanje poziva – prosječno trajanje poziva i najdulji zaprimljeni poziv na liniji; k) vrijeme zaprimanja poziva – budući da je 116 006 linija otvorena 0-24 svakim danom, prikazan je udio poziva u različitim smjenama; l) pilot projekt referiranja – podaci dobiveni u okviru pilot projekta naprednog referiranja/upućivanja žrtava na NPC koji su pokrenuli Udruga za podršku žrtvama i svjedocima, Ministarstvo pravosuđa i uprave i Ministarstvo unutarnjih poslova; m) rodne razlike – poseban dio publikacije posvećen je analizi rodnih razlika pozivateljica i pozivatelja, a uključuje udio poziva prema rodu, razlike prema vrsti doživljenog kaznenog djela, ranijem obraćanju, fazi postupka te različitosti u učestalosti traženja određenih oblika podrške

Osvrt na dobivene podatke ukazuje na potrebu za širenjem znanja svih aktera uključenih u sustav podrške žrtvama i svjedocima o posebnostima i potrebama određenih skupina žrtava i svjedoka, a koje ovise o raznim faktorima analiziranim u publikaciji. Navedene su i korisne smjernice u prilagođavanju komunikacije i podrške određenim grupama, kao i njihovim mogućim različitostima u

potrebama, sa naglaskom na rodno osjetljiv pristup, odnosno važnost individualnog pristupa svakoj žrtvi i svjedoku u pružanju podrške. S obzirom na iskustva pozivatelja/ica na liniji kada je riječ o odnosu institucija kojima su se obraćale, ukazuje se na neke opće smjernice koje bi se trebale slijediti da bi se osigurala adekvatna podrška i sigurnost. Smjernice, između ostalog, uključuju osiguravanje osjetljivog i empatičnog pristupa kao i zaštitu žrtava i svjedoka, sveobuhvatno i pravovremeno pružanje informacija, olakšavanje pristupa informacija o dostupnim oblicima podrške, te važnost edukacije i osvješćivanja.

U zaključnom djelu publikacije *116 006: Promjena počinje pozivom posvećen je žrtvama i svjedocima rodno uvjetovanog nasilja* analizirane su razlike u spolu i dobi, kao i ulozi u kojoj su se pozivatelji/ce obraćali/e, podrška koju su na liniji tražili, ali i socijalna podrška tražena od strane njihove okoline. Analizirana su i najčešća kaznena djela u okviru rodno uvjetovanog nasilja vezano uz koja su se pozivatelji/ce obratili/e liniji. Važnost prepoznavanja i razumijevanja rodno uvjetovanog nasilja dodatno je istaknuta u tekstovima koji se odnose na dva najčešća oblika rodno uvjetovanog nasilja - nasilje u obitelji i seksualno nasilje. Posebno su naglašene posljedice koje ovi oblici nasilja mogu imati. Iako se radi o važnom i čestom problemu, o rodno uvjetovanom nasilju se ne govori dovoljno, a kada se govori, često su to netočne pretpostavke i predrasude o žrtvama, odnosno mitovi o nasilju u obitelji ili o žrtvama seksualnog nasilja. Autorice i autor tekstova u publikaciji ukazuju na štetnosti ovih stereotipnih uvjerenja koja su većinom pogrešna, ali široko rasprostranjena i duboko ukorijenjena, a služe kako bi se minimiziralo, poreklo ili opravdalo nasilje.

Autorice i autor zaključno ističu kako analiza poziva zaprimljenih u prvih deset godina rada ukazuje da su NPC i 116 006 linija za žrtve i svjedoke kaznenih djela i prekršaja do danas naveliko uznapredovali u svakom pogledu. Većoj osviještenosti i spremnosti društva da kontaktira 116 006 liniju doprinijeli su napori volonterki i volontera, kao i radnog kolektiva NPC-a i Udruge za podršku žrtvama i svjedocima. Razvoj i napredak linije osiguralo je i uspostavljanje suradnje sa drugim relevantnim akterima sustava za podršku žrtvama i svjedocima i usavršavanje postojećih, kao i razvoj novih usluga, strategija i projekata. Rezultati analize ukazuju na potrebu za osiguravanjem rada linije za podršku žrtvama i svjedocima koja je građankama i građanima dostupna 0-24 i time upozoravaju na potrebu za daljnjim ulaganjem u rad NPC-a.

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis TEMIDA je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Tema **broja 3** je *Masovna viktimizacija i podrška žrtvama*. Članci van teme broja mogu biti predati Redakciji bez obzira na bilo koje rokove.

Časopis TEMIDA je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije <https://vds.rs/temida/> i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na <https://vds.rs/uputstva-za-autorke-i-autore/>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisanu izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u *Uređivačkoj politici časopisa Temida* (dostupno na <https://vds.rs/uredivacka-politika-casopisa/>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <https://vds.rs/uputstva-za-autorke-i-autore/>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

U vezi pretplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during the criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender-based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topic of **No. 3** is *Mass victimisation and victim support*. Contributions not specifically dedicated to the themes of each issue, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of any deadlines.

TEMIDA is an **open-access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<https://vds.rs/en/the-journal-temida-in-pdf/>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer-reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, the **authors shall transfer the copyright to the publisher**.

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance with the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <https://vds.rs/en/guidelines-for-authors/>.

Manuscripts should be submitted electronically to vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com.

The manuscript should be accompanied by the signed **Authors' statement**, confirming that the authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the **Editorial Policy of the journal Temida** (available at <https://vds.rs/en/editorial-policy/>). The Author's statement can be downloaded from <https://vds.rs/en/guidelines-for-authors/>. The author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for review.

For information on the subscription, please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Sanja Ćopić. - [Srpsko izd.]. - God. 1, br. 1 (maj 1997)-. - Beograd : Viktimološko društvo Srbije : Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 1997- (Beograd : Prometej). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Br. 1 (1997) izašao kao ogledni broj. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Temida (Beograd. Online) = ISSN 2406-0941. - Ima izdanje na drugom jeziku: Temida (English ed.) = ISSN 1450-8508

ISSN 1450-6637 = Temida (Beograd)

COBISS.SR-ID 140099335

TE M I D A

